

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
Humanitāro zinātņu fakultāte
Baltu valodniecības katedra

UNIVERSITY OF LATVIA
Faculty of Humanities
Baltic Linguistics

BALTU FILOLOĢIJA

XX (2) 2011

Baltu valodniecības žurnāls

Journal of Baltic Linguistics

LU Akadēmiskais apgāds

UDK 811(082)(051)
Ba 418

BALTU FILOLOĢIJA

Redaktors / Editor

Pēteris Vanags

Latvijas Universitāte, Stockholms universitet

Redaktora vietnieki / Associate Editors

Lidija Leikuma
Latvijas Universitāte

Edmundas Trumpa
Latvijas Universitāte

Redakcijas kolēģija / Editorial Board

Aleksej Andronov

Sankt-Peterburgskij gosudarstvennyj universitet

Laimute Balode

*Latvijas Universitāte,
Helsingin yliopisto*

Alfred Bammesberger

Katholische Universität Eichstätt

Rick Derksen

Universiteit Leiden

Pietro U. Dini

Università degli Studi di Pisa

Trevor G. Fennell

Flinders University of South Australia

Inta Freimane

Latvijas Universitāte

Artūras Judžentis

Lietuvių kalbos institutas

Baiba Kangere

Stockholms universitet

Simas Karaliūnas

Vytauto Didžiojo universitetas

Jenny Larsson

Stockholms universitet

Benita Laumane

Liepājas Universitāte

Dace Markus

*Rīgas Pedagoģijas un
izglītības vadības akadēmija*

Nicole Nau

*Uniersytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu*

Juozas Pabrėža

Šiaulių universitetas

William R. Schmalstieg

Pennsylvania State University

Wojciech Smoczyński

Uniersytet Jagielloński

Bonifacas Stundžia

Vilniaus universitetas

Lembit Vaba

Tampereen yliopisto

Jānis Valdmanis

Latvijas Universitāte

Steven Young

*University of Maryland,
Baltimore County*

Baltu filoloģija ir recenzējams izdevums ar starptautisku redakcijas kolēģiju. Visus iesniegtos rakstus pirms to publicēšanas recenzenti novērtē un akceptē.

Baltu filoloģija is a fully refereed journal with an international panel of referees. All articles submitted are assessed by our referees before being accepted for publication.

Sējuma valodas konsultanti: Lidija Leikuma (latviešu valoda),
William R. Schmalstieg (angļu valoda), Edmundas Trumpa (lietuviešu valoda).

Language consultants for this volume: Lidija Leikuma (Latvian),
William R. Schmalstieg (English), Edmundas Trumpa (Lithuanian).

Redakcijas adrese / Editorial Address

Baltu valodniecības katedra

Humanitāro zinātņu fakultāte

Latvijas Universitāte

Visvalža iela 4A

Rīga, LV-1050, Latvia

e-pasts: pvanags@latnet.lv

© Latvijas Universitāte, 2011

ISSN 1691-0036

ISBN 978-9984-45-509-9

SATURS – CONTENTS

Raksti – Articles

- Trevor G. FENNELL
Re-thinking Liborius Depkin's Latvian–German dictionary 5
- Laura GERŽOTAITĖ
Anties pavadinimai lietuvių kalbos tarmėse 13
- Dzintra PAEGLE
Jāņa Endzelīna un Pēterā Šmita *Izrunas un rakstības vadonim* – 90 25
- Darius RUDZINSKAS
Keli lietuvių senųjų raštų slavizmų morfologinės integracijos aspektai 41
- Janina ŠVAMBARYTĖ-VALUŽIENĖ
Mato Slančiausko rankraštinis žodynėlis *Liuberiszka arba senų ubagų kalba* (1892) 53

Arhīvu materiāli – Archive materials

- Hermanis BENDIKS
Latviešu valodas grafika un ortografija Padomju Savienībā
no 1920. līdz 1940. gadam [nobeigums] 67

Hronika – Chronicle

- Report from the 9th Conference on Baltic Studies in Europe – *Transitions, Visions and Beyond* (Jenny Larsson) 90
- Internationale Toporov-Konferenz im Herbst 2011 in Vilnius (Rainer Eckert) 95

Recenzijas – Reviews

- Terje Mathiassen. *Old Prussian*. Edited by John Ole Askedal. Oslo: The Institute for Comparative Research in Human Culture, Novus Press, 2010, 99 pp. (William R. Schmalstieg) 103
- Saulius Ambrazas. *Būdvardžių darybos raida*. Sudarė Danguolė Mikulėnienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2011. 274 p. (Pēteris Vanags) 107
- Valodas Austrumlatvijā: pētījuma dati un rezultāti*. Rēzekne: Rēzeknes augstskola, 2009. 468 lpp. (*Via Latgalica: humanitāro zinātņu žurnāla pielikums*, 1) (Edmunds Trumba, Anna Stepiņa) 113

- Izdošanas principi – Publication Policy** 122

RE-THINKING LIBORIUS DEPKIN'S LATVIAN–GERMAN DICTIONARY

Trevor G. FENNELL
Flinders University of South Australia

Liborius Depkin (1652–1708) was a Baltic German Lutheran pastor, born in Latvia in the town of Madliena. He studied theology in Rostock and Leipzig, subsequently taking up appointments in Riga and Limbaži (Lemsal). He returned to Riga in 1690 as pastor to the congregation of St John's Church, and is the author of several religious and lexicographical works spanning the later years of the 17th century and the early years of the 18th century.

His major claim to fame is a very long manuscript, a Latvian–German dictionary (LD) of some 3,000 columns, and there are grounds for believing that, even by the time of his death, the work was still incomplete. Even so, it is, to the best of our knowledge, the biggest dictionary of Latvian before the major publications of the 20th century. The manuscript was not published during Depkin's lifetime: the gathering of data, it seems, was still ongoing, and little or no editorial work had been undertaken. It is only now, 300 years after his death, that his text is being published in Riga (Fennell 2005–), as it stands, without editorial revision, i.e., warts and all, although there are plans to continue with a concordance treatment, bringing all the occurrences of each word together and thereby shedding light upon his lexical and grammatical views, his attitude towards the use of foreign (i.e., German) words, his appreciation of the declensional and conjugational systems, his opinions concerning the Latvian translation of the Bible, and so on.

It has even been suggested that Depkin compiled also a German–Latvian dictionary: “Vācu-latviešu un latviešu-vācu vārdnīca palikusi rokrakstā” (Lld 78). [*A German-Latvian and Latvian-German dictionary has survived in manuscript.*] This is somewhat misleading as far as the German–Latvian dictionary is concerned, and subsequent remarks by Zemzare (1961: 108) would seem to be rather nearer to the truth: “Ka Depkins bijis iecerējis nākotnē arī vāciski latvisku vārdnīcu, norāda sagatavotais sējums ar alfabētiski sakārtotu 592 lappušu plašu vācu vārdu sarakstu.” [*That Depkin had also been planning a subsequent German-Latvian dictionary is shown by an alphabetically-arranged 592-page list of German words.*] (manuscript in Latvijas Universitātes Akadēmiskā bibliotēka, L. dr. b. 5334). It must, however, be doubted whether that manuscript is in Depkin's handwriting, and we must leave open the possibility that the list was compiled (or transcribed) by someone else.

The Latvian–German dictionary manuscript is not only extremely long; it is also rather disorderly, bordering at times on the chaotic. Various entries

and sometimes whole columns have been struck out, other entries occur several times in different places. After col. 1911, where Depkin completes his fitful passage through the alphabet, he starts all over again, with a series of eight Appendices (approx. 1000 cols in total) adding new material in quite haphazard fashion. Somewhat disconcertingly, he several times refers the reader to seemingly non-existent columns beyond 1911, even as far as 1923 (e.g., LD 1852, 1897, 1898, 1907, etc.). The Appendices by and large provide a more detailed treatment of words already discussed in cols 1 to 1911, and thus we might usefully subdivide the text into two sections — (a) the initial (primary) material and (b) the Appendices or Addenda. In what follows, our reference is principally to the primary text.

Why was the primary text not better ordered in the first place? Part of the explanation would seem to lie in the wild inaccuracy of his forward planning, in which Depkin seems to have pre-allocated a certain number of columns per letter or per letter combination. Thus cols 2–4 are devoted to words beginning with *A(a)* to *A(h)B*, cols 5–7 are devoted to the combination *A(h)D* and cols 8–9 to the range *A(h)G* to *A(h)K*; likewise towards the end, one column is devoted to *Zeem*, as also to *Zen/Zeen*, two columns to *Zep*, as also to *Ze(h)r*, and so on. The result of this uninspired pre-allocation was that he soon ran out of space for certain combinations and was forced to continue elsewhere, wherever there was some empty space, thus automatically including many words in space devoted to other letter combinations. And, often enough, he ran out of this usurped space as well, with the result that certain words appear with repeated continuations in subsequent columns.

In addition, there were orthographical problems. Words beginning with *E* are scattered throughout the pages allocated to words beginning with *A*, a somewhat messy procedure, to say the least, even if charitable souls could seek to excuse it on the grounds that *E* was not infrequently used as a notational variant of *Ä*. Add to this Depkin's carelessness with diacritical marks (in both German and Latvian) along with the uncertainties arising from late 17th-century attempts to improve and stabilise the so-called Old Orthography, and it will be clear that Depkin faced a wide range of inconsistencies, a dilemma exacerbated in that his eclecticism led him to borrow widely not only from contemporary sources, such as the Glück translation of the Bible, but from older sources as well, such as the German-Latvian dictionary of Georgius Mancelius, i.e., from differing orthographical conventions.

One important reason for the length of Depkin's manuscript was the incorporation of numerous references to his source texts. Thus the word *Šchodeen* 'today' occurs twice on LD 559 with some 227 chapter and verse references to the Latvian Bible. Why such a simple word required so many proofs of its existence remains for the moment unclear, but we note that the

appending of great numbers of references becomes increasingly habitual in the Appendices. Could it be that Depkin saw his work as contributing to a concordance of the Latvian Bible, or was he simply a control freak, obsessed with the necessity of absolute exhaustiveness? Or even both?

However one may choose to answer that, it begs another question, of more immediate relevance. What would the dictionary have looked like if Depkin had ever got around to editing his manuscript for publication? How would the various inconsistencies have been ironed out in both grammar and lexicon? And what would have been omitted to bring the work down to manageable size? Did Depkin have some plan in mind?

Depkin did in fact publish a small indicative sample of a putative finished product in 1704: the *Vortrab / Zu einem längst=gewünschten / Lettischen / Wörter=Buche / mehrentheils aller derer Wörter / so in der Lettischen Bibel und allen andern / in der Lettischen Sprache ausgefertigten Büchern / befindlich sind...* (Vt) [Preview of a long-desired Latvian dictionary, containing for the most part all the words which are to be found in the Latvian Bible and all other books compiled in the Latvian language...] The full title goes on for another ten lines!

The *Vortrab* consists of three sections: an introduction (7 pp.), a sample of the dictionary (A–ADD, 8 pp. in 16 columns) and a list of some 1140 less common words which it was intended to include (8 pp.). The list of words in the final section specifically excludes all the First Conjugation verbs listed in Adolphi's grammar of 1685, and numerous trees, plants and herbs, along with the names of towns, villages, homesteads and rivers as covered by Mancelius in chapters 49 and 50 of his *Phraseologia Lettica*, but all of the preceding would be automatic additional inclusions in the final dictionary. There is no indication of any attempt to cut back the number of words to be treated. The list as presented contains a great many words taken from another manuscript dictionary compiled some 20 years earlier by Christophor Fürecker, and thus confirms Depkin's desire to exploit every source available to him. In this respect, cf. also the grandiose title proposed in the *Vortrab*.

As far as the sample dictionary itself is concerned, the sixteen columns reflect the (longer) columns 3–8 of the manuscript in a much-improved alphabetical ordering. The major entries in this material are *Ahbols* 'apple', *Addata* 'needle' and *Ahda* 'skin'. For *Ahbols*, no more than a couple of entries are omitted, but additional information has also been included. There are also a couple of changes in morphology and syntax — *Ahboļu Karraschi* (masculine) 'apple tarts' in LD becomes *Ahboļu Karraschas* (feminine, as listed in the authoritative Mühlenbachs–Endzelīns dictionary) in the *Vortrab*, while the phrase *Ahbolus schahweht* 'to bake/dry apples' has been replaced by *Ahboļi schahwehti* 'baked/dried apples'. There are numerous changes in the ordering of sub-items but it is still difficult to find one's way around the *Vortrab* entry,

which is by and large just as haphazard as in the original manuscript and, more significantly, of approximately the same length.

For *Addata* ‘needle’, which has a somewhat shorter entry, the compound *kņop=addata* ‘pin’ has been omitted and the phrase *Addatâ israkstama* (!) *darbs* ‘needle–embroidered work’ has been deleted in favour of *Ar Addatu israkstits Darbs*. Some 15 references to *addiht* ‘to knit’ are also omitted, presumably to be shifted to a more appropriate place, and cannot therefore be regarded as a shortening. Furthermore, there are some new inclusions, e.g., *Mattu=Addata* ‘hair needle(?)’ and a feminine *Addatmanne* alongside the original *Addatmannis* ‘needle box’. Thus, while some minor tinkering is observable, the *Vortrab* entries are not significantly different from those of the original manuscript.

For *Ahda* ‘skin’ some 80 lines in the manuscript correspond to over 230 lines in the *Vortrab*. An additional list of 28 biblical references has for some reason been appended to the entry on *preeksch=ahda* ‘foreskin’, and the extended *Vortrab* entry is no easier to negotiate than was the shorter original. By way of example, consider the compounds formed with the genitive singular: *Ahdas Apšēgs* ‘skin covering’ is indeed followed by *Ahdas Johsta* ‘leather belt’, but several other entries separate these from the parallel *Ahdas Spittals* ‘leprosy of the skin’ and many further lines intervene before *Ahdas Stiprums* ‘strength of the skin’. *Ahdas Trauks* ‘skin/leather vessel’ follows only after further interruptions.

We thus look in vain for evidence that Depkin might have been intending a shorter and more logical presentation of his dictionary. It is true that a few words failed to make it into the *Vortrab*, e.g., *Abbagails/Abigails* ‘a foolish person’, but the general message is clear — as previewed by the *Vortrab*, Depkin’s dictionary would in print have been comparable in length to the original manuscript, or at least to the primary text.

Such a statement remains problematical with respect to the eight Appendices, which account for almost 1,000 columns. Although there are very few clues in the work as to when the various sections were written, the following indications are potentially significant. Thus we know that the introduction to the *Vortrab* is dated February 3rd, 1704 (Vt.[8]) and that the first Appendix was begun on Quinquagesima Sunday in 1703 (A-1[b]). A rudimentary calculation shows that this date almost certainly fell in February, i.e., approximately one year before the preparation of the *Vortrab*. Furthermore we have an indication that the third Appendix was begun on October 1st, 1704 (C-1[a]), i.e., some eight months after the *Vortrab*. It follows that Appendices C to H (and perhaps even Appendix B) are extraneous to the ambit and scope of the *Vortrab*. Thus it is highly plausible that the dictionary foreshadowed in the *Vortrab* would have been based on the initial 1,911 columns of the manuscript. We may thus suspect that two or three substantial volumes were

intended, in which case it might well be asked what purpose was to be served by these lengthy Appendices.

Turning finally to the introductory material, a title page and seven pages addressed to the *Gunst=geneigter Leser* 'sympathetic reader', we have confirmation in the very title of the grandiose scope of the work, which is to contain not only all the words occurring in the Latvian translation of the Bible, but, in addition, all the words occurring in all other Latvian texts published in or before 1704, which is clearly no small undertaking. It would also be immensely time-consuming to check on the extent to which that aim was achieved in the manuscript itself.

In the introduction proper, Depkin first of all seeks to justify the preparation of such a dictionary, noting a number of potential objections: (a) a Latvian dictionary is no longer necessary because the Bible translation covers just about all the words that there are in Latvian; (b) it is not worth-while to have a Latvian dictionary in view of all the foreign words that are in use and the very great dialectal variations that exist between one region and another; (c) a Latvian dictionary would serve no purpose, since we already have the 1638 work of Mancelius, and the Bible has already been translated. These objections must be seen as largely ecclesiastical rather than lexicological — it is as if the sole purpose of a dictionary would have been to facilitate the Bible translation. They betray an attitude in which the Latvian language is of interest solely as a tool for the conversion of the heathen.

Depkin responds that the text of the Bible does not constitute an adequate dictionary: not everyone has access to a copy, and in any case much more information is needed — the Bible does not provide information on the declension of nouns or the conjugation of verbs, nor does it give any indication of the range of meanings, literal and metaphorical, that a given word might have. His approach appears to incline more to the lexicological, but the ecclesiastical advantages of such extra knowledge would not have been far from his mind.

Concerning progress in the preparation of his Lexicon, Depkin writes:

Es ist schon meiner Rechnung nach fast fertig, nur daß es noch eines viertel=Jahres Frist benöthiget, desto besser expoliret zu werden.

[It is, according to my reckoning, almost ready, requiring only three months of spare time for further polishing.]

This estimate is revised later in the introduction: *zwischen itzt und Johannis [from now (February) until St John's Day (June)]* — 4–5 months. Certainly, such a time scale could not possibly be taking the Appendices into account.

Do we, finally, have an inkling of the purpose of the Appendices in Depkin's remark on his association with his superior, Livonian Superintendent Nicolaus Olofsohn Berg[ius] (1658(?)-1706)?

Ich cõmunicirte nachgehends diesen meinen Vorsatz dem Hoch=würd[igen] Hrn. General=Superintend[ent] über Lieffland Herrn Bergio, welcher mich nicht wenig animiret hat, ein so dienstliches Werck, welches statt einer kleinen Concordanz dienen könnte, nicht zurücke zu halten.

[I communicated this intention of mine to the General-Superintendent in Livonia, the Right Reverend Mr Bergius, who in no small measure encouraged me not to hold back a work of such usefulness, and which could also serve as a small Concordance.]

The word Concordance is suggestive, and in the light of Depkin's grandiose aspirations, it would come as no great surprise if it could be shown that the Appendices were in fact intended to serve this purpose, but much closer study would be required before entertaining such a hypothesis.

And thus it is that the deeper we dig the more unanswered questions crop up, and the more obvious it becomes that work on Depkin has only just begun. A great deal will remain to be done even after the publication of his material is complete, but it is to be hoped that the availability of the dictionary in printed form will greatly ease the burden on future generations of Depkinists. The field is hardly crowded and there is certainly room for new recruits. Are there any takers?

References

- Fennell, Trevor G. 2005–. *Liborius Depkin: Lettisches Wörterbuch*. The original manuscript transcribed and annotated by Trevor G. Fennell, vols 1–5. Rīga: Latvijas Akadēmiskā Bibliotēka, 2005–2009; vol. 6. Rīga: L[atvijas] U[niversitātes] Akadēmiskais apgāds, 2011.
- LD = Depkin, Liborius. *Lettisches Lexicon*, ms. Latvijas Universitātes Akadēmiskā bibliotēka, L. dr. b. 5332, 5333.
- Lld = *Latviešu literatūras darbinieki*. Rīgā: Zinātne, 1965.
- Vt = Depkin, Liborius. *Vortrag / Zu einem längst=gewünschten / Lettischen / Wörter=Buche / mehrentheils aller derer Wörter / so in der Lettischen Bibel und allen andern / in der Lettischen Sprache ausgefertigten Büchern / befindlich sind...* Rīga: Nöller, 1704. 25 unnumbered pages. Reprinted (in 120 copies) with additional notes by H. Biezais (Uppsala: Senatne, 1954).
- Zemzare, Daina. 1961. *Latviešu vārdnīcas (līdz 1900. gadam)*. Rīgā: LPSR ZA izdevniecība.

*Trevor G. Fennell
Department of Languages (French)
Flinders University of South Australia
GPO Box 2100, Adelaide, SA 5001, Australia
Trevor.Fennell@flinders.edu.au*

KOPSAVILKUMS

Jaunas domas par Liborija Depkina latviešu-vācu vārdnīcu

Trevor G. FENNELL

Liborijs Depkins nomira 1708. g., atstājot nepabeigtu un nerediģētu Latviešu vārdnīcu, kas palikusi rokrakstā. Darbu var sadalīt 2 daļās: pirmā, kur ir šķirkļa vārdi no A līdz Z (1911 ailes), bet otrā (ap 1000 ailu), kur daudzi vārdi no pirmās daļas tiek sīkāk apskatīti 8 pielikumos. Rodas jautājums: Kā būtu izskatījusies eventuālā drukātā versija, ja Depkins būtu paspējis materiālus rediģēt iespiešanai? Paraugizdevums *Vörtrab*, ko viņš izdeva 1704. g., varbūt ierosina pāris atbildes. Šis īsais darbs piedāvā (nedaudz šķirkļa vārdiem, A–ADD) iespējamās vadlīnijas vārdnīcas saturam un organizēšanai. Salīdzinot paraugizdevuma materiālus ar atbilstošajām rokraksta sekcijām, kļūst skaidrs, ka Depkins nebija plānojis nozīmīgu darba saīsināšanu. Tādu ieskatu pabalsta pat darba grandiozais nosaukums, minot visus Bībeles tulkojuma vārdus, kopā ar visiem vārdiem visās citās latviski drukātās grāmatās. Alfabētiskā secība labāk ievērota paraugizdevumā nekā rokrakstā, bet zem katra šķirkļa vārda iekšējā piemēru struktūra un sakārtojums liek domāt, ka Depkina veiktā rediģēšana un koriģēšana bija pavisam nenopietna. Par to liecina arī viņa apsolījums paraugizdevumā, ka visi iespējamie materiāli varētu būt gatavi pēc dažiem mēnešiem!

Ņemot vērā, ka 1704. gadā rokraksta pielikumi droši vien bija nepabeigti, varbūt pat neiesākti, ir vieta vaicāt, kādu lomu Depkins domāja tiem piešķirt. Tos ietilpināt iespējamā vārdnīcā būtu bijis gandrīz neiespējams dažu mēnešu laikā. Paraugizdevumā Depkins pateicas superintendentam Bergam, ka viņš esot bijis pamudinātājs darbam, kas esot svarīgs ar to, ka tas, bez normālām vārdnīcas funkcijām, labi derot arī kā sava veida Bībeles konkordance. Tomēr nākt pie tūlītēja slēdziena, ka pielikumi nav domāti esošajai vārdnīcai, bet kādam atsevišķam vārdu rādītāja projektam, būtu bīstami, jo tādējādi rastos vairāk jautājumu nekā atbilžu.

ANTIES PAVADINIMAI LIETUVIŲ KALBOS TARMĖSE

Laura GERŽOTAITĖ
Lietuvių kalbos institutas

Lietuvių kalbos instituto Kalbos istorijos ir dialektologijos skyriaus Tarmių archyve saugoma nemažai pagal įvairias anketas ir klausimynus surinktos tarmių arealinės medžiagos. Dabar, pritaikius kompiuterinės kartografijos metodiką (žr. BVA P 2009: 141–163; Geržotaitė 2009: 98; 2011: 15–16), galima (ir būtina) lyginti, apibendrinti ir skelbti sukaupą lietuvių tarmių ir apskritai baltų kalbų medžiagą.

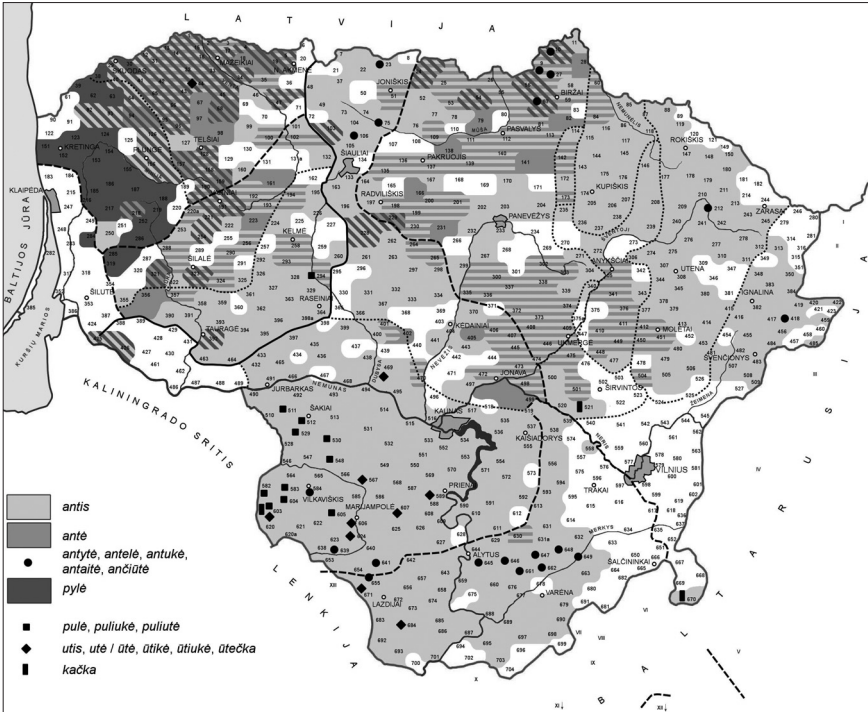
Geolingvistinių tyrimų pradžia Lietuvoje susijusi su Antano Salio veikla. 1942 m. jis sudarė 92 klausimų anketą *Apklausas 1 (Žodžių geografijai)*. Šios anketos atsakymų duomenys turėjo atskleisti kai kurių tarminių gyvūnų ir augalų pavadinimų paplitimą. 1941–1943 m. surinkta tarmių medžiaga saugoma Lietuvių kalbos instituto Kalbos istorijos ir dialektologijos skyriaus Tarmių archyve. Ji dėl įvairių priežasčių nesukartografuota ir iki šiol beveik neaprašyta. Minėtini tik keli darbai, kuriuose remiamasi šio klausimyno duomenimis (žr. Pranskūnaitė 1994: 93–96; 1997: 185–189; 1993: 25). Ja kaip papildoma remtasi tikslinant *Lietuvių kalbos atlaso* (toliau – LKA) žemėlapiuose kartografuotų kai kurių žodžių ir jų formų vartojimo plotus (Morkūnas 1977: 12).

Šio straipsnio objektas – laukinio ir naminio įvairiai raibo vandens paukščio plačiu snapu, trumpomis kojomis arba anties (*Anas*) pavadinimai ir jų paplitimas lietuvių kalbos tarmėse. Atsakymai į aštuntąjį Salio *Apklauso* klausimą užrašyti iš daugiau nei 500 skirtingų gyvenamųjų punktų (vietovių) Lietuvoje. Šio paukščio pavadinimų paplitimui parodyti minėtos anketos pagrindu surinkti ir į korteles surašyti duomenys suklasifikuoti, kompiuteriu sudarytas pavadinimų paplitimo žemėlapis ir pateikiami jo komentarai. Pastarasis žemėlapis dar lygintas su LKA III 20a (*antis*) žemėlapiu, skirtu *i* ir *ē* kamieno vienaskaitos vardininko vartosenai. Peržiūrėta anties pavadinimams skirta LKA kartotekos medžiaga. Kartografuoto varianto *pylė* paplitimo arealas lygintas su Vytauto Vitkausko (remiamasi *Lietuvių kalbos žodyno* (toliau – LKŽ), LKA kartotekomis ir paties autoriaus užrašais) sudarytu šio žodžio paplitimo žemėlapyje nurodytu arealu (1966: 164). Aprašant varianto *pylė* kilmę ir paplitimą, pasinaudota atsakymais į *Europos kalbų atlaso* (*Atlas Linguarum Europae*) (toliau – ALE) leksikos klausimyno 118 klausimą¹. Taip pat didžiuoju *Lietuvių kalbos žodynu* ir iki šiol išėjusiais lietuvių tarmių žodynais.

Lietuvių kalbos tarmėse ir bendrinėje lietuvių kalboje labiausiai paplitęs senasis aptariamojo vandens paukščio pavadinimas *ántis* (plg. pr. *antis*)

¹ Medžiaga saugoma Latvijos universiteto Latvių kalbos institute ir Lietuvių kalbos instituto Kalbos istorijos ir dialektologijos skyriaus Tarmių archyve.

(žr. 1 pav.), kurio latvių kalba neišlaikė – la. **uotis* > **uots* ‘antis’ į la. *pīle* iškeistas seniai (Karulis 1992: 48–49; Mažiulis 1988: 85; Sabaliauskas 1990: 27). Vartojamos dvi *i* ir *ē* kamienų formos, atsiradusios dėl kamienų mišimo – *ántis* ir *ántē* (Zinkevičius 1966: 243–247; Kazlauskas 1968: 208–218). Salio duomenimis (žr. 1 pav.), pirmoji *i* kamieno forma *ántis*² paplitusi visose vakarų, pietų ir rytų aukštaičių patarmėse, šiek tiek rečiau žemaičių patarmėse. Pastariesiems būdinga *pỹlē*.

1 pav. Anties pavadinimai Antano Salio anketos *Apklausa 1* duomenimis³

Turimus duomenis patvirtina ir LKŽ bei tarmių žodynų pavyzdžiai, užrašyti iš įvairių Lietuvos ir už jos ribų buvusių šnektų (Lazūnų, Zietelos) vietovių: *naminė antis* Pn (LKŽ I² 161); *[v]antis varysiu tvartan* Brsl (LKŽ I² 161); *ántis geria, gurkia, turškia, lesa, gnaibo, žnaibo* Inšk (LKŽ I² 161); *laukinės*

² Tai buvęs šakninio priebalsinio linksniavimo daiktavardis, seniai perėjęs į *i* kamieną (Kazlauskas 1968: 262).

³ Sud. Laura Geržotaitė (2011).

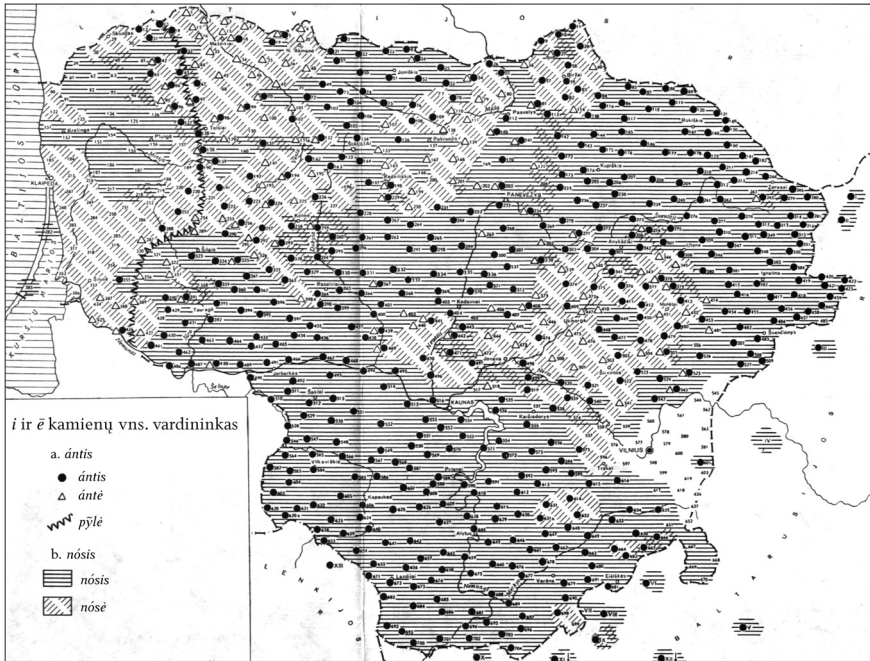
ántys mažesnės už namines Vlkv (LKŽ I² 161); *ántys maudosi – bus lietaus* Sml (LKŽ I² 161); *guzas iššoko kaip ánties kaušinis* Grž (LKŽ I² 161); *kaip žqsis su ántimi šneka* Dkš (LKŽ I² 161); *šlapias kaip ántis (labai šlapias)* Trgn (LKŽ I² 161); *'ir jæu 'žursa.z gó.l' | gó.l' jæu ir daugæu [plunksnu] kę.p sùlig ú.n'tę.s* Kpr (KpŽ I 41); *gir''dejq.s ir' pær'kurno. o.ž'ú.kas | ir' ú.n'ti.[s] ši.t.ì val'k'qj* PnmR (KpŽ I 41); *lai'kidavo. tai kú.r'k'u. | ú.n'č'u. ir žu.sú.* Kp (KpŽ I 41); *næaugi.nam ú.n'č'u. | 'marsa balù aci'duoda* Skp (KpŽ I 41); *t'qj bò.l.ì ú.n'č'u. lauki.n'u. pulkaiz 'burdavo.* Pl (KpŽ I 41); *pirmuti.na.s [bebro kojós]tai smaĩlu.s nagaĩ kę.p' katá.s | o. paskuti.na.s tai kę.p ir' ú.n'tę.s* Slm (KpŽ I 41); *á.n'tis kaip akéč'os (nupenétos)* Šk (ZnŽ I 45); *á.n'tiez gáĩla pjé.ut | ášaroz bĩra | je.[i].jì šnėkina | šà šà šà šà* Snt (ZnŽ I 45); *kri'púojæ kaip á.n'tis* Snt (ZnŽ I 45); *nakčù atsvá.ræ. ú.n'tis par láukais net iš.á.žera. || ú.n'č'u. næturé'su | teřšæ. visur' (KltŽ 6); iškamšu padarítos irà á.n'ties i gaĩgalø* KzR (KzRŽ I 20); *gĩvulé.m gĩrdit [iškastas prúdas] | da'kok'óm á.n'ti.m a_žarsím* AžB (KzRŽ I 20); *á.ncis* (DrskŽ 16); *jĩrã ir láu'k'in'u á.nc'u* Žž (DvŽ 14); *ántių turù mažaĩ, cik kėturias, dėl tō žysų sapcýnios* Mž (DvŽ 14); *pasodžinom úncj un paũtų* Dnr (LzŽ 22); *atãjo úncis, suvijo un galvõs lízdų* Psl (LzŽ 22); *nėkadai sãk'è ánt'is, o dabař kãckos* (ZiŽ 54).

Antrąją *ē* kamieno formą *ántė* vartoja nemaža dalis žemaičių (pietų žemaičiai varniškiai ir gretimi raseiniškiai, šiaurės žemaičiai telšiškiai ir kretingiškiei apie Gintališkę ir Endriejāvą) ir rytų aukštaičių (ypač Mūšos upyne, Bīržų, Radviliškio, Ukmergės, Anykščių, Molėtų apylinkėse). Dar *ántė* žinoma vakarų aukštaičių šiauliškių apie Kėdàinius ir Jõnavą, gretimų vakarų aukštaičių kauniškių (žr. 1 pav.). Tarmių žodynuose *ántė* pateikta tiek iš žemaičių: *ir aš prisiperinau áncių* Vks, Krš (LKŽ I² 159); *õntę dáug lès | gėřãus vė.šta laikĩtę* PvnR (DũnŽ 28); *úntiems úndenc reĩ.k* Pks (DũnŽ 28); *õntes | žõncès pri õndènc gàlę laikĩtę* Vds (DũnŽ 28), tiek iš rytų aukštaičių: *[o]jandeninē ántė* Tj, Vb (LKŽ I² 159) plotų.

Palyginus Salio (žr. 1 pav.) ir LKA III 20a (žr. 2 pav.) žemėlapius matyti, kad *ánties* (vns. V. *ántis*) ir *ántės* (vns. V. *ántė*) arealai beveik sutampa. Vis dėlto skirtumų esama. Pvz., iš Salio žemėlapio matyti, kad kai kuriuose rytų aukštaičių anykštėnų, širvintiškių, panevėžiškių, uteniškių, pietinės vakarų aukštaičių šiauliškių dalies bei šiaurės ir pietų žemaičių punktuose greta formos *ántis* vartota ir *ántė*. Tuo tarpu LKA III 20a žemėlapis rodo šiuose plotuose daug kur įsivyravusią vieną *ē* kamieno formą *ántė* (apie šakninio kirčiavimo *i* kamieno moteriškosios giminės daiktavardžių perėjimą į *ē* minėtose patarmėse plačiau žr. Girdenis 1963: 32–35; Rosinas 1971: 50–51; Vitkauskas 1976: 80–82; Morkūnas 1969: 112–113; Markevičius 2008: 53, 65).

Rytų aukštaičių uteniškių patarmės plote, esančiame tarp Utenės ir Molėtų, Salio duomenimis, vartota *i* kamieno forma *ántis* LKA III 20a žemėlapyje jau perėjusi į *ē* kamieną – *ántė*. Be to, vakarinėje Lietuvos dalyje, kaip matyti iš Salio žemėlapio, *i* kamieno pavadinimo formos *ántis* arealas buvo kiek

didesnis. Jis apėmė ne tik šiaurės žemaičius telšiškius, kaip nurodyta LKA III 20a žemėlapyje (žr. 2 pav.), bet ir kretingiškius iki Grušlaukės šiaurinėje šios patarmės dalyje ir Veiviržėnų pietinėje.

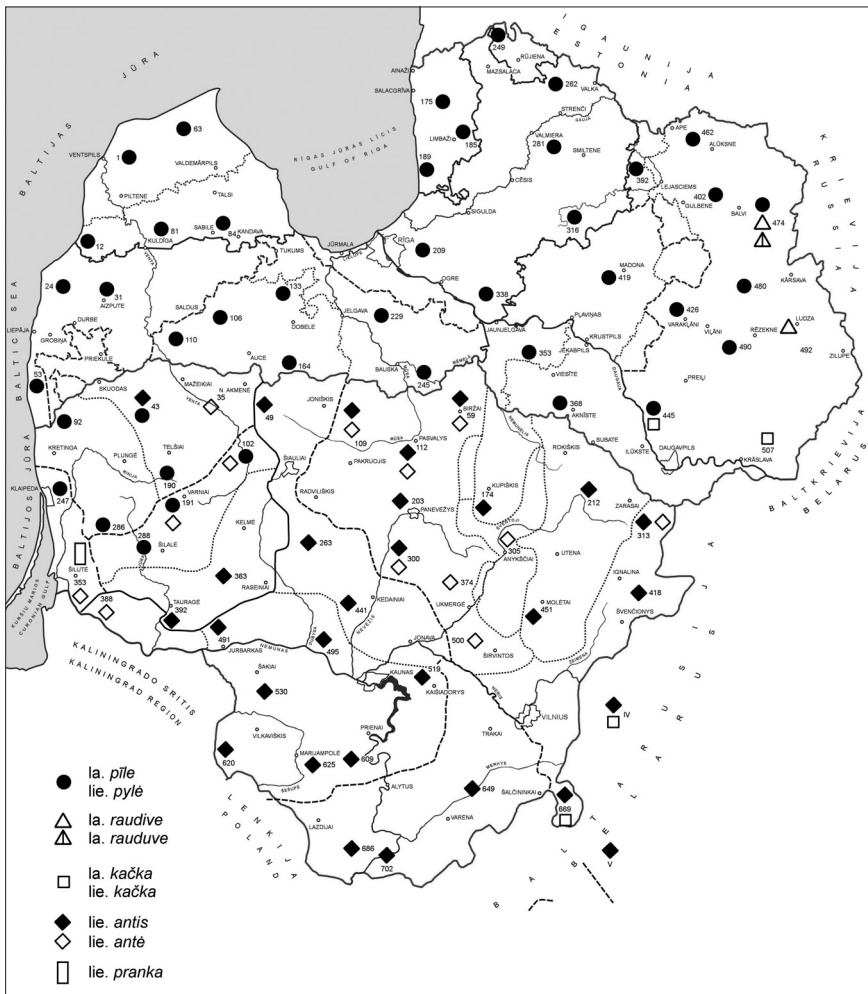

2 pav. Anties pavadinimai LKA (III 20a, p. 32) duomenimis

Palyginus Salio ir LKA III 20a žemėlapius (žr. 1, 2 pav.) matyti, kad pirmajame užfiksuotas dėl fonetinių priežasčių šiose šnektose vykstantis *i* ir *ē* kamienų mišinimas, procesas (greta formos *antė* čia dar vartota ir *antis*), o antrajame žemėlapyje – jau to mišinimo rezultatas (daug kur įsigalėjusi viena forma *antė*).

Šiaurinėse vakarų aukštaičių šiauliškių (apie Joniškį ir Šiaulius) ir rytų aukštaičių panevėžiškių šnektose (apie Biržus), kai kur rytų aukštaičių uteniškių (Dusetos) ir vilniškių (Mielagėnai), taip pat vakarų aukštaičių kauniškių ir pietų aukštaičių ploutuose pavadinimai *antytė*, *antelė*, *antukė*, *antaitė*, *ančiūtė*, užrašyti kaip nemažybiniai (žr. 1 pav.).

Kitas lietuvių ir latvių kalbose vartojamas šio paukščio pavadinimas yra *pỹlė* (la. *pīle*) 'antis'. Kaip matyti iš ALE duomenimis sudaryto žemėlapijo (žr. 3 pav.), latvių *pīle* paplitęs visoje Latvijos teritorijoje ir yra bendrinės latvių kalbos norma (dar žr. Fridenberga 2010: 23–24). Lietuvių kalbos plose *pỹlė* vartojama nedidelėje vakarinėje dalyje.

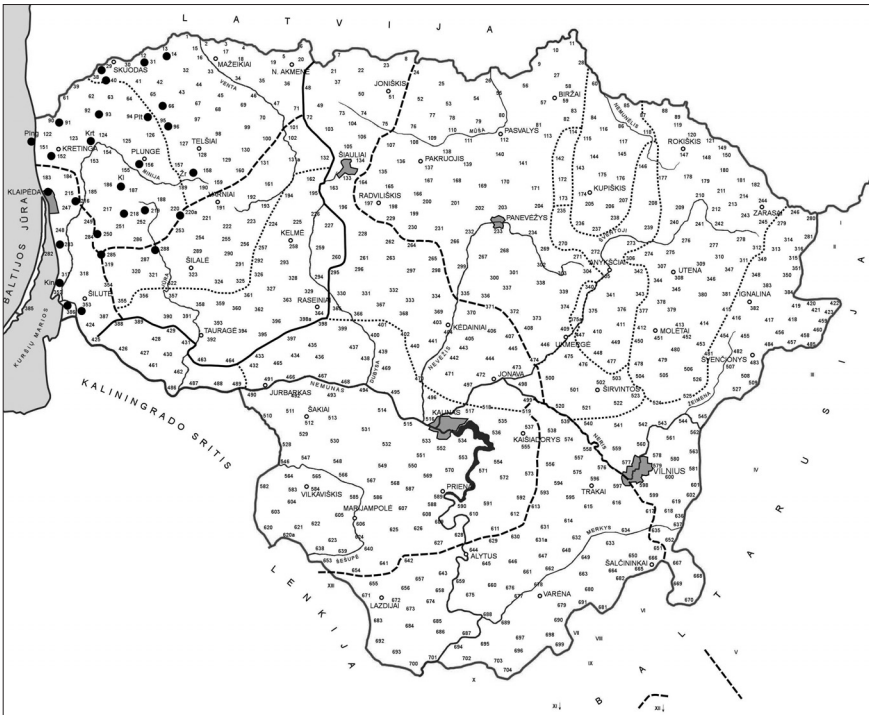

3 pav. Anties pavadinimai ALE duomenimis⁴

Salio duomenimis, pavadinimas *pylē* vartojams šiaurēs žemaičių (telsiškių ir kretingiškių), kai kur pietų žemaičių (varniškių ir raseiniškių apie Taūrage), vakarų žemaičių ir Klaipėdos krašto aukštaičių plote. Dar *pylē* šis paukštis vadinamas vakarų aukštaičių šiauliškių šiaurinėje ir vidurinėje dalyse, šiaurinėse rytų aukštaičių panevėžiškių šnektose (žr. 1 pav).

⁴ Sud. Laura Geržotaitė (2011).

Gerokai mažesnis, paliečiantis tik nedidelę šiaurės žemaičių telšiškių ir pietų žemaičių varniškių plotų dalį, tiriamojo varianto arealas nurodytas LKA III 20a žemėlapyje (žr. 2 pav.). Iš Vitkausko žemėlapio (žr. 4 pav.⁵; 1966: 164) matyti, kad vandens paukštį, aukštaičiams labiau žinomą kaip *ántis*, žodžiu *pylė* vadina vakarų žemaičiai (visi domininkai), šiaurės žemaičiai kretingiškiei (pajūriškiai dounininkai) ir telšiškiai (dounininkai) apie Židikus ir Žarėnus, pietų žemaičiai varniškiai (dūnininkai) apie Kvedarną ir Švėkšną. LKA III 20a ir Vitkausko žemėlapiuose *pylės* paplitimo arealai, galima sakyti, sutampa. Taigi anksčiau plačiai vartoto žodžio *pylė* plotas dabar labai susiaurėjęs.

4 pav. *Pylės* paplitimas Vytauto Vitkausko (1966: 164) duomenimis

LKŽ (IX 981) nurodyta, kad taip šį paukštį vadina žemaičiai – *pylė* užrašyta iš viso žemaičių tarmės ploto, pvz.: *kur šiš pylė laikysi, kad vandens nē lašo Sg; pylėi prūdo reik Gršl; pylės ar palesinai? Kv; pernai pylių turėjau Lkž;*

⁵ Vitkausko straipsnyje remtasi senąja tarmių klasifikacija. Čia pateikiamas žemėlapis (žr. 4 pav.), kuriame tarmių ribos atitinka Girdenio–Zinkevičiaus tarmių skirstymo ribas.

ymy, rus. *ymka*). Kai kur lietuvių kalbos tarmėse antys šaukiamos žodeliais *ūt*, *ūte*, *utiūte*, pvz., *ūt' ūt' ūt'!* – šaukia merga kluone antis SIm (LKŽ XVII 557); *ūt' ūt' ūt'*, *puliukai, puliukai!* LI (LKŽ XVII 557); *ūte ūte ūte, puliukai!* LI (LKŽ XVII 560); *aptūps muni (piemenėli) žqseliai, šildysias, ūtiutiū, ūtiutiū* Rdn (LKŽ XVII 567) ir vadinamos *ūtėmis* (plg. *palesink utės* LI – LKŽ XVII 560).

Lietuvos rytinėse šnektose (apie Mūsųninkus, Maciučius), pakraštinių vakarų aukštaičių kauniškių plote (Pajevonys) užrašytas skolinys iš slavų kalbų *kačka* (plg. lenk. *kaczka, kaczor*, brus. *качар*). ALE duomenimis (žr. 3 pav.), Latvijos (Latgaloje) ir Lietuvos rytiniuose pakraščiuose, lietuviškose Baltarusijos salose užfiksuotas bendras slaviškas skolinys *kačka*. Dar šis skolinys užrašytas šių šnektų žodynuose, pvz.: *vandū stou, t'ik káčkos plúkauja | iš káčku. g'erās'nės splúsnos, kab iš v'istu. | káčkom'i itom'i reik'a vánd'in'o, kab ūp'e būtu. art'ì (ZtŽ 254); káčkos ir káč'oras | káč'orip pas p'ec' ūs is's'isuk'æ' v'ì'nà splúсна (ZtŽ 254); n'ækadai sák'è ánt'is, o dabař káčkos (ZtŽ 54).*

Apibendrinant pasakytina, kad Salio *Apklausas 1* ir jo kartoteka yra pirmasis sisteminis ir nebaigtas geolingvistinis tyrimas, atspindintis apytikriai 1941–1943 m. lietuvių tarmių leksiką. Palyginus XX a. 5-ojo ir 6–8 dešimtmečiais surinktos tarmių medžiagos pagrindu sudarytus žemėlapius matyti, kad anksčiau buvo daug didesnis pavadinimo *pylė* arealas. Šis pavadinimas užfiksuotas vakarų aukštaičių šiauliškių, rytų aukštaičių panevėžiškių plote (iki Bīržų) ir didesnėje žemaičių (telšiškių ir varniškių) ploto dalyje. Daug didesniame žemaičių tarmės plote vartotą pavadinimą *pylė* iš vartosenos stumia beveik visame lietuvių kalbos plote ir bendrinėje lietuvių kalboje įsitvirtinusi *ántis*.

Kartografuoti duomenys rodo, kad tose vietovėse, kur anksčiau greta vartotos *i* ir *ē* kamieno formos *ántis* ir *ántė*, dabar turima viena – *ántė*. Taigi čia pereita prie produktyvesnio kamieno varianto.

Šaltiniai ir literatūra

- ALE = Atsakymai į *Europos kalbų atlaso (Atlas Linguarum Europae) Leksikos* klausimyno 118 klausimą (kartoteka saugoma Latvijos universiteto Latvių kalbos institute ir Lietuvių kalbos instituto Kalbos istorijos ir dialektologijos skyriaus Tarmių archyve).
- BVA P = Mikulėnienė, Danguolė, Anna Stafecka (sast./sud./ed.). *Baltu valodu atlants. Prospektis / Baltų kalbų atlasas. Prospektas / Atlas of the Baltic languages: A Prospect*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009.
- DrskŽ = Naktinienė, Gertrūda, Aldona Paulauskienė, Vytautas Vitkauskas. *Druskininkų tarmės žodynas*. Vilnius: Mokslas, 1988.
- DūnŽ = Vitkauskas, Vytautas. *Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynas*. Vilnius: Mokslas, 1976.

- Dvž = Grumadienė, Laima, Danguolė Mikulėnienė, Kazys Morkūnas, Aloyzas Vidugiris. *Dieveniškųjų šnektos žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2005.
- Fraenkel, Ernst. 1962. *Litauisches etymologisches Wörterbuch* 1. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Frīdenberga, Anna. 2010. Daži putnu nosaukumi latviešu un lietuviešu valodā Eiropas valodu atlanta materiālos. *Baltu filologija* 19 (1/2), 15–36.
- Geržotaitė, Laura. 2009. *Rankos pirštų pavadinimai lietuvių kalbos tarmėse*. Magistro darbas. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Geržotaitė, Laura. 2011. Anties pavadinimai (A. Salio anketos *Apklausa 1* duomenimis). *47-osios tarptautinės Arturo Ozolo dienos konferencijos Baltų kalbų istorija ir dialektologija. Jakobo Langės 300-osioms gimimo metinėms paminėti pranešimų tezės* 2011 m. kovo 18–19 d. Rīga: Latvijas universitātes Baltu valodniecības katedra. 15–16.
- Girdenis, Aleksas. 1963. *i-kamieniai Tirkšlių tarmės daiktavardžiai ir jų raida*. *Kalbotyra* 6, 29–36.
- Grinaveckis, Vladas. 1985. *Žemaičių leksikos pagrindai*. Vilnius: Vilniaus valstybinis pedagoginis institutas.
- Karulis, Konstantins. 1992. *Latviešu etimologijas vārdnīca* 2. P–Ž. Rīga: Avots.
- Kazlauskas, Jonas. 1968. *Lietuvių kalbos istorinė gramatika (kirčiavimas, daiktavardis, veiksmažodis)*. Vilnius: Mintis.
- Kltž = Vilutytė, Angelė. *Kaltanėnų šnektos žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008.
- Kpž I = Vosyltė, Klementina. *Kupiškėnų žodynas* 1. A–H. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2007.
- KzRž I = Pupkis, Aldonas. *Kazlų Rūdos šnektos žodynas* 1. A–M. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008.
- LKA III = *Lietuvių kalbos atlasas* 3. *Morfologija* (ats. red. K. Morkūnas). Vilnius: Mokslas, 1991, 20a žemėl.
- LKž I², IX, X, XVII = *Lietuvių kalbos žodynas* 1. 2-asis leidimas, Vilnius: Mintis, 1968; 9, Vilnius: Mintis, 1973; 10, Vilnius: Mokslas, 1976; 17, Vilnius: Mokslas ir enciklopedijų leidykla, 1996.
- Lzž = Petrauskas, Jonas, Aloyzas Vidugiris. *Lazūnų tarmės žodynas*. Vilnius: Mokslas, 1985.
- Markevičius, Aurimas. 2008. Šiaurinių širvintiškių *i, ē* ir *iā* kamienų daiktavardžių raida. *Baltistica* 43 (1), 51–70.
- Mažiulis, Vytautas. 1988. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas* 1. A–H. Vilnius: Mokslas.
- Morkūnas, Kazys. 1969. Rytų aukštaičių pietinės tarmės morfologija (daiktavardis, būdvardis, skaitvardis, įvardis, veiksmažodis). *Lietuvių kalbotyros klausimai* 11, 107–146.
- Morkūnas, Kazys. 1977. Įvadas. *Lietuvių kalbos atlasas* 1. *Leksika*, Vilnius: Mokslas, 7–18.
- Pranskūnaitė, Vita. 1993. Gandro pavadinimai lietuvių kalbos tarmėse (A. Salio „Apklauso 1“ duomenimis). *Tarptautinės konferencijos Lietuvių kalba: tyrėjai ir tyrimai Jurgiui Geruliui (1888 03 13 – apie 1945) paminėti pranešimų tezės* 1993 m. spalio 20–22 d. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. 25.
- Pranskūnaitė, Vita. 1994. Avies ir ėriuko pavadinimai tarmėse (A. Salio anketos „Apklausa 1“ duomenimis). *Lietuvių kalbotyros klausimai* 34, 93–96.

- Pranskūnaitė, Vita. 1997. Kielės pavadinimai lietuvių kalbos tarmėse. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 38, 185–189.
- Rosinas, Albertas. 1971. Šaukėnų šnektos *īā, ē* ir *i* kamieno daiktavardžiai. *Kalbotyra* 23 (1), 49–54.
- RR II = Būga, Kazimieras. *Rinktiniai raštai* 2 (sud. Z. Zinkevičius). Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1959.
- Sabaliauskas, Algirdas. 1966. Lietuvių kalbos leksikos raida. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 8, 5–141.
- Sabaliauskas, Algirdas. 1990. *Lietuvių kalbos leksika*. Vilnius: Mokslas.
- Salys, Antanas. 1942. *Apklausas 1 (Žodžių geografijai)*. Vilnius: Švityrųs.
- Vitkauskas, Vytautas. 1966. Apie kai kurių žemaitiškų žodžių vartojimą. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 8, 155–168.
- Vitkauskas, Vytautas. 1976. *i* kamieno veržimasis į *é* kamieną (Lingvistinės pastabos). *Kalbotyra* 27 (1), 80–82.
- Zinkevičius, Zigmąs. 1966. *Lietuvių dialektologija*. Vilnius: Mintis.
- Zinkevičius, Zigmąs. 2006. *Lietuvių tarmių kilmė*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- ZnŽ I = Pupkis, Aldonas (vyr. red.). *Zanavykų šnektos žodynas* 1. A–K. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003.
- ZtŽ = Vidugiris, Aloyzas. *Zietelos šnektos žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998.

Laura Geržotaitė
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio 5, LT-10308, Vilnius, Lietuva
l.gertzotaite@gmail.com

KOPSAVILKUMS

Pīles nosaukumi lietuviėšu valodas dialektos

Laura GERŽOTAITĒ

Rakstā tiek aplūkotī mājās un mēža ūdensputna (*Anas*) nosaukumi un to izplatība lietuviėšu valodas dialektos. Pētāmāis materiāls – vairāk nekā no 500 punktiem 1941.–1943. g. pēc A. Saļa anketas *Apklausas 1* fiksētie pīles nosaukumi – tika klasificēts, ar datoru tika izveidota nosaukumu izplatības karte.

Iegūtie dati salīdzināti ar *Lietuviėšu valodas atlanta* (*Lietuvių kalbos atlasas*) 3. sējuma 20a karti un V. Vitkauska savāktajiem datiem. Salīdzinot kartes, var konstatēt, ka nosaukuma *pīlē* areāls agrāk ir bijis lielāks, jo šo vārdu lietoja ne tikai žemaišu izlokšņu grupu teritorijā, bet arī atsevišķās kaimiņu rietumaukštāišu Šauļu grupas izlokšnēs un austrumaukštāišu Panevėžas grupas ziemeļu daļās izlokšnēs.

A. Saļa un *Lietuviėšu valodas atlanta* datu salīdzināšana rāda, ka agrākos laikos atsevišķās žemaišu un austrumaukštāišu izlokšnēs paralēli lietotas *i-* un *ē-*celma formas *ántis* un *ánté*. Pašlaik šeit tiek lietota *ē-*celma forma *ánté*.

SUMMARY

The Words for 'Duck' in Lithuanian Dialects

Laura GERŽOTAITĖ

The paper deals with the words for the domestic and wild water bird duck (*Anas*) and their spread in Lithuanian dialects. The material studied, which consists of names for the duck recorded in more than 500 settlements according to Antanas Salys' 1941–1943 questionnaire *Apklausas 1* was classified. A computer map of the points where the names for the duck are spread was made.

The data have been compared to Map 20a in the third volume of the *Atlas of the Lithuanian Language* and the language facts gathered by the linguist Vytautas Vitkauskas. The comparison of the maps revealed that the area of the word *pỹlė* was larger, as it was used not only in the area of the subdialects of the Žemaitians, but also in some neighbouring subdialects of the western Aukštaitians of the Šiauliai region and in the northern subdialects of the Eastern Aukštaitians of the Panevėžys region.

The comparison of the data obtained by Salys and with the data in the *Atlas* suggests that both *i* and *ė* stem forms – *ántis* and *ántė* – were earlier used in some subdialects of the Žemaitians and Eastern Aukštaitians. Nowadays the *ė* stem form *ántė* is used there.

JĀŅA ENDZELĪNA UN PĒTERA ŠMITA IZRUNAS UN RAKSTĪBAS VADONIM – 90

Dzintra PAEGLE
Latvijas Universitātes
Baltu valodniecības katedra

1. Ievads

1921. gadā iznāca kāds apjomā neliels, bet latviešu valodas kopšanas vēsturē nozīmīgs izdevums – Jāņa Endzelīna un Pētera Šmita „Izrunas un rakstības vadonis“. Tajā atspoguļota rakstu valodas normēšanas gaita 20. gs. 20. gados. Rakstā šī grāmatiņa aplūkota tuvāk, visi septiņi „Izrunas un rakstības vadoņa“ (IRV; 1921–1930) izdevumi savstarpēji salīdzināti un analizēti laikmeta kontekstā. Teorētiskās domas attīstības un praktisko ieteikumu pilnīgošanās ceļa atklāšanai atbildes meklētas vēl citās tā laika publikācijās, īpaši E. Ozoliņa sastādītās un J. Endzelīna rediģētās „Latviešu pareizrakstības vārdnīcas“ četros izdevumos (1924, 1929, 1930 [Titullapā – 1930, uz vāka – 1932. – Red.], 1936) un Latviešu valodas krātuves „Latviešu pareizrakstības vārdnīcā“ (1942, 1944).

„Izrunas un rakstības vadonis“ (turpmāk arī *Vadonis*) iznācis vairākkārt: 1921. gadā 1., 2. un 3. izdevums; 1922. – 4. izd.; 1923. – 5. izd.; 1925. – 6. izd.; pēdējais, 8. izdevums, iznācis 1930. gadā. 7. izdevums nav konstatēts, to apliecina arī Kārļa Egles un Jāņa Paegles sastādītā J. Endzelīna bibliogrāfija „Akadēmiķis Jānis Endzelīns“ (Egle, Paeglis 1958: 35, 38, 43, 49, 60). Nosaukumā vārds „vadonis“ lietots ar nozīmi ‘ceļvedis’ jeb ‘rokasgrāmata’. Atkārtotie izdevumi pēc vajadzības nedaudz grozīti, par to gan norādīts tikai 2. izdevumā – „Otrs, papildināts izdevums“. Pirmajos trīs *Vadonos* profesora P. Šmita uzvārds rakstīts *Šmidts*, ar 4. izdevumu (1922) – *Šmits*. Visi izdevumi aptver 16 lappuses.

Pirmie *Vadoņa* izdevumi iznāca 1921. gadā, pēc 1920. gada 30. decembra „Rīkojuma par ortogrāfijas reformu“, kas noteica pāreju uz jauno ortogrāfiju ar 1921. gada 1. jūliju. Sai sakarā izglītības ministrs Aleksandrs Dauge un Skolu departamenta direktors Longins Ausējs 1921. gada 29. augustā izdeva rīkojumu skolu valdēm un skolu priekšniekiem, ka „ievedama Zinātņu komitejas pieņemtā ortogrāfija, kuŗas galvenie noteikumi atrodami prof. J. Endzelīna un prof. P. Šmidta sastādītā un Izglītības ministrijas izdotā grāmatiņā „Izrunas un rakstības vadonis“, no kuŗas viens eksemplars tiek piesūtīts ikvienai skolai“ (Rīkojums 1921; par to sīkāk Paegle 2008: 79). Tomēr sabiedrība un skolotāji pusgada laikā jauno ortogrāfiju nebija varējuši apgūt un tās ieviešanas laiks tiek pārcelts uz 1922. gada 1. augustu, t. i., 1922./1923. mācību gada sākumu. Starplaikā starp abiem ortogrāfijas ieviešanas rīkojumiem, precīzāk, 1922. gada 16. jūlijā, Ortogrāfijas komisija 12 cilvēku sastāvā *Vadoņa* saturu caurskatīja

vēlreiz. Komisijas darbu vadīja L. Ausējs, bez J. Endzelīna un P. Šmita apspriedē piedalījās valodnieki J. Plāķis, J. Kauliņš, E. Blese, A. Ābele. Komisija ieteica *Vadoni* obligātai lietošanai skolās atkārtoti (Paegle 2008: 83–84).

Vadoņa teksts ar katru izdevumu ir nedaudz papildināts vai mainīts, sevišķi vārdu un vietvārdu saraksts. Terminoloģija grozīta atbilstoši jaunākajiem lēmumiem, piem., 1. 2. un 3. izdevumā runāts par *spirantu ch*, bet ar 4. izdevumu – par *berzeni ch*, jo šāds latvisks termins apstiprināts Terminoloģijas komisijā (ZTV 1922: 1). Kopumā svešvārdu rakstība mainās ar 5. izdevumu, ieviešot patskaņu garuma apzīmējumus, piem., locījumu nosaukumos, kur agrāko *nominatiou, vokativu, akuzativu, lokativu* (IRV 1–4: 4) nomaina *nōminatīvs, vokatīvs, akuzatīvs, lokatīvs* (IRV 5: 4); 8. izd. garumu ir vēl vairāk: *nōminātīvs, vokātīvs, akūzātīvs, lokātīvs* (IRV 8: 4) u. c.

„Izrunas un rakstības vadoņa“ materiāli visos izdevumos kārtoti četrās nodaļās: „Par līdzskaņiem“ (ar pieciem paragrāfiem); „Par patskaņiem“ (ar diviem paragrāfiem un vairākiem apakšpunktiem); „Vārdu saraksts“ un „Vietu vārdu saraksts“.

2. „Izrunas un rakstības vadoņa“ nodaļa „Par līdzskaņiem“

2.1. *h* un *ch* nošķiršana

Jaunais 1922. gada 18. jūlijā izsludinātais ortogrāfijas likums (sk. 1. attēlu) ir vispārīgs, „Izrunas un rakstības vadonis“ to precizē. Tā jaunās ortogrāfijas noteikumu d) apakšpunktā noteikta *h* un *ch* šķiršana, bet *Vadoņa* 1. § paskaidrots,

Noteikumi par latviešu ortografiju

1. Pamatojoties uz 1922. g. 24. maija likuma par ortogrāfijas jaūtājuma nokārtošanu, ortogrāfijas komisija pie Izglītības ministrijas noteikusi sekošu latviešu ortografiju, kuŗa lietojama visās skolās, valsts un pašvaldības iestādēs;

- a) gotu burtu vietā jāieved latīņu burti;
- b) gotu burtu *w, f, ſ, z*, *fw, fh, fz, df, dz*, vietā jālieto *v, s, z, c, š, ž, č, dz, dž*;
- c) mikstinātie *l, r, n, k, g* — jāraksta *l, r, ņ, ķ, ģ*;
- d) svešvārdos jāizšķir *h* (piem. *Hamburga*) no *ch* (piem. *Čaŗkava*);
- e) saliktā patskaņa „*ee*“ vietā jāraksta „*ie*“;
- f) patskaņu garumu apzīmēšanai vārdu saknēs, piedēkļos un galotnēs jālieto horizontāla svītriņa (—), pie kam jāapzīmē garums visiem garī izrunājamiem patskaņiem un ne tikai daŗiem.

2. Pārveidotā ortografija obligatoriski ievadama visās skolās sākot ar 1922. g. 1. augustu, bet valsts un pašvaldības iestādēs sākot ar 1923. g. 1. janvāri.

Rīgā, 1922. g. 18. jūlijā.
(V. V. № 157.)

Ministru prezidents Z. Meierovics.
Izglītības ministris A. Daugē.

1. attēls. 1922. gada 18. jūlija „Noteikumi par latviešu ortografiju“

(Izglītības Ministrijas Mēneŗraksts, 1922/II, 672.)

kad runā un rakstos lietot *h*, kad – *ch*: „dvešamā skaņa *h* jāšķir no spiranta *ch*, piem., ar *h* *Hamburga, Heine, alkohols, abstrahēt* u. c., bet ar *ch* *Čaļkova, Bachs, chaoss, psiholoģija, archiivs, tehnika* u. c.“ (IRV 1–6: 3); 8. izd. – *psicholoģija, archiivs*.

Līdzskaņu *h* un *ch* šķiršana bija spēkā līdz 1957. gada 26. decembrim, kad to atcēla ar LPSR Ministru Padomes lēmumu. No tā laika burtkopas *ch* vietā raksta *h*. Burtkopas *ch* nav arī 20. gs. 20.–30. gadu padomju Krievijas latviešu rakstos, piem., Elzas Krūkles sastādītajā „Latviešu pareizrakstības vārdnīcā“ ir *hloroforms* (Krūkle 1928: 24), sal. *chlōroforms* (SV 1926: 18).

2.2. s un z lietošana rakstos

Vadoņa 2. Š norādīts, kuri līdzskaņi gotu rakstībā aizstājami ar latīņu burtiem. Tomēr to nedrīkstēja veikt mehāniski, tāpēc 3. Š aprakstīta s un z lietošana rakstos, šķirot fonētisko ortogrāfijas principu no etimoloģiskā (tagadējā terminoloģijā – morfoloģiskā). Pareizrakstības skaidrojums ir ļoti koncentrēts, gan etimoloģiskā, gan fonētiskā principa būtība raksturota vienlaidu tekstā.

Etimoloģisko principu vārdu rakstībā ieteikts ievērot tad, ja izrunā notiek skaņu pozicionālas pārmaiņas: „...kā rakstām etimoloģiski, piem., vārdus *zagt, glābt* ar *g* un *b*, lai gan izrunā tai vietā *k* un *p*, un, piem., vārdus *likdams, lipdams* ar *k* un *p*, lai gan izrunājam tai vietā *g* un *b*, tā jāraksta etimoloģiski arī, piem., vārdi *gāzt, lauzt* (pagātnē: *gāzu, lauzu*) ar *z*, bet, piem., vārdi *nesdama, kUSDama* (pagātnē *nesu, kusu*) ar *s*, lai gan izrunājam pirmajos 2 vārdos *s* un otros 2 vārdos – *z*“ (IRV 1: 3).

Pēc fonētiskā principa vārdi jāraksta tā, kā tos izrunā. Tas attiecas uz burtiem vārdā, kas atspoguļo skaņu vēsturiskās pārmaiņas, piem., „*vest, mest* (tagadnē *vedu, metu*) ar *s* un, piem., vārdi *vezdama, mezdama* ar *z*, jo te līdzskaņi *d* un *t* saknes beigās pārvērtušies par gluži citām skaņām. Fonetiska ir mūsu rakstība arī tur, kur zināma skaņa saknes beigās ir izrunā zudusi, piem., vārdos *braslis* (senāk: **bradslis*; sal. *bradāt*), *mesli* (senāk: **metsli*; sal. *metu*), *mēsli* (senāk: **mēzslī*; sal. pagātni *mēzu*), *nešana* (senāk: **nesšana*; sal. *nesu*).“ (IRV 1: 3)

Pēc fonētiskā principa rakstāmi arī, piem., vārdi „*klīstu* (senāk: **klidstu*; sal. pagātni *klīdu*), *vīstu* (sal. pagātni *vītu*) [Tā! – Dz. P], *lūstu* (senāk: **lūzstu*; sal. pagātni *lūzu*), *aizmirstu* (senāk: **aizmirsstu*; sal. pagātni *aizmirsu*). Ka, piem., tagadne *lūstu* nav radusies no **lūzstu*, bet no **lūzstu*, to mums rāda, piem., tagadne *mirstu* blakus pagātnei *miru*.“ (IRV 1: 3–4)

Tieslietu ministrijas kodifikācijas departamenta darbinieks Jānis Lauva, iepazīnis *Vadoni*, 1921. gada 3. septembra laikrakstā „Latvijas Vēstnesis“ raksta, ka atsevišķu vārdu, piem., *lūzt*, pareizrakstība nenoteiksmē atšķiras no tagadnes formu rakstības, tāpēc būtu dodami vienkāršāki pareizrakstības nosacījumi, pēc kuriem vārdu rakstība būtu nošķirama pēc pagātnes vai tagadnes (Lauva 1921).

Vēlākos gados prasība pēc lielākas saprotamības pakāpeniski arī realizēta. Tā 1929. gada „Latviešu pareizrakstības vārdnīcas“ gramatikas daļā svarīgākie pareizrakstības noteikumi izklāstīti jau vienkāršāk. Piem., morfoloģiskā principa ievērošana verbu nenoteiksmē skaidrota šādi: „m) Darbības vārdi, kam pagātnes pirmajā personā galotnes *-u* priekšā saknei piederīgs *z (-zu)*, nenoteicamā izteiksmē [nenoteiksmē – Dz. P.] jāraksta ar *zt*, piem.: *bāzt – bāzu, belzt – belzu, berzt – berzu, gāzt – gāzu, grauzt – grauzu, griezt – griezu, jozt – jozu, lauzt – lauzu, mēzt – mēzu* u. c.

Tāpat ar *z* citas tādu vārdu formas: *gāzdams, berzdams, lauzdams; berzties, gāzties, lauzties; berzts, gāzts, lauzts, griezts* u. c.

n) Tiem darbības vārdiem, kam pagātnes pirmajā personā galotnes *-u* priekšā saknei piederīgs *s (-su)*, divdabju formās jāraksta *-sdams*, bet nenoteicamā izteiksmē *-st*, piem.: *nesu – nesdaams – nest, kusu – kusdams – kust, rausu – rausdams – raust, elsu – elsdams – elst* u. c. Tiem darbības vārdiem, kam pagātnes pirmajā personā galotnes *-u* priekšā saknei piederīgs *t (-tu)* vai *d (-du)*, divdabja formās jāraksta *-zdams*, bet nenoteicamā izteiksmē *-st*, piem.: *metu – mezdams – mest, vedu – vezdams – vest, bridu – brizdams – brist*. Te pagātnes celma līdzskaņi *d, t* divdabī saknes beigās pārvēršas par *z*:“ (LPV 1929: 10–11)

Darbības vārda *lūzt* formu pareizrakstības vienkāršāks skaidrojums sniegts „Latviešu pareizrakstības vārdnīcas“ nākamajā – 1930. g. – izdevumā: „I. šķiras 5. pašķiras darbības vārdiem, t. i., tiem, kas tag. v. I. pers. beidzas ar *-stu*, s burts rakstāms tagadnes formās arī tad, ja sakne beidzas ar *z*, piem., *lūzt*: tag. *lūstu*, bet vēlamā izt. *lūztu*.“ (LPV 1930: 11) Plašs *sto*-celmu verbu pareizrakstības izklāsts sniegts 1936. gada „Latviešu pareizrakstības vārdnīcā“. Te skaidrota vārdu *birzt, mīlzt, lūzt* dažādu formu pareizrakstība, aprakstot *z* vai *s* lietošanu nenoteiksmē, tagadnes, pagātnes un nākotnes formās, kā arī pavēles, vajadzības un vēlējuma izteiksmē un divdabju formās. Viegļākai pareizas rakstu formas atrašanai ieteikts salīdzināt šo vārdu pareizrakstību ar verbu *dīlt* (LPV 1936: 23).

2.3. *j* noteiktās līdzskaņu mijas lietošana

Pareizrūnā un pareizrakstībā svarīgi ir *j* noteiktās mijas gadījumi vārdu formās, kas izloksnēs mēdz atšķirties.

Vadoņa 4. Š skaidrots, kad lietojams mīkstinātais *ŗ*. Skaidrojums aptver visus gadījumus, kad noteiktā pozīcijā tiek mīkstinātas arī citas skaņas, piem., *ļ*, tā iekļaujot mīkstināto *ŗ* visu citu mīkstināto līdzskaņu lietošanas sistēmā.

Tātad „*ŗ* jālieto:

1) vārdos *kaŗš, vaŗš, gaŗš, kuŗš, jūŗa* un visos viņu locījumos un atvasinājumos (piem., *kaŗot, gaŗāks, gaŗums*; bet *karalis, karogs, Karalauči* [ar 4. izd. *Karaļauči* – Dz. P.] ar *r*, jo beidzamajiem vārdiem nav nekāda sakara ar *kaŗa* vārdu), atskaitot tos atvasinājumus, kur aiz *r* nāk *i* vai *e* (piem., *pagarināt* [ar 3. izd. arī *kareivis* – Dz. P.], *jūriņa, jūrinieks, jūrniesks*) un satiksmes vārdu

[prievārdu – Dz. P.] *gar*. Bez tam ir *ŗ* vārdos *vaŗavīksne, kaŗote, baŗot, baŗoklis* (bet *barība* ar *r*):“ (IRV 1–3: 4) 4. izdevumā piemēri papildināti ar vārdu *buŗas*, bet 5.–8. izd. minēti vairs tikai *vaŗavīksne, kaŗote, buŗas*.

„2) lietu vārdos, kas beidzas ar *-ris*, atskaitot viensk. nominatīvu, vokatīvu, akuzatīvu, lokatīvu un to datīva formu, kas beidzas ar *-im*; tātad, piem., viensk. nomin. *stūris*, ģenit. *stūŗa*, dat. *stūŗam* (bet: *stūrim*), akuz. un instrum. *stūri*, lokat. *stūrī*, daudzsk nomin. *stūŗi* utt. (tāpat kā, piem., *brālis, brāļa, brāļam* jeb *brālim, brāli, brālī, brāļi* utt.).“ (IRV 1: 4) Visos *Vadoŗa* izdevumos pēc tā laika *ījo*-celmu deklinācijas parauga vienskaitļa datīvā pieļautas divējādas galotnes: *stūŗam // stūrim, brāļam // brālim*.

„3) daudzsk. ģenitīvā lietu vārdiem, kas beidzas ar *-re*, piem., *dūŗu* no vārda *dūre*;

4) darbības vārdu *art, bārt, bērt, burt, dur̃t, dzert, dzirties, irt* (= *airēt*), *aizkart, pieskarties, kārt, kurt, ķert, pērt, sērt, spert, svērt, šķirt, tvert, vērt* no tagadnes celma atvasinātās formās, atskaitot tagadnes viensk. otru personu un to daudzsk. otras personas formu, kas beidzas ar *-iet*; tātad, piem., *es aŗu*, (tu *ar*), viņš *aŗ*, mēs *aŗam*, jūs *aŗat* (jeb *ariet*), *aŗams* (bet no pagātnes celma: *arumi*), *aŗot, jāaŗ* (bet: *ardams*), sal. es *ceļu*, tu *cel*, viņš *ceļ*, mēs *ceļam*, jūs *ceļat* jeb *celiet, ceļams, cēlums, ceļot, jāceļ, celdams*. Rietumkurzemes izlokšnēs [sākot ar 5. izd. – izlokšnēs – Dz. P.] ir *ŗ* arī vārdā *kaŗāties* [sākot ar 5. izd. – „vārdos *baŗot, kaŗāties* – Dz. P.] un saknes sākumā vārdos *graŗt, gŗava, gŗūt, gŗūts, kŗaupa, kŗaut, kŗava, Ńaukt*, bet nav zināms, vai šos vārdos ir kādreiz *ŗ* bijis visās latviešu izlokšnēs. Jo kā liešu valodā, piem., blakus darbības vārdam *kraŗti* tikai nedaudzās izlokšnēs atrodam formu *kŗaŗti*, tā varbūt arī latviešu rakstu valodas apgabalā *ŗ* šos vārdos nekad nav bijis. Un tāpēc varam arī runāt un rakstīt: *gŗūt, gŗūts, kraŗpa, kraŗt, kraŗva, raukt*.“ (IRV 1–8: 5) „Latviešu pareizrakstības vārdnīcas“ 4. izd. saraksts papildināts ar vārdu *gŗava* un likta klāt piezīme: „tāpat *baŗot, bauŗot, kaŗāties* var rakstīt ar *r* un *ŗ*“ (LPV 1936: 7).

Vadoŗa 5. Š uzskaitīts, kad pēc *p, b, v, m* ir jārunā un jāraksta *j*:

„1) vārdos, kam nominatīvs beidzas ar *-š* (piem., *slapjš, rupjš*), un visos viņu locījumos un atvasinājumos (piem., *slapjums, slapjāks*), atskaitot tos atvasinājumus, kur pēc *p, b, v, m* seko *e* vai *i* (piem., *slapināt, slapēt*), un bez tam vārdā *skumjas* (bet: *skumīgs, skumība*);

2) lietu vārdos, kas beidzas ar *-pis, -bis, -vis, -mis* [4. izd. un turpmāk: „lietu vārdos, kam galotnes *-is* priekšā ir *p, b, v* vai *m*“ – Dz. P.], atskaitot viensk. nominatīvu, vokatīvu, akuzatīvu, lokatīvu un to datīva formu, kas beidzas ar *-im*; tātad, piem., viensk. nomin. *gulbis*, vokat. un akuz. *gulbi*, ģenit. *gulbja*, dat. *gulbjam* jeb *gulbim*, lokat. *gulbī*, daudzsk. nomin. *gulbji* utt.“ (IRV 1: 5) Arī šeit *ījo*-celmu lietvārdiem datīvā pieļauta *jo*-celmu galotne *-am: gulbjam*.

„3) *ē*- un *i*-celmu daudzskaitļa ģenitīvā, piem., *drēbju, rūpju, avju, straumju*;

4) darbības vārdu *ciebt* jeb *ciept*, *glābt*, *grābt*, *grebt*, *ģērbt*, *jumt*, *kampt*, *kāpt*, *knābt* jeb *knāpt*, *kniebt*, *krāpt*, *kopt*, *lemt*, *rāpt*, *riebt*, *slēpt*, *stiept*, *strēbt*, *stumt*, *svēlpt*, *šķiebt*, *tēpt*, *tiepties*, *triept*, *tupt*, *urbt*, *vemt*, *vērpt* no tagadnes celma atvasinātās formās, atskaitot tagadnes viensk. otru personu un to daudzsk. otras personas formu, kas beidzas ar *-iet*; tā tad, piem., *kopt* – *kopju*, *kop*, *kopj*, *kopjam*, *kopjat* jeb *kopiet*, *kopjams* (bet no pagātnes celma: *kopums*), *kopjot*, *jākopj*. Bet no *cept* tagadnē skan: *es cepu*, un no *cirpt* – *cērpu*, bez *j* arī *riebums*.“ (IRV 1: 5)

3. „Izrunas un rakstības vadona“ nodaļa „Par patskaņiem“

3.1. Divskanis *ie*

Nodaļu par patskaņiem autori sāk ar atgādinājumu par jaunās ortogrāfijas noteikumos minētā divskaņa *ie* (sk. 1. att. e) apakšpunktu) atveidošanu rakstos. *Vadoņa* 6. § teikts: „Vecās rakstības *ee* vietā jālieto *ie*, teikuma sākumā un īpašvārdos *Ie*.“ (IRV 1: 6)

3.2. Patskaņu garuma apzīmēšanas vispārīgie nosacījumi

Vispārīgajos ortogrāfijas noteikumos patskaņu garuma apzīmēšana noteikta šādi: „patskaņu gařumu apzīmēšanai vārdu saknēs, piedēķļos un galotnēs jālieto horizontāla svītriņa (–), pie kam jāapzīmē gařums visiem gaři izrunājamiem patskaņiem un ne tikai dažiem“ (sk. 1. att. f) apakšpunktu). *Vadoņa* autori 7. § šo informāciju dod nedaudz citā redakcijā – „Visi rakstu valodas gaři *ie* patskaņi latviešu vārdos jāapzīmē ar gulu svītru virs patskaņa burta, saknēs, piedēķļos un galotnēs.“ (IRV 1: 6) Īpaši atgādināts, ka ar garo patskaņi jāraksta *jā*– vajadzības izteismē (*man jāraksta*) un vietniekvārdi *kā*, *tā*, *šā*, *šī*, *Rīga* [ar 5. izd. *Rīgā* – Dz. P.], *Pēteris* u. c.

3.3. Patskaņu garums nomenu piedēķļos

Piedēķļa patskaņa garuma lietošana aprakstīta pēc piedēķļa līdzskaņa, rādot, kad pirms līdzskaņa lietojams gařš patskanis un kad – īss. Piedēķļu burti uzskaitīti alfabētā, reizēm minot arī izskaņas, pēc kā doti piemēri, kam dažkārt seko paskaidrojumi (IRV 1: 6–8).

Nomenos gařš patskanis piedēķli lietojams:

pirms *b* vārdos, kas beidzas ar *-ība(s)*, piem., *ticība*, *cerība*, *mīlestība*, *vedības*;

pirms *c* vārdos, kas beidzas ar *-īca* jeb *-īce*, piem., *māsīca* jeb *māsīce*. Izskaņas *-nica* izruna tolaik vēl nav stabila: „Bet tādos vārdos, kas beidzas ar *-nica* jeb *-nice*, arī vidus izloknes svārstās starp gaři un īsu *i*, un tāpēc var runāt un rakstīt, piem., gan *slimnīca* jeb *slimnice*, gan *slimnica* jeb *slimnice*. Tikai *baznīcas* vārdā gařais *ī* nepieciešams.“ (IRV 1: 6) Šādas piezīmes nav J. Endzelīna un K. Mīlenbaha „Latviešu gramatikā“, kur noteikts, ka vārdi ar

-nīca rakstāmi ar garo ī (piem., „vārdnīca (ar gaļu il), burtnīca, siernīca, slimnīca, pavārnīca, lemesnīca“ – Endzelīns, Mīlenbahs 1907: 35). Vēlāk filologs Fricis Garais šo faktu komentē šādi: „Laikam aiz šā iemesla [ka „Latviešu gramatikā“ minēta tikai izskaņa -nīca – Dz. P.] rakstos sastopam tagad vienīgi galotni -nīca.“ (Garais 1930: 52) Pret šādiem paralēlvariantiem iebilst arī J. Lauva (1921). *Vadoņa* 8. izdevumā pieļauts vairs tikai viens rakstījums – ar garu ī: *māsīca* jeb *māsīce*, *baznīca*, *vārdnīca*;

pirms *d* vārdos ar -āds, piem., *savāds*, *vienāds* [ko ar 4. izd. papildina „bet: *svabads*“ – Dz. P.], un to atvasinājumos;

pirms *dz*, piem., *algādzis*, *pienīdze* (= pienīga [ar 5. izd. – piena – Dz. P.] gov), *kaunīdze*, *bērīdze*, *telīdze*;

pirms *g*, t. i., piedēklī -īg-, piem., *kaunīgs*, *derīgs*, *ticīgs* u. c., *bezdelīga*, *lakstīgala*;

garš patskanis *j* priekšā rakstāms dažādos piedēkļos, piem., *nesējs*, *nesēja*, *arājs*, *klibotājs*, *jautājums*, *pelējums*, *vidējs*, *vakarējs*, *vaļējs*, *manējs*, *tavējs*, *divēji*, *abēji*, *staignējs*, *kalsnējs*, *smiltājs*, *priedulājs*, *rugājs*, *vasarājs*, *ogulāji*, *Liepāja* u. c., bet „īpašības vārdu noteicamās formās *a j* priekšā ir rakstu valodā īss, piem., dativs *klibajam*, *klibajai*, *klibajiem*, *klibajām*, lokatīvs *klibajā(s)*“. (IRV 1: 7)

k priekšā piedēklī garš patskanis rakstāms tādos vārdos kā *pelēks*, *cilvēks*, *labāks* u. c., *mūstīklas*, *ganīkla*, *adīklis*, *ārdīklis* *kasīklis* u. c., kur „piederīgais infinitīvs (nenoteicamā izteiksme) beidzas ar -īt (piem., *adīt*)“ (IRV 1: 7); resp., vārdos, kas darināti no darbības vārdiem, kur ir garš patskanis piedēklī, tāds tas saglabājas arī atvasinājumā. *Vadonī* minēts arī retāk lietots darinājums *vazāklis* (no *vazāties*) un *kavēklis*, *biedēklis* no verbiem, kam tagadnes 3. persona beidzas ar *ē*. Citos atvasinājumos *e* jābūt īsam: *grābēklis*, *mitekļis*, *šuveklis*, *juceklis*, *puteklis*; bet: *dzerūklis* (jeb *dzeroklis*), *audzēknis*, *velēknis*. (IRV 1: 7)

l priekšā piedēklī, atskaitot dažus vietvārdus, piem., *Ugāle*, rakstāms īss patskanis, piem., *veikals* un *ābele*, *ziemelis*, *tūrelis*, kaut dažās izloksnēs *l* priekšā ir garš *e*. „Gaŗš *e* ir vārdā *nedēļa*.“ (IRV 1: 7)

„*n* priekšā garš patskanis ir tādos vārdos kā, piem., *puisēns*, *brālēns*, *telēns*, *cālēns*, *zos(u)lēns*, *sivēns* (tikai *kucens* ar īsu *e*), *skolēns*, *baznīcēni*, *piebaldzēni*, *Mārsnēni*, *raunēnieši* (Raunas iedzīvotāji; bet, ja pašas vietas nosaukums beidzas ar -ene, tad *n* priekšā te īss *e*, piem., *smiltēnieši* = Smiltēnes apdzīvotāji) u. c.“ (IRV 1: 7) Ar garu piedēkļa patskani *Vadonī* minēti vēl vārdi: *velēna*; *dzeltāns* (jeb *dzeltēns*), *vīlnāns*, *Līvāni*; 3.–8. izd. piemēru virkne papildināta ar *gavēnis* un *paģāns*. Ar garu piedēkļa patskani rakstāmi arī: *tuviņš*, *tāliņš*, *agrīns*, *vaļiņš*; *viršūne*, *Krimūnas*, sākot ar 3. izd., teksts papildināts vēl šādi: „Bet īss *e* ir *n* priekšā vārdos *galvēns*, *slavenis*, *slepens*, *varens*.“ (IRV 3–8: 7)

š priekšā garš patskanis ieteikts tādos vārdos kā *kalējīša*, *delverīša*, *cepējīša*; *guldīšas*, *pirtīšas*; *ecešas*; *lasīšana*, *mazģašana*, *meklēšana*, *dabūšana* u. c. Kaut *kalējīša*, *delverīša*, *cepējīša*, *guldīšas*, *pirtīšas* ir leksiskie vai morfoloģiskie

dialektismi, tie paturēti visos *Vadoņa* izdevumos, bet nav minēti dažādu izdevumu „Latviešu pareizrakstības vārdnīcā“.

t priekšā garš patskanis ir tādos vārdos kā *karātavas* [ar 3. izd. vārds *karātavas* nomainīts ar *drukātava* – Dz. P.], *velētuve*, *locītava*; *dziedātājs*, *meklētājs*, *lasītājs*; *vilnātne*, *zinātne* (bet atvasinājumi no īpašības vārdiem ir ar īsu *a*: *jaunatne*, *mazatne*, *pilnatne*, *kailatne*, *svēšatne*, *pirmatne*, *vienatne*, arī *Līgatne*); *brālītis*, *saulīte*; *mazītiņš*; *alksnītes*; *bagāts* u. c.

z priekšā garš patskanis ir vārdos *bradūzis*, *cerūzis*, *utūzis*. Sākot ar 3. izd., teksts papildināts: „Bet ar īsu *u* *dzezuze*.“ (IRV 3: 8)

Šāda no pareizrūnas un pareizrakstības viedokļa koncentrēta skatījuma uz atvasinātiem nomeniem J. Endzelīna un K. Mīlenbaha „Latviešu gramatikā“ vēl nav, kaut vārdu darināšana ar piedēkļiem aprakstīta plaši (1907: 26–40).

3.4. Patskaņu garums galotnēs

Nomenu lokāmo galotņu aplūkojumā norādīts, ka garš patskanis rakstāms „visos vienskaitļa lokatīvos (piem., *mežā*, *plavā*, *upē*, *skapī*, *sirdī*, *tīrgū*, *labajā*, *manī*), tos daudzskaitļa lokatīvos, kas beidzas ar *-ās*, *-ēs*, *-īs*, *-ūs* (piem., *plavās*, *upēs*, *sirdīs*, *pelūs*), *ā-*, *ē-*, *ī-* un *ū-*celmu [ar 3. izd. *ī-* un *i-*celmu pieminējums variējas, bet stabilizējas *u-*celmu nosaukums – Dz. P.] daudzsk. datīvā un instrumentālī (piem., *plavām*, *upēm*, *sirdīm*, *pelūm*, *labām*, *labajām*)“, tāpat vīriešu dzimtes īpašības vārdos ar noteikto galotni vsk. ģenitīvā un sieviešu dzimtes īpašības vārdos ar noteikto galotni vsk. nominatīvā un ģenitīvā, kā arī dsk. nominatīvā un akuzatīvā, minot piemērus *labā* un *labās* (IRV 1: 8). Seko piezīme par vecu īsu galotnes patskani *i* vai *u* dsk. datīvā un instrumentālī, kas saglabājies dažās izloksnēs *i-* un *u-*celmu locījumos (piem., *sirdīm*, *pelum*) un ko var lietot arī rakstu valodā: „tā runāt un rakstīt nav uzskatāms par kļūdu. Bet tikai īsais *i* atzīstams rakstu valodai vietniekvārdu instrumentāļa formās *manim*, *tevīm*, *sevim*.“ (IRV 1: 8)

3.5. Patskaņu garums darbības vārdu formās

Darbības vārdu formās garš patskanis ir:

- 1) pagātnes dsk. 1. un 2. personā, piem., *sitām*, *sitāties*, *sitāt*, *sitāties*;
- 2) „*ā-*celmu (t. i., to celmu, kuŗu tagadnes trešā persona beidzas ar īsu *a*), tagadnes daudzsk. pirmajā un otrā personā, piem., *sakām*, *aicinām*, *skatāties*, *sakāt*, *aicināt*, *skatāties*, un šo pašu celmu tagadnes ciešāmās kārtas divdabī, piem., *sakāms*, *zināms*, *aicināms*.“ (IRV 1: 8) Šeit pievienota atruna, kas saglabāta visos „*Izrunas un rakstības vadoņa*“ izdevumos – „tā kā daudzas vidus izloksnes te gaŗumu ir zaudējuŗas, tad nav kļūda šāis [ar 3. izd. – šāis – Dz. P.] formās runāt un rakstīt īsu patskani, piem., *sakam*, *sakat*, *sakams*“ (IRV 1: 8). Tātad sākotnēji tiek pieļauta divējādība III konjugācijas 1. grupas tagadnes *ā-*celmu darbības vārdos gan runā, gan rakstos. J. Endzelīna un

K. Mīlenbaha „Latviešu gramatikā“ verbu tagadnes *ā*-celmu locīšana rādīta ar garu patskani dsk. 1. un 2. personā, piem., *sargām, sargāt, darām, darāt*, gara galotne saglabājas arī atgriezenisko verbu 3. personā, piem., *sargās, darās* (Endzelīns, Mīlenbahs 1923: 102–104). „Latviešu pareizrakstības vārdnīcas“ (1924) nodaļā par darbības vārdu pareizrakstību garš patskanis rakstīts tagadnes *ā*-celmu atgriezenisko verbu 3. pers.: „c) darbības vārdi, kas darāmās kārtas tagadnes trešajā personā beidzas ar īso *-a* (piem., *rāda, skata, taisa* u. c.), vidējās kārtas tagadnes trešajā personā jāraksta galotnē gaļais *-ā*, piem., viņš, viņi *rādās, skatās, taisās*.“ (LPV 1924: 9) Tas tā ir varbūt tāpēc, ka J. Endzelīna un K. Mīlenbaha „Latviešu gramatikas“ komentāros par galotņu garumu verbu formās svārstības minētas tikai 3. personas atgriezenisko verbu galotnēs: „Daudz izlokšnēs arī *a*-celmi un *ā*-celmi vidējā kārtā sajukuši: vienā izlokšņu daļā *a*-celmu galotne *-as* (ar īsu *a*) pārnesta arī uz *ā*-celmiem (*dzenas, apzinas* ar īsu *-as*), otrā daļā *ā*-celmu galotne *-ās* (ar gaļu *a*) pārnesta arī uz *a*-celmiem (*dzenās, apzinās* ar gaļu *-ās*), trešajā daļā tagad bez kādas izšķirības lieto abas galotnes (*dzenas* un *dzenās, apzinas* un *apzinās*). Ievērojot to, ka dažas vidus izlokšnes vēl tagad pareizi izšķir galotnes *-as* un *-ās* (*dzenas* blakus *skatās, apzinās*), der [derētu – Endzelīns, Mīlenbahs 1907: 65 – Dz. P.] arī rakstu valodā ievērot starpību starp *a*-celmu galotni *-as* (*dzenas*) un *ā*-celmu galotni *-ās* (*apzinās*).“ (Endzelīns, Mīlenbahs 1923: 83) Tikai „Latviešu pareizrakstības vārdnīcas“ 4. izdevumā (1936) norādīts, ka garš patskanis obligāts tagadnes *ā*-celmu daudzskaitļa 1. un 2. pers. un atbilstošajās verbu divdabju formās: „Gaļš patskanis verbu galotnēs .. b) tiem vārdiem, kas darāmās kārtas tagadnes trešajā personā beidzas ar īso *-a*, tagadnes daudzskaitļa pirmajā un otrā personā gaļš *-ā*, piem., viņš *rāda, skata, taisa*; mēs *rādām, skatām, taisām*; jūs *rādāt, skatāt, taisāt*; gaļš *ā* arī šo verbu ciešamās kārtas tagadnes divdabjos.. : *rādāms, skatāms, taisāms*; tās pašas šķiras verbos gaļš *ā* vidējās kārtas tagadnes trešajā personā (priekš beidzamā *-s*), piem., viņš (viņa, viņi) *rādās, skatās, taisās* u. c.“ (LPV 1936: 19–20)

Ministru kabinets patskaņu garumu apzīmēšanu verbu tagadnes *ā*-celmu formās atcēla 1938. gadā, bet 1939. gadā pieļāva gan īsu *a*, gan garu *ā* šo verbu personu galotnēs. Obligāta prasība patskaņu garuma apzīmēšanai šajā verbu grupā pieņemta tikai 1940. gadā „Izglītības ministrijas Pareizrakstības komisijas atzinumos par latviešu pareizrakstību“ (IM PK atzinumi 1940). Tomēr, kā liecina šā likuma formulējums 1940. gada 3. punkta atzinumos, stiprākas par Ministru kabineta 1938. un 1939. gada apstiprināto likumu ir bijušās Izglītības ministrijas izdotās vārdnīcas un skolām atļautās gramatikas: „Patskaņu gaļuma apzīmējums, saskaņā ar rakstu valodas izrunu, ko māca Izglītības ministrijas izdotās vārdnīcas un skolām atļautās gramatikas, tā, piemēram, gaļais *ā* runājams un rakstāms verbu tagadnes *ā*-celmu beigās (mēs

darām, jūs darāt, skatāmieš, skatāties, viņš skatās, darāms, skatāms)“ (IM PK atzinumi 1940).

Vadoņa 3. apakšpunktā atsevišķi norādīts par atgriezenisko darbības vārdu pareizrunu un pareizrakstību *ā*-celmu tagadnes 3. personā, kur garais *ā* galotnē ir tikai tiem darbības vārdiem, kam atbilstošā darāmās kārtas forma beidzas ar *-a* (*skata : skatās; līdzina : līdzinās*). Ja darāmās kārtas forma nebeidzas ar īsu *-a*, atgriezeniskajās formās ir īss patskanis (*sit : sitas; mazgā : mazgājas*) (IRV 1: 9).

Vadoņa 4. apakšpunktā teikts, ka garš patskanis ir „visās nākotnes formās š un s priekšā, piem., *vedīšu, kristīšu* [8. izd. – *kritīšu* – Dz. P.], *meklēšu, mazgāšu, dabūšu, skatīšos, vedīsi, meklēsi, skatīsies, vedīs, mazgās, vedīsim, skatīsīmieš, vedīsīt, mazgāsīties; vedīšot, meklēšot, mazgāšoties* u. c.“ (IRV 1: 9)

Vadoņa 5. un 6. apakšpunktā skaidrots, ka darbības vārdu nenoteiksmes piedēkļa patskaņa garums saglabājas visās personu formās pagātnē, tagadnē, tāpat divdabju formās, kas veidotas no verbu formu celmiem, kuros ir garš piedēkļa patskanis. Piemēros minēts plašs verbu formu saraksts ar paraugiem no dažādām grupām jeb, autoru terminoloģijā, – klasēm: 6. kl. (*mazgāju, mazgāt, domāju, domāt*), 8. kl. (*kristīju, kristīt, svētīju, svētīt*), 9. kl. (*meklēju, meklēt*); šeit priekšstatam citētas tikai vārdu formas ar sakni *mazg-*: *mazgāju, mazgājos, mazgā, mazgājiem, mazgājas, mazgājāmieš, mazgājāties, mazgājāmieš, mazgājāties, mazgātos, mazgāties, mazgādamies, mazgājoties, jāmazgājas, mazgājies, mazgājušies, mazgājusies, mazgājušās, mazgājams, mazgāts*. 6. apakšpunktā verbu grupu un to formu pareizrakstības piemēru uzskaitījums turpināts ar 10. klasi (*zinu, zināju, zināt*), 11. kl. (*daru, darīju, darīt*) un 12. kl. (*teku, tecēju, tecēt*). Pareizrakstības skaidrojumos uzmanība vērsta uz verba otro vai trešo zilbi (IRV 1: 9–10).

3.6. Garš patskanis nelokāmajos vārdos

Nelokāmo vārdu grupā patskaņu garuma normēšanā (vārdos, kas jāraksta ar garu patskani) minēti apstākļa vārdi, kas cēlušies no lokatīva (kā *ārā, divatā, līdzās, pretī*) un no dsk. instrumentāļa (kā *vietām, kājām, tīšām, gažām, tiešām, šķērsām* [ar 3. izd. – *šķērsām* – Dz. P.], *lēnām, pamazītiņām, klusām* (bet ar īsu *a* paliek veicis vsk. datīvs *mūžam* un arī *aplam*), tāpat atgādināts par nolieguma partikulās *nē* rakstību ar garu *e*. Tā kā turpinās svārstības *ari* un *arī* izrunā, tos var runāt un rakstīt abējādi. Tā teikts visos 8 izdevumos, kaut 8. izdevuma vārdu sarakstā minēts tikai *arī* (IRV 8: 12). Vārdi *citur, visur, vakar* runājami un rakstāmi ar īsu patskani otrā zilbē.

3.7. Patskaņu garums svešvārdos

Vadonī svešvārdu pareizrakstība ir tikai ieskicēta, norādot, ka svešvārdos patskaņu garums pagaidām nekur nav jāapzīmē. *Vadoņa* pirmajos sešos

izdevumos par to teikts šādi: „Svešvārdos gaŗums pagaidām nav nekur jāapzīmē, kamēr nav nodibinājusies šiem vārdiem gluži vienāda izruna. Jo tagad tie, kas mācījušies vācu skolās, runā saskaņā ar vācu izrunu, piem., *kritika* un *kritisks*, bet tie, kas nāk no krievu skolām, runā saskaņā ar krievu izrunu *kritika* un *kritisks*. Bet svešvārdu oriģināla izruna dažkārt pavisam atšķiŗas gaŗuma ziņā no mums tagad parastās izrunas; izrunājam, piem., *universitates* vārdu ar īsu *u*, ņēmuši ņo vārdu no vācu vai krievu valodas, kur ņai vārdā izrunā īsu *u*, bet paņā latiņu valodā, no kuŗas ņis vārds cēlies, tam ir gaŗš *ū*. Un atjaunojot [ar 4. izd. – atjaunot – Dz. P.] visos svešvārdos oriģināla gaŗumu mums praktiski varbūt nebūtu iespējams.“ (IRV 1: 10) Teksts par svešvārdiem izņemts no pēdējā – astotā – izdevuma, jo 1926. gadā ir iznākusi „Svešvārdu vārdnīca“, ko sakārtojis E. Ozoliņš, rediŗējis J. Endzelīns (SV 1926).

Svešvārdu pareizrakstība radījusi daudz diskusiju toreiz un vēl tagad. ņajā sakarā J. Endzelīns, atbildot uz M. Bruņenieka „Mūsu valodas krusts un bēdas“ (1928) izteiktajiem pārmetumiem, situāciju raksturo ņādi: „Bet par svešvārdu izrunu un rakstību esmu spiests atgādināt, ka, ievēdot jaunajā rakstībā gaŗumu apzīmējumus, pats ieteicu svešvārdos atstāt gaŗumus pagaidām neapzīmētus, skat. P. ņmita un manis sastādīto „Izrunas un rakstības vadoni“. Kad nu tomēr Izglītības ministrija vēlāk nolēma ieviest arī svešvārdos gaŗumu apzīmējumus (to prasīja laikam skolu prakse) un pieaicināja pie ņā darbs līdz ar daŗiem citiem arī mani, tad man neklājās no tā atteikties. Un, kad kopdarba rezultātus Ed. Ozoliņš bija sakārtojis vārdnīcā, esmu to rediŗējis.“ (Endzelīns 1928: 241) Tātad tā laika svešvārdu pareizrakstību atspoguļo „Svešvārdu vārdnīca“ (1926), kas tika veidota pēc 1924. un 1925. gada Ortogrāfijas komisijas atzinumiem. Ortogrāfijas komisijas sēdēs „piedalījās doc. L. Ausējs, doc. E. Blese, skolotājs J. Cīrulis, doc. J. Kauliņš, rakstnieks R. Kļausiņš [Kļausiņš], dzejnieks K. Krūza, prof. J. Plāķis, prof. P. ņmits, doc. K. Straubergs, prof. P. Zālīte, J. Endzelīns un Ed. Ozoliņš“ (SV 1926: III).

3.8. Zilbes intonāciju apzīmēšana

Nodaļa „Par patskaņiem“ beidzas ar informāciju, ka zilbes intonāciju norāde rakstos nepieciešama tikai atsevišķos gadījumos, – jāšķir apstākļa vārdi *kā, tā* no vietniekvārdiem un tās būtu jānorāda Latvijas kartēs.

„Trejādo akcentu apzīmēt visā mūsu rakstu valodā nav praktiski iespējams,“ atzīts 1., 2. un 3. izdevumā, bet 4.–8. izd. iestarpinātas rindas: „tikai apstākļu vārdos *tā, kā* der apzīmēt ņo formu lauздо akcentu (rakstot *tā, kā*), ja teikuma saturs skaidri nerāda, vai formas *tā, kā* ir apstākļu vai vietnieka vārdi“ (IRV 4–8: 11). Norādīts, ka skolēni iepazīstināmi ar intonāciju zīmēm (kā vārdos *gaļlis, ālga, māte* u. tml.). Īpaša norāde sniegta par Latvijas karšu ortogrāfiju: „Un uz [ar 5. izd. – Uz – Dz. P.] Latvijas kartēm apzīmēt vietu vārdos dažādo akcentu ir nevien iespējams, bet arī vajadzīgs,

jo visiem latviešiem nav visu Latvijas vietas vārdu izruna pazīstama. Arī īsais patskaņis *o* vietu vārdos uz Latvijas kartēm būtu jāatzīmē ar īsuma zīmi (piem., *Kōlka's rags*) [ar 3. izd. piemērs *Kōlka's rags* aizstāts ar *Bōlvu muiža*, bet 8. izd. piemēra nav – Dz. P.], lai to izrunā varētu atšķirt no divskaņa *o*.“ (IRV 1: 11) Ar 3. izd. teksts papildināts ar *o* izrunas atšifrējumu: „...no divskaņa *o* (= *uo*)“. (IRV 3–8: 11)

4. Trešā un ceturrtā nodaļa

Vadoņa trešajā nodaļā „Vārdu saraksts“ (2 lpp.) iekļauti vārdi, kuri rakstu valodā pagaidām rada grūtības, tāpēc „tiek nereti nepareizi izrunāti un rakstīti“ (IRV 1: 13). Visi šādi valodas grūtumi sniegti alfabēta secībā, katru jauno alfabēta burtu izceļot grafiski.

Ceturrtajā nodaļā „Vietu vārdu saraksts“ (2 lpp.) uzrādīti īpašvārdi, „kuņus nereti sastop nepareizā rakstībā“, tie ir apmēram 140 vietu nosaukumi. Saraksts dažādos *Vadoņa* izdevumos ticis precizēts, piemēram, 3. izd. ieteiktā *Aknīša* 4. izdevumā aizstāta ar *Aknīste*, 1.–6. izd. *Sveiciems* – 8. izd. ar *Svētciemu*. *Karalauči* ar nemīkstīnātu *l* ir 1.–3. izdevumā, turpmāk – *Karalauči*. Vietvārdu sarakstā, sākot ar 3. izdevumu, ietverti jauni Latvijas vietu nosaukumi, kuros varētu būt neskaidra *o* izruna, kā arī pievienota izrunas norāde (*o* = *uo*) iepriekš sarakstā ietvertajiem, resp., pie *Grostonas*, *Pociema*, *Ropažu*, *Strožēnu* un *Tojātu* vārda.

5. Kazimiera Būgas atsauksme par *Vadoni*

J. Endzelīna un P. Šmita „Izrunas un rakstības vadonis“ tika izmantots ne tikai skolās, bet apspriests un analizēts arī plašākā sabiedrībā un presē. Par to rakstījuši, piem., J. Lauva (sk. iepriekš), J. Dravnieks, M. Bruņenieks, T. Lejas Krūmiņš u. c. Kā norāda J. Endzelīna bibliogrāfijas sastādītāji, recenziju par *Vadoni* sniedzis arī lietuviešu valodnieks K. Būga (1879–1924). Tā ievietota 1921. gada žurnālā „Švietimo Darbas“ (Egle, Paeglis 1958: 36), bet gadu vēlāk iekļauta K. Būgas rakstu krājuma „Kalba ir senovē“ I daļā (Būga 1922) [lasāma arī K. Būgas rakstu izlasē – Būga K. Rinktiniai raštai, II tomas (90. vienība). Vilnius, 1959, pl. 224–225 – Red.].

K. Būga, atsaukdami uz *Vadoņa* 3. izdevumu, informē Lietuvas sabiedrību, ka latvieši ievieš jaunu rakstību ar latīņu burtiem, un salīdzina skaņu apzīmējumus latviešu un lietuviešu valodā. K. Būga raksta, ka garos patskaņus latvieši raksta: *ā, ē, ī, ū*, bet divskani *ie* – tāpat kā lietuvieši (*diena, liepa*). Divskaņa *uo* vietā raksta *o* (*dobe, pods*), nevis divskani, jo īsta *o* latviešu rakstu valodā nav (lietuviešu *brolis* latviski ir *brālis*). Mīkstos līdzskaņus, ko lietuvieši pēc poļu parauga norāda ar burtu *i* aiz līdzskaņa, latvieši apzīmē ar

īstiem burtiem, kam ir sava atšķirības zīme, kas Būgam rādīti kā *k', g', l, r', n'*, acīmredzot skaņu grafiskā attēlojuma tālāka ierobežoto tipogrāfisko iespēju dēļ [Būgas rakstu izlasē – *k, g, l, r, n* – Red.]. Burtus *š, ž, c, dz, č, dž* kā latvieši, tā lietuvieši raksta vienādi. Svešvārdos latvieši lieto arī *f, h* un *ch*. Vārdus rakstot, tiek ievērots cilmes jeb etimoloģiskais princips, t. i., latvieši raksta: *lauzt, nesdama (lauzdama), augsts, bet vest (vedu), vezdama*. Recenzents min arī to, ka „Izrunas un rakstības vadonim“ ir pievienoti divi saraksti tiem vārdiem, kurus ne visi latvieši māk pareizi izrunāt un rakstīt. Vietvārdu saraksts, pēc K. Būgas domām, var būt noderīgs arī lietuviešu žurnālistiem un ģeogrāfiem.

Tāda ir recenzijas informatīvā daļa. Turpinot K. Būga pievērsās atsevišķiem vietvārdiem. Viņš aizrāda, ka *Vadonī* ir rakstīts *Karalauči*, nevis *Karāļauči* (ar mīksto *l*), kā tas ir lietuviešu pareizrakstībā – *Karaliáučius* (baltkrievu **Karalevic*, poļu *Królewic*). Šis K. Būgas aizrādījums tiek ņemts vērā, un jau *Vadoņa* 4. izdevumā ir *Karāļauči*. Vēl K. Būga izsakās par *Rēzeknes* vārdu, pēc viņa domām *ē* šajā vārdā nav drošs, varētu būt arī *e* (šim jautājumam valodnieks pievērsās arī citkārt); latviešu *Pliskavas* vārdam labāk atbilstu leišu *Pliskuvà*, bet *Grobiņas* vārdu, pēc K. Būgas domām, vajadzētu rakstīt *Grobīna*, jo tā to izrunājuši kurši (žemaiši sakot – *Gruobýnas*). Viņš norāda arī, kā žemaiši izrunā dažus citus Lejaskurzemes vietvārdus: *Gramzda* ir *Grañzdas*, *Liepāja* – *Liepója*, *Rucava* – *Rùkiava*.

6. Nobeigums

Profesoru J. Endzelīna un P. Šmita „Izrunas un rakstības vadoņa“ teorētiskais pamats ir J. Endzelīna un K. Mīlenbaha „Latviešu gramatika“, kā teorētiskās atziņas un praktiskie ieteikumi vārdu pareizai izrunai un rakstībai atklāti „Izrunas un rakstības vadonī“. *Vadonī* atspoguļojas arī 1908.–1911. un 1920. gada izstrādātie Ortogrāfijas komisijas atzinumi, tāpat J. Endzelīna rakstā „Par s un z jaunākajā rakstībā“ (1920) izteiktās domas.

„Izrunas un rakstības vadonis“ kā rokasgrāmata tika izmantots ne tikai skolās, bet plašā sabiedrībā, par to diskutēja presē, tas bija praktisks jaunās ortogrāfijas ieviesējs un rakstu valodas normētājs.

Avoti un literatūra

Būga, Kazimieras. 1922.

Rec.: *Izrunas un rakstības vadonis*. Sast. prof. J. Endzelīns un prof. P. Šmidts. Trešais izdevums. 1921. Rīga: Izglītības ministrijas izdevums; *Kalba ir senovē*. I dalis. Kaunas: Švietimo Ministerijos leidinys, 1922. 199–200.

Egle, Kārlis, Jānis Paeglis (sast.). 1958.

Akademiķis Jānis Endzelīns. Bibliografija. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas izdevniecība.

- Endzelīns, Jānis. 1920. Par s un z jaunajā rakstībā. *Latvijas Sargs*, Nr. 195 (arī Jānis Endzelīns. *Darbu izlase* III 1. daļa. Rīga: Zinātne, 1979. 60–61.).
- Endzelīns, Jānis. 1928. Rec.: M. Bruņenieks. *Mūsu valodas krusts un bēdas*. Rīgā, 1928. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr. 9. 240–253 (arī Jānis Endzelīns. *Darbu izlase* III 1. daļa. Rīga: Zinātne, 1979. 696–713.)
- Endzelīns, Jānis, Kārlis Mīlenbahs. 1907. *Latviešu gramatika*. Rīgā: Zihmaņa apg.
- Endzelīns, Jānis, Kārlis Mīlenbahs. 1923. *Latviešu gramatika*. Otrs, pārstrādāts iespiedums. Rīgā: Valters un Rapa.
- Garais, Fricis. 1930. *Daži latviešu valodas jautājumi*. Kritisks apcerējums. Rīgā: Autora izdevums.
- IM PK atzinumi 1940 = Izglītības ministrijas pareizrakstības komisijas atzinumi par latviešu pareizrakstību. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 171.
- IRV 1 = *Izrunas un rakstības vadonis*. Sast. prof. J. Endzelīns un prof. P. Šmidts. Izglītības ministrijas izdevums. Rīgā: A. Gulbis, 1921.
- IRV 2 = *Izrunas un rakstības vadonis*. Sast. prof. J. Endzelīns un prof. P. Šmidts. Otrs, papildināts izdevums. Izglītības ministrijas izdevums. Rīgā: A. Gulbis, 1921.
- IRV 3 = *Izrunas un rakstības vadonis*. Sast. prof. J. Endzelīns un prof. P. Šmidts. Trešais izdevums. Izglītības ministrijas izdevums. Rīgā: A. Gulbis, 1921.
- IRV 4 = *Izrunas un rakstības vadonis*. Sast. prof. J. Endzelīns un prof. P. Šmits. Ceturtais izdevums. Izglītības ministrijas izdevums. Rīgā: A. Gulbis, 1922.
- IRV 5 = *Izrunas un rakstības vadonis*. Sastādījuši: J. Endzelīns un P. Šmits. Piektais izdevums. Izglītības ministrijas izdevums. Rīgā: A. Gulbis, 1923.
- IRV 6 = *Izrunas un rakstības vadonis*. Sastādījuši: J. Endzelīns un P. Šmits. Sestais izdevums. Rīgā: A. Gulbis, 1925.
- IRV 8 = *Izrunas un rakstības vadonis*. Sastādījuši: J. Endzelīns un P. Šmits. Astotais izdevums. Rīgā: A. Gulbis, 1930.
- Krūkle, Elza. 1928. *Latviešu pareizrakstības vārdnīca*. Maskavā: Prometejs.
- LPV 1924 = *Latviešu pareizrakstības vārdnīca*. Sakārtojais Ed. Ozoliņš. Rediģējis J. Endzelīns. Rīgā: A. Gulbis.
- LPV 1929 = *Latviešu pareizrakstības vārdnīca*. Sakārtojais Ed. Ozoliņš. Rediģējis J. Endzelīns. Otrs, pārstrādāts un papildināts izdevums. Rīgā: A. Gulbis.
- LPV 1930 = *Latviešu pareizrakstības vārdnīca*. Sakārtojais Ed. Ozoliņš. Rediģējis J. Endzelīns. Pārlabots un papildināts trešais izdevums. Rīgā: A. Gulbis.
- LPV 1936 = *Latviešu pareizrakstības vārdnīca*. Sakārtojais Ed. Ozoliņš. Rediģējis J. Endzelīns. Papildināts ceturtais izdevums Rīgā: A. Gulbis.

- LVPV 1942 = *Latviešu valodas pareizrakstības vārdnīca*. Latviešu valodas krātuve. Rīgā : Izglītības un kultūras ģenerāldirekcija.
- LVPV 1944 = *Latviešu valodas pareizrakstības vārdnīca*. Latviešu valodas krātuve. Papildināts un pārlabots otrs izdevums. Rīgā: Latvju grāmata.
- Lauva, Jānis. 1921. Izruna un rakstība. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199.
- Paegle, Dzintra. 2008. Pareizrakstības jautājumu kārtošana Latvijas brīvvalsts pirmajos gados (1918–1922). *Baltu filoloģija* XVII (1/2). 73–88.
- Rīkojums 1921 = Rīkojums visām skolu valdēm un skolu priekšniekiem. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts* II, 1004.
- SV 1926 = *Svešvārdu vārdnīca*. Sakārtojais Ed. Ozoliņš. Rediģējis J. Endzelīns. Rīgā: A. Gulbis.
- ZTV 1922 = *Zinātniskās terminoloģijas vārdnīca*. Izglītības ministrijas terminoloģijas komisijas sakopojumā. Izglītības ministrijas izdevums. Rīgā: A. Gulbis.

Dzintra Paegle
Latvijas Universitātes
Humanitāro zinātņu fakultāte
Baltu valodniecības katedra
Visvalža iela 4a, LV-1050 Rīga, Latvija
dzintrap@latnet.lv

SUMMARY

The 90th Anniversary of J. Endzelīns and P. Šmits' *Izrunas un rakstības vadonis* ('Handbook of pronunciation and spelling')

Dzintra PAEGLE

The article examines J. Endzelīns and P. Šmits' *Izrunas un rakstības vadonis* ('Handbook of pronunciation and spelling', 1921), in more detail analyzing the sections "About consonants" and "About vowels", reflecting the course of normalization of the written language in the twenties of the twentieth century. The seven editions (1921–1930) of the *Handbook of pronunciation and spelling* are compared with each other and analyzed in the context of the time. The theoretical foundation of the *Handbook of pronunciation and spelling* is J. Endzelīns and K. Mühlenbach's *Latviešu gramatika* ('Latvian Grammar', 1907). The *Handbook* reflects the resolutions of the Orthography Commission prepared in 1908–1911 and 1920 and J. Endzelīns' recommendations in his article „About s and z in the newer orthography” (1920). The theoretical conclusions worked out and the practical recommendations for the pronunciation and writing of words and word forms of the written language in the *Handbook* are made concrete in comparison with the general new 'Rules for Latvian orthography.' As a novelty the normalization of the length of the vowels of the noun stems is taken into consideration. Recommendations concerning the orthography of the present tense of *ā*-stem verbs (the length of the vowel *ā* of the present tense of the 1st and 2nd person plural ending), the use of the

softened *r*, substantives with the suffixes *-nīca// -nica*, *-nīce// -nice* and the particles *arī// ari* are gradually defined more accurately. This is shown by the repeated editions of the *Handbook* and *Latviešu pareizrakstības vārdnīca* ('The Latvian orthographic dictionary') of 1924, 1929, 1930 and 1936 compiled by Ed. Ozoliņš and edited by J. Endzelīns and the repository of the Latvian language *Latviešu pareizrakstības vārdnīca* ('The Latvian orthographic dictionary') of 1942 and 1944. The *Handbook* was the practical propagator of the new orthography and the instrument for the normalization of the written language.

KELI LIETUVIŲ SENŪJŲ RAŠTŲ SLAVIZMŲ MORFOLOGINĖS INTEGRACIJOS ASPEKTAI

Darius RUDZINSKAS
Vilniaus universitetas

1. Įvadinės pastabos

1.1. Iki šiol lietuvių kalbos slavizmų (tiek dabartinės kalbos, tiek ir senųjų raštų) integracija, ypač morfologinė, tyrinėta negausiai, daugiausiai integracijos faktai pateikiami kaip periferinė kitų tyrimų medžiaga. Čia galima paminėti: Urbutis 1991, 1993; Kardelis 2003; Vaicekauskienė 2007; Wiemer 2009; Voitkevič 2010. Atskirų didesnių darbų šia tema lietuvių kalbotyroje nėra, nors esti nemaža problemišku slavizmų integracijos atvejų, ypač senųjų raštų medžiagoje. Neproblemiškos lietuvių kalbos slavizmų morfologinės integracijos atvejai literatūroje taip pat nėra aprašyti ar suklasifikuoti.

1.2. Morfologinė slavizmų integracija struktūriniais metodais iš viso nėra tirta. Ypač problemiška giminės ir linksniavimo tipo pasirinkimo motyvacija. Tirtinas slavų bevardės (baltarusių daiktavardžių baigmuo *-a* gali reikšti visas tris gimines) ir moteriškosios giminės daiktavardžių santykis ir su juo susijęs integracijos mechanizmas, pvz., *kopustay* (m.) < brus. *kanyca* (f.), lenk. *kapusta* (f.). Taip pat tirtina ir senųjų raštų slavizmų linksniavimo tipų integracija.

1.3. Šioje publikacijoje grupuojant pavyzdžius aptariamas fonetinis slavizmų linksniavimo tipų integravimo aspektas – ypač baigmenų kietumo-minkštumo kriterijus. Akcentuojamas problemiškas skolinančios ir pasiskolinusios kalbos linksniavimo tipų (kamienu) santykis. Pavyzdžiui, sinchroniškai neaiški lietuvių kalbos daiktavardžių linksniavimo tipo pasirinkimo motyvacija, kur kietu priebalsiu besibaigiantį slavų kamienu atliepia slavizmų kietasis ir minkštasis kamienas, plg.: *abrasas* < brus. *абрьс*, (rus. *обрыс*), bet *čiebatorius* < brus. *чабатар*; *mincaris* < lenk. *mincarz*.

Straipsnyje siekiama pateikti galimą neproblemiškų bei problemišku lietuvių senųjų raštų rytinio varianto slavizmų morfologinės integracijos tipų fonetinę klasifikaciją. Klasifikacijos pagrindas – fonetiškai motyvuotas ir nemotyvuotas slavų¹ daiktavardžių baigmenų integravimas į lietuvių kalbos gramatinę sistemą. Šioje klasifikacijoje taip pat išsiskiria sinchroniškai ir/arba diachroniškai motyvuoti daiktavardžių baigmenys – kai kurie sinchroniškai

¹ Lietuvių kalbos slavizmų tyrimams įprastai aktualios yra tik baltarusių, lenkų ir rusų kalbos (pastaroji – daugiausia tarybinių laikų skoliniams).

nepaaiškinami baigmenų integravimo atvejai yra lengvai motyvuojami slavų bei lietuvių kalbų diachroniniais kitimais. Tačiau esama ir istoriškai nemotyvuojamų atvejų. Slavizmai analizuojami remiantis tokia schema:

1. Neproblemiškos slavizmų baigmenų integracijos atvejai:
 - a) Slavų -C – slavizmų *-as* (*-ō* kamienas);
 - b) Slavų -C' – slavizmų *-ius* (*-ju* kamienas);
 - c) Slavų -C' – slavizmų *-is* (*-i*, *-jō* kamienai);
 - d) Slavų -a – slavizmų *-a* (*-ā* kamienas);
 - e) Slavų *-ja* (*-ia*, *-я*) – slavizmų *-ia* (*-ja*) (*-jā* kamienas).
2. Problemiškos slavizmų baigmenų integracijos atvejai:
 - i) Klasifikacija pagal problemiškos integracijos slavizmų slaviškųjų atitikmenų baigmenis:
 - a) R klasė;
 - b) S klasė;
 - c) -C.
 - ii) Klasifikacija pagal problemiškos integracijos slavizmų baigmenis:
 - a) *-ju* kamienas;
 - b) *-i* kamienas;
 - c) *-jā* kamienas.

1.4. Šiame straipsnyje daugiau dėmesio skiriama kai kuriems probleminiams morfologinės integracijos atvejams, lyginant senųjų lietuvių raštų rytinio varianto slavizmus bei jų slaviškuosius atitikmenis. Iš šio raštų varianto paminklų tyrimui parankiausias yra K. Sirvydo trikalbis žodynas (1620 m.), todėl remiamasi daugiausia šio veikalų medžiaga. Žodyne vartojamos daiktavardžių vardininko formos, todėl žodyno leksika šiai slavizmų analizei tinkamiausia. Nedidelė dalis leksemų atrinkta iš kitų minėtojo raštų varianto veikalų – K. Sirvydo *Punktų sakymų*, J. Jaknavičiaus *Evangelie polskie y litewskie* bei 1605 m. anoniminio katekizmo.

Kai kurių lietuvių kalbos slavizmų baigmenys yra aiškiai fonetiškai motyvuoti ir neproblemiški, pvz.: *adwernikas* ‚sargas‘ (< lenk. *odźwiernik*); *skomia* ‚stalas‘ (< brus. dial. *скамя*, rus. *скамья*); *katara* ‚sandėliukas‘ (< brus. *камора*, lenk. *komora* < vok. *Kammer*²); *altarius* ‚altorius‘ (< brus. *алтарь*, lenk. *altarz*); *drukarnia* ‚spaustuvė‘ (< brus. *друкарня*, lenk. *drukarnia*) ir kt. Čia tiek lietuvių slavizmų, tiek ir slaviškųjų atitikmenų baigmenys yra fonetiškai artimi (pvz., slavų -C – lietuvių *-ō* kamienas, slavų *-ja* (*-я*) – lietuvių *-jā* kamienas), arba tapatūs (pvz., slavų mot. g. *-a*, lietuvių *-ā* kamienas) ir pan.

² Slavizmais laikomi ir neindigenūs slavų kalbų žodžiai (daugiausia germanizmai, lotynizmai ir pan.), kurie, tikėtina, į lietuvių kalbą pateko per kaimynines slavų kalbas, todėl integruojami kaip slavizmai.

Tačiau esama problemiškų integracijos atvejų, kai, lyginant su slaviškai-siais atitikmenimis, lietuvių kalbos slavizmų baigmens motyvacija yra atskirai tirtina. Publikacijoje remiantis sugrupuotais slavizmais ir jų atitikmenimis siekiama suformuluoti hipotezes, dėl ko galėjo atsirasti minėti probleminiai slavizmų baigmenų integracijos atvejai.

2. Neproblemiškos slavizmų baigmenų integracijos atvejai³

Tai slavizmai, kurių baigmenų santykis su slavų kalbų atitikmenų baigmenimis tiek sinchroniškai, tiek ir diachroniškai nėra problemiškas. Aiški baigmenų kietumo–minkštumo motyvacija, t. y., lietuvių kalbos slavizmai išlaiko slavų vardažodžių baigmenų kietumą arba minkštumą. Kai kuriais atvejais slavizmų ir jų atitikmenų baigmenis galima laikyti tapačiais arba artimos struktūros.

2.1. Slavų -C – slavizmų -as (-o kamienas)

Žiūrint sinchroniškai, kietumas ir morfologinė baigmenų struktūra integruota dėsningai. Šis integracijos modelis yra aiškiai motyvuotas ir itin produktyvus, pvz.:

1. *abrasas* ‚rankšluostis‘ (< brus. *абрус*, rus. *обрус*)
2. *agurkas* (< lenk. *ogurek*, brus. *азурок*, rus. *огурок*)
3. *daktaras* (< lenk. *doktor*, brus., rus. *доктор*)
4. *griešnykas* ‚nusidėjėlis‘ (< brus. *грѣшник*, lenk. *grzesznik*)
5. *kalpakas* ‚veltinė kepurė‘ (< lenk. *kołpak*, rus. *колпак*)
6. *sakalas* (< brus., rus. *сокол*, lenk. *sokol*)

2.2. Slavų -C' – slavizmų -ius (-iu kamienas)

Aptariant šią slavizmų grupę, būtina pažymėti, jog sinchroniškai lenkų kalbos daiktavardžių baigmuo *-rz* nėra minkštas, baigmuo *-cz* – minkštas, pvz.:

1. *altarius* ‚altorius‘ (< brus. *алтарь*, lenk. *altarz*)
2. *brilius* ‚atbraila‘ (< brus. *брыль* < vok. *Brille*)
3. *ciesarius* ‚monarchas, imperatorius‘ (< brus. *цесарь*, lenk. *cesarz*)
4. *kalendarius* ‚kalendorius‘ (< brus., rus. *календарь*, lenk. *kalendarz*, lot. *calendarium*)
5. *kriksztitelus* ‚krikštytojas‘ (< brus. *хрысцiтeль*)

³ Visi rasti dėsninių atvejų slavizmai čia nepateikiami. Parinkta po keletą geriausiai dėsnius iliustruojančių pavyzdžių.

⁴ Nurodomos tik su bendrine lietuvių k. nesutampančios slavizmų reikšmės. Kadangi dauguma slavizmų šaltiniuose vartojami ypač gausiai, o pagrindinis leksemų rinkimo šaltinis – abėcėlinis (K. Sirvydo *Dictionarium trium linguarum*), puslapiai šalia leksemų nenurodomi. Kadangi originaliai rašybai perteikti būtų reikalingi unikalūs ženklai, pavyzdžiai transliteruoti šiuolaikiniais simboliais, tačiau esminės rašto ypatybės išaiškomos, tyrimui tai nėra reikšminga.

Tačiau čia lietuvių kalbos slavizmų minkštą *-ju* kamieno baigmenį aki-vaizdžiai motyvuoja baltarusių ir rusų kalbų atitikmenų minkšti baigmenys. Šio tipo slavizmai pagrindžia istorinį lenkų fonemos *-rz* minkštumą.

2.3. Slavų *-C'* – slavizmų *-is* (*-i* kamienas)

Matomas baigmenų minkštumo sutapimas, remiantis sinchroniais duomenimis čia yra *-i* kamienas, tačiau jis linkęs painiotis su *-ið* linksniaavimo tipo paradigma, bet daugeliu atvejų trūksta tai įrodančių slavizmų formų. Įdomus šio tipo slavizmų santykis su § 7 aptarta grupe *Slavų -C' – slavizmų -ius* (*-ju* kamienas) (pvz., *altarius*, *ciesarius*, *kalendarius*). Čia minkštus lietuvių baigmenis (*-ju* ar *-i*) galėjo motyvuoti slavų daiktavardžių baigmenų konsonantizmas (R klasė, S ir T klasė). Tai taip pat vertėtų išsamiau išanalizuoti remiantis daugiau panašios struktūros pavyzdžių. Bet kokiu atveju, abiejų grupių baigmenų minkštumo motyvacija sinchroniškai neatrodo problemiška – slavizmų baigminį *-is* aiškiai motyvuoja slavų minkštasis priebalsis, pvz.:

1. *pometis* ‚atmintis‘ (< brus. *памяць*, lenk. *patięnc*)
2. *skatertis* ‚staltiesė‘ (< rus. *скатерть*)
3. *smertis* ‚mirtis‘ (< brus. *смерць*, lenk. *śmierć*, rus. *смерть*)
4. *snastis* ‚įrankiai‘ (< brus., rus. *снасть*)
5. *liubastis* ‚meilumas‘ (< lenk. *lubaść*, brus. *любасць*)
6. *mostis* ‚tepalas‘ (< brus. *масць*, lenk. *maść*)

2.4. Slavų *-a* – slavizmų *-a* (*-ā* kamienas)

Gausi ir dėsningai integruotų moteriškosios giminės *-ā* kamieno slavizmų grupė, praktiškai visų skolinių ir atitikmenų giminė sutampa. Tai tikriausiai lemia lietuvių *-ā* kamieno ir slavų mot. g. baigmens *-a* fonetinis ir funkcinis panašumas – trumpas moteriškosios giminės baigmuo, pvz.:

1. *abida* ‚skriauda‘ (< brus. *абіда*, rus. *обида*)
2. *gramata* ‚laiškas‘ (< brus. *грамота*)
3. *katara* ‚sandėliukas‘ (< brus. *камора*, lenk. *komora* < vok. *Kammer*)
4. *lampa* ‚lempa‘ (< lenk. *lampa*, brus. *лямпа*, rus. *лампа*)
5. *pieła* ‚pjūklas‘ (< brus. *пила*, rus. *пила*, lenk. *piła*)
6. *škala* ‚mokykla‘ (< lenk. *szkola*, rus. *школа*)

2.5. Slavų *-ja* (*-ia*, *-я*) – slavizmų *-ia* (*-ja*) (*-iā*, *-iio* kamienai)

Tikslesnė šios grupės slavizmų baigmenų motyvacija taip pat tirtina. Baigmenų minkštumas sinchroniškai nėra problemiškas, pvz.:

1. *drukarnia* ‚spaustuė‘ (< brus. *друкарня*, lenk. *drukarnia*)
2. *heresia* ‚erezija‘ (< lenk. *herezja*)
3. *laternia* ‚žibintas‘ (< lenk. *latarnia*)

4. *gunia* ‚dangalas, užtiesalas‘ (< brus. *гуня*)
5. *skomia* ‚stalas‘ (< brus. dial. *скамя*, rus. *скамья*)
6. *bestia* ‚gyvulys, žvėris‘ (< lenk. *bestja*)

3. Problemiškos slavizmų baigmenų integracijos atvejai

Tai slavizmai, kurių baigmenų minkštumas arba kietumas sinchroniškai, o kai kuriais atvejais ir diachroniškai, yra nemotyvuotas – t. y., slavizmų baigmenys yra fonetiškai nepagrįsti, lyginant juos su slaviškųjų atitikmenų baigmenimis.

3.1. Klasifikacija pagal slaviškųjų atitikmenų baigmenis

Problemiškos baigmenų integracijos slavizmai grupuojami pagal slaviškųjų atitikmenų baigmenis.

3.2. R klasė

Šių slavizmų ir atitikmenų baigmenų santykis sinchroniškai yra akivaizdžiai problemiškas – nesutampa priebalsių kietumas-minkštumas. Manytina, jog šios grupės slavizmai, kurių baigmuo *-ius* (*-iu* kamienas) yra sinchroniškai minkštas, rodo istorinį slavų kalbų baigmenų *-r*, *-rz* minkštumą. Lenkų fonema *rz* (panašiai kaip ir *r* – istoriškai minkšta) yra kildinama iš minkšto junginio *rj*, kuris virto dabartiniu garsu maždaug XVII a. Slavų (lenkų) *rz*, *r* istorinį minkštumą ir tarpusavio ryšį rodo ir tokie dėsningos slavizmų baigmenų minkštumo integracijos panašios struktūros pavyzdžiai, kaip: *altarius* (< brus. *алтарь*, lenk. *altarz*); *ciesarius* (< brus. *цесарь*, lenk. *cesarz*); *kalendarius* ‚kalendorius‘ (< brus., rus. *календарь*, lenk. *kalendarz*) (žr. 3), kur baltarusių kalboje sinchroniškai išlaikytas *r* minkštumas, o lenkų šioje pozicijoje – *-rz* (žr. Klemensiewicz 1955: 51–53).

A. Slavų k. baigmuo *-r*

1. *čiebatorius* ‚batsiuvys‘ (< brus. *чаботар*)
2. *kawalierius* (< brus., rus. *кавалер*, lenk. *kawaler*)
3. *talorius* ‚taleris‘ (< lenk. *taler*)
4. *z/ziegarius* ‚laikrodis‘ (< lenk. *zegar*)

B. Baltarusių k. baigmuo *-r*, lenkų – *-rz*

1. *gaspadorius* ‚šeimininkas‘ (< brus. *гаспадар*, lenk. *gospodarz*)
2. *čiemeriej* ‚tokios vaistažolės‘ (< brus. *чэмер*, lenk. *ciemierz*)
3. *liktarius* ‚žibintas‘ (< brus. *ліхтар* (*ліхтарня*), lenk. *lichtarz*)
4. *ma/olarius* ‚dažytojas‘ (< brus. *маляр*, lenk. *malarz*)

C. Baltarusių k. atitikmenų neturintys slavizmai

1. *drukorius* ‚spaustuvininkas, spausdintojas‘ (< lenk. *drukarz*)
2. *kanclierius* ‚kancleris‘ (< lenk. *kanclerz*)

3. *katlerius* ‚katilius‘ (< lenk. *kotlarz*)
4. *mincarius* ‚monetų kalikas‘ (< lenk. *mincarz*)
5. *sekretarius* ‚sekretorius‘ (< lenk. *sekretarz*)

Sąrašo B dalyje esantys slavizmai akivaizdžiai fiksuoja tam tikrose lenkų kalbos pozicijose vykusį kitimą $r > rz$ (žr. Klemensiewicz 1955: 51–53). Taip pat galima kelti prielaidą, jog šios struktūros slavizmų baigmenų minkštumas tik patvirtina, jog tokio tipo slavizmai į lietuvių kalbą yra patekę iki XVII a. Neproblemiškos integracijos atvejų grupėje (žr. 2) yra ir kieto $-r$ integravimo pavyzdys (*daktaras* < lenk. *doktor*, rus. *доктор*) – kol kas vienintelė prielaida, kodėl taip yra, galėtų būti skirtinga slavų baigmens struktūra – r pozicija po o . Tačiau šiam dėsningumui nustatyti reikėtų daugiau panašios struktūros slavizmų pavyzdžių.

3.3. S klasė

Pagal sinchroninę struktūrą dėsningai šių slavizmų baigmenys taip pat būtų kieti: **popiežas*, **kryžas*, **činšas*, **grašas*, **ratuša*, **mesijašas* ir pan. Tačiau šių slavizmų baigmenys minkšti, tuo tarpu slaviškųjų atitikmenų – sinchroniškai kieti. Tai taip pat galima istoriškai motyvuoti. Lenkų fonemos [ž], [sz], kaip ir [rz], istoriškai yra buvusios minkštos (žr. Klemensiewicz 1955: 51).

A. Slavų baigmuo $-ž$

1. *popiežius* (< lenk. *papież*)
2. *križius* (< lenk. *krzyż*, brus. *крьжъ*)

B. Slavų baigmuo $-š$

1. *mesiašiu* ‚mesija‘ (< lenk. *mesjasz*)
2. *činšius* ‚žemės mokestis‘ (< lenk. *czynsz*)
3. *grašis* ‚skatikas, pinigas‘ (< lenk. *grosz* < vok. *Groschen* < lot. *grossus*)

C. Slavų baigmuo $-š$ pozicijoje prieš a ($-ša$)

1. *zamišius* ‚zomša‘ (< brus., rus. *замша* (f.), lenk. *zamsz* (m.))
2. *dušia* ‚siela‘ (< brus., rus. *душа*, lenk. *duża*)
3. *grušia* ‚kriaušė‘ (< brus. *груша*)
4. *ratušia* < (brus. *памыша*, lenk. *ratusz*)

Šio tipo slavizmų baigmenys rodo, jog jie į lietuvių kalbą yra patekę slavų (šiuo atveju daugiausia lenkų) baigmenims dar esant minkštiesiems. Slavų baigmens $-ša$ integracijos pavyzdžiai rodo ir baltarusių bei rusų kalbų priebalsio $š$ istorinį minkštumą. Visgi išlieka neaiškus santykis tarp $-iu$, $-iō$ kamienų: kodėl vienodos struktūros atitikmenis turintys slavizmai turi skirtingų lietuvių linksniavimo tipų baigmenis? Viena iš hipotezių – skirtingas skolinimosi laikas, tačiau tam nustatyti dar reikalingi išsamesni panašios struktūros slavizmų integracijos tyrimai.

3.4. C (kietasis priebalsis)

Šios grupės (kur sinchroniškai slaviškųjų atitikmenų baigmuo -C) pavyzdžiai skyla į du pogrupius – A, kur vienintelė hipotezė galėtų būti ta, jog lietuvių slavizmų minkštas baigmuo (-ju kamieno) tiesiog galėtų suponuoti, kad ir slaviškųjų atitikmenų baigmuo skolinimosi metu galėjęs būti minkštas.

Įdomi slavizmų *miesčionis*, *krikščionis* baigmenų integracija. Minkštą *i* tipo baigmenį galbūt galima motyvuoti iškeliant tokią hipotezę: jei baigmenys būtų integruoti dėsningai, šios formos atrodytų taip: **miesčioninas*, **krikščioninas*, bet taip nėra. Tačiau dabartinio baigmens (tikriausiai -i kamieno, čia reikia nepamiršti šio baigmens polinkio painiotis su -jō kamieniu – pvz., dabartinėje kalboje turime *miesčionio*, rytinio raštų varianto pavyzdžiuose – *miesčionies*, (plačiau apie tai žr. 4)) minkštumas taip pat gali būti motyvuotas: pavyzdžiui, formoje *miesčionis* – tikėtina, jog [n'] yra tiesiogiai perėjęs iš slavų baigmens -*nin*, schemiškai tai galima pavaizduoti taip: brus. *мешчанін-н+s*= liet. *miesčionis* ir pan. Šią hipotezę paremtų ir tai, jog *Lietuvių kalbos žodyne* yra ir daugiau panašių, priklausomybę tam tikrai vietai nurodančių, daiktavardžių su formantu -(i)onis, pvz.: *egipčionis*, *dvarionis* ir pan. Pažymėtina, jog daiktavardžių formantas -(i)onis lietuvių kalboje nėra itin darus, o dauguma jo vedinių yra slavizmai, turintys formaliai artimus slaviškuosius atitikmenis arba nauji žodžiai.

Tolesnio sąrašo B dalyje esančių slavų daiktavardžių baigmenys -c, -č – sinchroniškai taip pat yra kietos slavų fonemos, tačiau žiūrint istoriškai, jos yra buvusios minkštos, kildinamos iš **tj*. Tuo galima motyvuoti minkštus šių slavizmų baigmenis. Tai pat minkštumą motyvuotų ir tokie panašios struktūros pavyzdžiai, kaip *mečius* ‚kalavijas‘ (< brus. *мечь*, lenk. *miecz*) – kur baltarusių kalboje sinchroniškai išlaikytas minkštas baigmuo.

A. Slavų baigmenys -t, -k, -n

1. *walscius* ‚administracinis vienetas‘ (< brus. *воловст*)
2. *šinkius* ‚smuklininkas‘ (< lenk. *szynk*)
3. *miesčionis* (< brus. *мешчанін*, lenk. *mieszczanin*)
4. *krikščionis* (< sen. sl. *кръстьян(уь)*, lenk. *chrześcijanin*)

B. Slavų baigmenys -c, -č (-šč)

1. *palacius* ‚rūmai‘ (< lenk. *pałac*, brus. *палау*)
2. *čisčius* ‚skaistykla‘ (< lenk. *czyściec*)
3. *čiepčius* ‚kepurė‘ (< lenk. *czepiec*, brus. *чэпеу*)
4. *driaučius* ‚ietis‘ (< lenk. *drzewiec*, brus. *дрэвеу*)
5. *partačius* ‚gadintojas‘ (< lenk. *partacz*)
6. *plaščius* ‚ilgas apsiaustas‘ (< brus. *плашч*, lenk. *plaszcz*)

Sinchroniškai kietos slavų fonemos [c], [cz], žiūrint istoriškai, taip pat yra buvusios minkštos, kildinamos iš **tj* (žr. Klemensiewicz 1955: 51–53), tuo galima motyvuoti minkštus šių slavizmų baigmenis. Slavizmų *čisčius*,

čiepčius, *driaučius* santykis su atitikmenimis nėra aiškus. Pagal sinchroninę struktūrą dėsninga būtų **čiepiecas*, **činšiecas*, **dreviecas*. Beje, slavizme *driaučius* – *drzewiec* lenkų [rz] kilimas iš minkšto [r] pasitvirtina ne baigmenyje, bet žodžio viduje. Jei ši leksema būtų patekusi į lietuvių kalbą lenkų kalboje jau esant dabartinei formai, turėtume **dževiecas*. Baigmenų minkštumą galima motyvuoti lenkų [c] kilimu iš [*c’].

4. Klasifikacija pagal slavizmų baigmenis

Čia nagrinėjami problemiškos baigmenų integracijos slavizmai (žr. 3), skirstant juos pagal lietuvių kalbos daiktavardžių linksniavimo tipus. Slavizmai pasiskirsto į tris grupes.

4.1. *-ju* kamienas

Produktiviausia grupė – *-ju* kamieno. Sinchroniškai slavizmų baigmenų minkštumas nemotyvuotas. Tačiau šis minkštas lietuvių kalbos slavizmų baigmuo rodo istorinį slavų baigmenų minkštumą.

1. *čiebatorius* ‚batsiuovys‘ (< brus. *чабатар*)
2. *kanclierius* ‚kancleris‘ (< lenk. *kanclerz*)
3. *kawalierius* (< brus., rus. *кавалер*, lenk. *kawaler*)
4. *liktarius* ‚žibintas‘ (< brus. *ліхтарня*, *ліхтар*, lenk. *lichtarz*)
5. *ma/olariaus* ‚dažytojas‘ (< brus. *маляр*, lenk. *malarz*)
6. *sekretarius* ‚sekretorius‘ (< lenk. *sekretarz*)
7. *talorius* ‚taleris‘ (< lenk. *taler*)
8. *z/žiegarius* ‚laikrodis‘ (< lenk. *zegar*)
9. *šinkius* ‚smuklininkas‘ (< lenk. *szynk*)
10. *popiežius* (< lenk. *papież*)
11. *križius* (< lenk. *krzyż*, brus. *крьжъ*)
12. *gaspadorius* ‚šeimininkas‘ (< brus. *гаспадар*, lenk. *gospodarz*)
13. *mesiašiu* ‚mesiją‘ (< lenk. *mesjasz*)
14. *činšius* ‚žemės mokestis‘ (< lenk. *czynsz*)
15. *drukorius* ‚spaustuvininkas, spausdintojas‘ (< lenk. *drukarz*)
16. *katlerius* ‚katilius‘ (< lenk. *kotlarz*)
17. *mincarius* ‚monetų kalikas‘ (< lenk. *mincarz*)
18. *partačius* ‚gadintojas‘ (< lenk. *partacz*)
19. *plaščius* ‚ilgas apsiaustas‘ (< brus. *плашч*, lenk. *plaszcz*)
20. *palacius* ‚rūmai‘ (< lenk. *pałac*, brus. *палац*)
21. *čisčius* ‚skaistykla‘ (< lenk. *czyściec*)
22. *čiepčius* ‚kepurė‘ (< lenk. *czepiec*, brus. *чэпечу*)
23. *driaučius* ‚ietis‘ (< lenk. *drzewiec*, brus. *дрэвец*)
24. *zamišius* ‚zomša‘ (< brus., rus. *замша* (f), lenk. *zamsz* (m))

4.2. *-i* kamienas

Šioje grupėje esantys slavizmai (bent jau sinchroniškai) priklauso lietuvių *-iō* kamieniui (pvz., *kelias* – *kelio*). Tačiau *-iō* linksniavimo tipas yra linkęs mišti su *-i*, o tyrinėjamuose šaltiniuose rasta šių leksemų genityvo formų, rodančių galimą kamienų mišimą (*grašio*, *krikščionies*), todėl tvirtai ką nors teigti būtų nekorektiška. Juolab, tiek *-i*, tiek ir *-iō* yra minkšti baigmenys, todėl tyrimui šis kamienų painiojimas įtakos neturi. Tad ši negausi grupė pavadinta tiesiog *i* klase.

1. *čiemeriej* ‚tokios vaistažolės‘ (< brus. *чэмер*, lenk. *ciemierz*)
2. *grašis* ‚skatikas, pinigais‘ (< lenk. *grosz* < vok. *Groschen*)
3. *krikščionis* (< sen. sl. *кръстьян(иуь)*, lenk. *chrześcijanin*)
4. *mieščionis* (< brus. *мишчанін*, lenk. *mieszczanin*)

4.3. *-iā* kamienas

Visi šio tipo pavyzdžiai sinchroniškai taip pat yra nemotyvuoto baigmenų minkštumo, rodantys istorinį analogiškų slavų baigmenų minkštumą.

1. *dušia* ‚siela‘ (< brus., rus. *душа*, lenk. *duza*)
2. *grušia* ‚kriaušė‘ (< brus. *груша*)
3. *ratusia* ‚rotušė‘ (< lenk. *ratusz*)

5. Išvados

Apibendrinant galima teigti, jog dauguma problemiškos baigmenų integracijos slavizmų (žr. 3) rodo buvusį slavų baigmenų minkštumą. Taip pat tai rodo, jog nagrinėjami slavizmai į lietuvių kalbą pateko aptartiems baigmenims slavų kalbose dar esant minkštiems. Remiantis šiuo pastebėjimu būtų perspektyvu tirti ir kitų šaltinių slavizmus. Dera pažymėti ir tai, jog kai kuriais atvejais iš rašytinės kalbos tam tikrų fonetinių ypatybių nustatyti neįmanoma, todėl objektyviai rekonstruoti senųjų raštų kūrimo metu buvusią kai kurių elementų garsinę struktūrą yra sudėtinga. Manytina, jog kai kurie straipsnyje aprašyti integracijos atvejai gali atrodyti problemiški tik dėl neaiškaus sakininės ir rašytinės kalbos santykio senųjų raštų kūrimo metu.

Yra žinoma, jog lenkų *sz*, *cz*, *rz* ir kt. kietėjimo procesai vyko maždaug XVII a. (žr. Klemensiewicz 1955: 51). Slavizmų *-iu* *-i*, *-iō* tipų baigmenys rodo, jog tie slavizmai į lietuvių kalbą pateko iki minėtų fonemų kietėjimo. Kadangi čia aptarti pavyzdžiai yra iš rytinio raštų varianto (taip pat maždaug XVII a), šis dėsningumas esminių chronologinių skolinimosi faktų atskleisti nepadėjo. Tačiau remiantis pastebėtu dėsningumu įmanomi platesni lietuvių kalbos slavizmų tyrinėjimai, tai gali būti naudinga medžiaga kitų šaltinių (tarmių, vėlesnių tekstų) panašios struktūros slavizmų chronologijos tyrimams.

Pastebėtas dėsningumas taip pat gali būti naudingas kai kuriems slavų kalbų istorijos tyrimams – kai kurių fonemų minkštumo (junginių su *j*) įrodymui, lenkų *rz* ir kitų slavų kalbų *r* ryšiui ir raidos chronologijai nustatyti.

Pagrindinis lietuvių kalbos baigmenų parinkimo šiems slavizmams motyvas – fonetinis minkštumo panašumas. Tačiau konkrečių linksniavimo tipų (-i, -iō, -iu) svyravimo priežastys nėra visiškai aiškios. Galimas chronologinis motyvas, tačiau tam nustatyti dar reikalingi išsamesni panašios struktūros slavizmų kituose šaltiniuose tyrimai.

Literatūra

- Kardelis, Vytautas. 2003. *Rytų aukštaičių šnektų slavizmų fonologijos bruožai*. Vilnius: VU leidykla.
- Klemensiewicz, Zenon, Tadeusz Lehr-Splawiński, S. Urbańczyk. 1955. *Gramatyka historyczna języka polskiego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Urbutis, Vincas. 1991. Senosios lietuvių kalbos slavizmai. *Baltistica* XXVII (1), 4–14.
- Urbutis, Vincas. 1993. Senųjų slavizmų kilmės įvairovė. *Baltistica* XXVIII (1), 91–101.
- Vaicekauskienė, Loreta. 2007. *Naujieji lietuvių kalbos svetimžodžiai. Kalbos politika ir vartosena*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Wiemer, Björn. 2009. Zu entlehnten Präfixen und anderen morphosyntaktischen Slavismen in litauischen Insel- und Grenzmundarten. *Von Zuständen, Dynamik und Veränderung bei Pygmäen und Giganten (Festschrift für Walter Breu zu seinem 60. Geburtstag)*. Bochum: Brockmeyer, 347–390.
- Voitkevič, Božena. 2010. M. Daukšos Postilės slavizmų morfologinė integracija. *Baltistica* XLV (2), 243–253.

Darius Rudzinskas
Vilniaus universitetas
Lietuvių kalbos katedra
Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius, Lietuva
darius.rudzinskas@flf.vu.lt

KOPSAVILKUMS

Daži lietuviešu seno rakstu slāvismu morfoloģiskās integrācijas aspekti

Darius RUDZINSKAS

Balstoties uz lietuviešu seno rakstu austrumu varianta materiāliem, rakstā aplūkots slāvismu deklinācijas tipu integrācijas fonētiskais aspekts – īpaši izskaņu cietuma–mīkstum kritērijs. Uzsvērtas problemātiskās attieksmes starp devējvalodas un aizguvējvalodas deklināciju (celmu) tipiem. Piemēram, sinhroniski nav skaidras tipa izvēles motivācijas, kāpēc dažkārt slāvu valodu vārdi ar cietu gala līdzskani iekļauti lietuviešu tipā ar cietu izskaņu, bet dažkārt – ar mīkstu, piemēram, liet. *abrasas* < bkr. *абрьс*, kr. *обрьс*, bet liet. *čiebatorius* < bkr. *чабамар*; *mincarius* < po. *mincarz*. Rakstā mēģināts sniegt iespējamu lietuviešu seno rakstu austrumu varianta neproblemātisko un problemātisko slāvismu morfoloģiskās integrācijas fonētisko tipu klasifikāciju.

SUMMARY

Some Aspects of the Morphological Integration of Slavisms in Old Lithuanian Texts

Darius RUDZINSKAS

On the basis of examples of the eastern variant of Old Lithuanian texts a phonetic aspect of the integration of the types of the declension of Slavisms is discussed, particularly the criterion of the hardness or softness of the finals. The problematic relationship of the declensional types (stems) of the borrowing and lending languages is emphasized. For example, the motivation for the choice of the Lithuanian noun declension for Slavic nouns ending in hard or soft consonants is synchronically unclear, cf.: Lith *abrasas* < Belorussian *абрьс*, Russian *обрьс*, but Lith *čiebatorius* < Belorussian *чабамар*; Lith *mincarius* < Polish *mincarz*. In the article an attempt is made to give a possible phonetic classification of problematic and unproblematic types of morphological integration of the Slavisms in the eastern variant of Old Lithuanian.

MATO SLANČIAUSKO RANKRAŠTINIS ŽODYNĖLIS LIUBERISZKA ARBA SENŲ UBAGŲ KALBA (1892)

Janina ŠVAMBARYTĖ-VALUŽIENĖ
Lietuvių kalbos institutas

1. Įvadas

Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto rankraštyne atrastas rankraštinis Slančiausko žodynėlis „*Liuberiszka arba senų ubagų kalba*“ [„Liuberiška, arba senų ubagų kalba“, toliau trumpinama *Liuberiška* arba L], pažymėtas signatūra [LMD I 905]. Šis straipsnis yra pirmasis rankraštinio žodynėlio pristatymas mokslo ir plačiajai visuomenei.

Publikacijos tikslas – aprašyti Slančiausko žodynėlio leksiką, pateikiant ją kalbos dalimis. Visi žodžiai yra neatsiejami nuo ubagų buities, todėl neišvengta nuorodų į patį elgetavimo pobūdį Lietuvoje (šia tema mokslo tiriamųjų darbų yra paskelbę istorikai)¹. Kad skaitytojai galėtų susidaryti ryškesnį ubagų žodynėlio vaizdą, straipsnyje atkreipiamas dėmesys į kai kuriuos savitesnius rašybos, žodžių darybos ir semantikos atvejus, nagrinėjama vakarų aukštaičių šiauliškių patarmės įtaka fonetinei Slančiausko rašybai.

Išsamesnę lingvistinę analizę autorė tikisi atlikti rengdama publikuoti Slančiausko leksikografinius darbus ir studiją, kurioje bus taikomi dabartinės lingvistikos (ir profesinio sociolekto) tyrimo standartai.

¹ Apie elgetas Lietuvoje užsimenama nuo XV a., kai pradėta kalbėti apie špitoles (Praspaliauskienė 2000: 5–55). Plačiau žr.: VLE 5 2004: 467; LE 5 1955: 476. Vėliau visuomenė, kaip pastebi istorikai, ėmė diferencijuoti ubagus: „*Dažniausiai elgetos buvo skirstomi į dvi pagrindines grupes: tikruosius ir apsimetėlius. Tikrieji, arba „teisingi“, elgetos – tai renkantys išmaldą žmonės su fizine ar psichine negalia, senukai, našlaičiai, t. y., kurie negali dirbti. Apsimetėliais buvo laikomi pajėgūs dirbti, bet elgetaujantys, t. y. profesionalūs elgetos. Dėl pirmųjų sutarė visi: jiems skyrė visą rūpestį, labdaros fondus, prieglaudą. Tačiau elgetos profesionalai „griovė“ ir pačias geriausias iniciatyvas, todėl elgetų skaičius nemažėjo, nes tai buvo jų „gyvenimo būdas“; o „profesionalūs elgetos gerai žino savo amatą, gerai išmano, kaip gauti pagalbą.“ (Praspaliauskienė 2000: 36). XVIII a. pab. – XIX a. ubagų išlaikymu, kaip teigia istorikai, rūpinosi ir už juos buvo atsakinga vietos bendruomenė. Slančiausko ir jo bendradarbių (Jono Trumpulio, Prano Narvydo, Jono Lideikio, Juozapo Stonevičiaus, Stepono Strazdo) pasakojamosios tautosakos rinkiniuose – ŠLP (*Šiaurės Lietuvos pasakos*, 1974), ŠLSA (*Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai*, 1975), ŠLSP (*Šiaurės Lietuvos sakmės ir pasakos*, 1985) – atspindėtas bendruomenės rūpinimasis ubagais, gausu pavyzdžių iš ubagų gyvenimo. Nemažai nuotraukų, kuriose atspindi ubagų apranga, gyvenimo būdas yra pateikta leidiniuose: SŠA (*Senieji Šiauliai atvirukuose 1902–1944*) 2006: 120, 162, 178, 204, 207, 242, 243); ŠK (*Šiaulių katedra. Istorija, architektūra, dokumentiniai ir ikonografiniai šaltiniai*) 2009: 152, 179).*

Matas Jonas Slančiauskas (1850 02 21 – 1924 04 11)² – siuvėjas, tautosakos rinkėjas, eilių kūrėjas, visuomenininkas, knygų platintojas darbavosi Šiaurės Lietuvoje – Joniškio apylinkėse. Kultūrinės Slančiausko veiklos skatintojai buvo žymūs to meto Lietuvos žmonės – gydytojas visuomenininkas Liudas Vaineikis, raginęs Slančiauską užrašyti liaudies mediciną; daktaras Jonas Basanavičius, publikavęs Slančiausko atsiųstą pasakojamąją tautosaką; kalbininkas Jonas Jablonskis, ne vieną Slančiausko surinktos tautosakos sakinį įdėjęs į lietuvių kalbos vadovėlius. Ir vėliau kalbininkai domėjosi Slančiausko tautosaka: nemažai pavyzdžių pateko į Lietuvių kalbos žodyno 1–20 tomus. Todėl, rengiant Slančiausko pasakojamosios tautosakos leksikos žodyną, susidomėta rankraštiniu šio darbštaus žmogaus palikimu.

2. Žodynelio „Liuberiška arba senų ubagų kalba“ (1892) sandara

Liuberiška, kaip ir visi Slančiausko tautosakos rinkiniai, surašyti į paties Slančiausko, siuvėjo, susisiūtą sąsiuvinį, sudarytą iš kitos spalvos popieriaus viršelio (paprastai samaninės žalios arba tamsiai mėlynai rausvos spalvos) ir popieriaus lapų, į kuriuos surašoma pateikiama medžiaga. Šis sąsiuvinis susiūtas iš šešiolikos puslapių (aštuoni lapai) su tamsiai mėlynai rausvu viršeliu. Lapų dydis – 9 cm pločio ir 17,2 cm aukščio. Ant viršelio yra Tautosakos archyvo signatūra LMD I 905. Žodynelį sudaro dvi sunumeruotos dalys: „1. Liuberiszka-lietuviszka žodinelis“³ [„Liuberiška – lietuviška žodynelis“] ir „2. Susiznekejimai liuberiszka“ [„Susišnekėjimai liuberiška“]. Pirmame puslapyje pateikiamas visas pavadinimas: „Liuberiszka arba senų ubagų kalba“⁴. Pirmasis žodis parašytas didesnėmis nei kiti žodžiai raidėmis, po pavadinimo padėtas taškas, o skliausteliuose nurodyti medžiagos pateikėjai: „(Užraszinetą nū ubagų: Felikso Juciaus isz miestelio Lukes ir Antano Barauskio isz Sziauliu miesto.)“ [„Užrašinėta nu(o) ubagų: Felikso Juciaus iš miestelio Lu(o)kės ir Antano Barauskio iš Šiaulių miesto“]. Pristatęs pateikėjus, Slančiauskas nurodo datą ir parašo priimtinausią savo pavardės variantą: „1892 meta M. J. Slancauskas.“ [„1892 meto(ų) M. J. Slančiauskas“].⁵ Atkreiptinas dėmesys, kad autorius pasirašo dviem vardais – M. ir J. – Matavušas Jonas, nors pastebėta, kad taip Slančiauskas pasirašinėjo labai retai.

Kadangi puslapyje dar lieka vietos, tai, norėdamas jį užpildyti, išvingiuoja tik Slančiauskui būdingą ženklą – sukinį, kurio viršutinė linija yra pastorinta ir pabrūkšniuota. Ant šito ženklo pabaigos uždėtas Lietuvių mokslo draugijos

² Plačiau apie Slančiausko gyvenimą ir veiklą žr. Vėlius 1974: 9–36.

³ Pabraukta Slančiausko.

⁴ Pavadinimas, išskyrus jungtuką *arba*, pabrauktas Slančiausko.

⁵ Apie pavardės variantus žr.: Vėlius 1974: 9.

spaudas, kurio viduryje yra Vytis, o iš kraštų lanku didžiosiomis raidėmis užrašyta LIETUVIŲ MOKSLO DRAUGIJA. Žvaigždutėmis atskirti metai sunkiai įžiūrimi: 1907? Žodynėlio 2–4 puslapiuose Slančiauskas pateikia pasakas apie aitvarus, kuriose esama keistų žodžių. Ketvirtame puslapyje po pasaka užrašyta: „Dabar įieszkokim szitame žodine=lij ir atrasme paminetus žodžius“ [„Dabar (j)ieškokime šitame žodynė-lyj(e) ir atras(i)me paminėtus žodžius“]. Paties žodynėlio pirmoji dalis – „Liuberiszkai – lietuviszkas žodinelis“ [„Liuberiškai – lietuviškas žodynėlis“] – apima 5, 6, 7, 8, 9 puslapius, o antroji dalis – „Susisznekejimai liuberiszkai.“ [„Susišnekėjimai liuberiškai“] – 9, 10, 11 puslapius. Apklaustų ubagų vartota leksika turi atitinkamus paaiškinimus.

Pabraukimai po puslapiais nėra dėsningi: nepabraukti yra 12 ir 13 p. Numeracijos taip pat Slančiauskas nuosekliai nesilaiko: paskutinis su tekstu ir du paskutiniai visai tušti puslapiai nenumeruoti.

Rankraštis nėra skirtas vienai temai – ubagų žodynui. Paskutiniuose puslapiuose yra vaikų kalbos žodynėlio iš 1885 m. „Aušros“ laikraščio ir sanskrito žodžių žodynėlio iš 1894 m. „Apžvalgos“ laikraščio perrašai.

3. Pirmosios žodynėlio dalies „Liuberiškai-lietuviškas žodynėlis“ kalbinės ypatybės

3.1. Rašyba ir fonetika

Slančiausko rašybai būdingi XVIII a. pabaigos ir XIX amžiaus – rašybos ir rašmenų formavimosi meto – ženklai.⁶

Iš ypatingesnių balsių ir dvibalsių rašybos atvejų pirmiausia minėtini: 1) dvibalsio [uo] dėsningas rašymas <û>, plg.: *nû* [nu(o), L 5], *vandû* [vandu(o), L 5], *dût* [du(o)ti, L 5]; 2) žodžio galūnėje ir šaknyje nedėsningas nosinių <ų>, <ę>, <ą> raidžių vartojimas, plg.: *senų* [L 1], *karvę* [L 5], *kalbą* [L 9], *mąstyt* [mąstyt(i), L 5]; 3) ilgojo balsio [i:] žymėjimas <y> (*žydelka* [L 5], *arklys* [L 9], *yra* [L 7]), tiesa, kelis kartus pastebėta ir nosinė raidė <i> plg.: *knįgas* [knygos, L 9], *išsimokijt* [išsimokyti, L 10]. Gali būti, kad Slančiauskas girdėjo senesnę tarminę šio žodžio formą *kningos* (analogiškai radosi ir forma *išsimokijt* (plg. trm. *išsimokinti*)).

Iš priebalsių rašybos minėtini: 1) priebalsio [š] žymėjimas dviem rašmenimis: <sz>⁷ arba <sz>, plg.: *isz* [iš], *liuberiszka* [liuberiška, L 2], *asz* [aš,

⁶ Šiaulių „Aušros“ muziejuje saugomas Slančiausko perrašytas nežinomo autoriaus lietuvių kalbos vadovėlis (SAM GEK 16046 IR 370), kuriame vyrauja žemaičių kalbos modelis. Slančiauskas vertino žemaičius raštininkus, todėl galima daryti prielaidą, kad ženklai galėtų būti nusižiūrėti ir į Žemaičių vyskupystės raštininkų kalbos modelius. Apie tai plačiau žr.: Subačius 1998: 40–43, 50–56 ir kt.

⁷ Ženklu <cz>, perimtu iš lenkų, žymėtos š ir č jau nuo XVI a. žr. Nezabitauskis 1996: 79.

L 7], *kiauszis* [kiaušis, kiaušinis, L 5]; 2) trankiojo pučiamojo [ž] dvejopas <ž> arba <ż> rašymas, plg.: *žitkai* [rugiai, L 9], *drabužiai* [L 8], *žole* [žolė, L 9], *prie bažnyczias* [prie bažnyčios, L 10]; 3) balsingojo alveolinio [č] žymėjimas <cz> arba <cz>, plg.: *pabuczūik* [pabučiuok, L 11], *bažnycze* [bažnyčia, L 5], *i karczema* [i karčiamą, L 10]; 4) afrikatų [dz] ir [dž] pateikimas <dz> ir <dž> rašmenimis, pvz.: *ciudzols* [bažnyčia, L 5], *džembura* [botagas, L 5].

Senuoju <ð>⁸ ženklų nuosekliai žymimas liežuvio priešakinis dantinis [d], plg.: *Glauða*⁹ [galva, L 5], *guðlius* [žydas, L 5]. Šis ženklas išlaikytas ir afrikatose [dž], [dz], plg.: *soðžius* [sodžius, L 6], *koðzings* [diena, L 6].

Taigi jau iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad Slančiauskas vadovavosi (ne visada nuosekliai) fonetine rašyba. Svarbiausi fonetinės rašybos atvejai:

1. Pagal gyvenamąją vietą priklausydamas vakarų aukštaičių šiauliškių patarimei, kurios viena iš ypatybių – ilgųjų balsių trumpinimas, – nuosekliai jos laikėsi: visai nevartojo ilgojo balsio [ė] ir nekirčiuotoje žodžio šaknyje, priesagoje ar galūnėje rašė <e>, plg.: *silke* [silkė, L 5], *karve* [karvė, L 5], *bulbes* [bulbės, L 5], *kumele* [kumelė, L 9], *žodinelis* [žodynėlis, L 5; plg. trm. -elis].

2. Fonetinę rašybą iliustruoja ir daiktavardžio vyriškosios giminės daugiskaitos formos: jose Slančiauskas beveik nuosekliai rašo taip, kaip taria, t. y. <ei>, plg.: *poterei* [poteriai, L 5], *barszczei* [barščiai, L 5], *lasinei* [lašiniai, L 8], *rugei* [rugiai, L 9], *marszkinei* [marškiniai, L 7], *kailinei* [kailiniai, L 5], *tekinei* [tekiniai, L 6]. Išimtinis atvejis – *drabužiai* [L 8].

3. Slančiauskas prieš dvibalsį įrašo *j* žodyje *įieszkokim* [(j)ieškokim, L 4].

3.2. Kalbos dalys ir semantinės grupės

Kaip jau buvo minėta, *Liuberiškos* 5–9 puslapyje pateiktame žodynyje leksika surašyta dviem stulpeliais. Iš viso žodynėly sudaro 212 žodžių su paaiškinimais: 47 – 5 p., 53 – 6 p., 47 – 7 p., 50 – 8 p., 15 – 9 p. Kartais prie žodžio pažymimas variantas (*plinka v. flianka – pirtis* [L 7], *uksnijns v. oksijms – miszks* [mišk(a)s, L 8]). Kur kas daugiau variantų užrašyta aiškinant žodžio reikšmes, plg.: *auridūi – kalb v. sznek* [kalb(a), šnek(a), L 5], *stapors – krosnis, peczius* [pečius, L 8].

Rankraštinių žodynėlių sudaro 144 daiktavardžiai, 44 veiksmažodžiai, 6 būdvardžiai, 6 skaitvardžiai, 8 įvardžiai, 4rieveksmiai.

Daiktavardžius galima skirti į dvi dideles semantines grupes. Tai: 1) ubago gyvenamosios aplinkos leksika (aprangos dalių, valgio, gyvenamosios aplinkos, giminystės pavadinimai); 2) socialinės aplinkos leksika (bažnytinės atributikos, darbo santykius, elgesį apibūdinantys ir kt. pavadinimai).

⁸ Straipsnyje ð keičiama bendrinės kalbos *d* raide.

⁹ Slančiauskas kiekvienos žodynėlio naujos raidės pirmąjį žodį rašydavo didžiąja raide. Tekste jos paliekamos tokios, kokias užrašė Slančiauskas.

Nemažai daiktavardžių įvardija ubago išvaizdą. Aprangą, arba ubagiškai *udzene – drabužiai* [drabužiai], nusako: *barkunai – kailinei* [kailiniai, L 5], *Filiuszka – skara* [L 5], *kamijols – kepure* [kepurė, L 6], *sapagai – czebatai* [čebatai, ilgausia batai, L 8], *szupeika – sermęga* [sermėga, L 8], *lapatkas – nagines* [naginės, L 7], *manetka – marszkinei* [marškiniai, L 7], *Nosteczkas – kelines* [kel(i)nės, L 7], *nastazninks – sejons* [sijonas, L 7]. Prie išvaizdą apibūdinančių daiktavardžių priskirtini ir *buseika – lazda* [lazda, L 5], *džembura – botags* [botag(a)s, L 5],¹⁰ *sziorba – tarba v. kasze* [terba, kašė, L 8]¹¹.

Gausiausia yra valgi nusakančių daiktavardžių semantinė grupė. Apie ubagų raciono įvairovę liudija žodžiai: *alaminke – silke* [silkė, L 5], *aurats – kiausis* [kiaušis, kiaušinis, L 5], *barzdulkas – cibulei* [cibuliai, svogūnai, L 5], *batura – barszczei* [barščiai, L 5], *bieliuszkas – bulbes* [bulvės, L 5], *domininkus – suris* [sūris, L 5], *kresa – mesa* [mėsa, L 6], *lapukai – kopustai* [kupūstai, L 7], *sumara – duna* [duona, L 8], *stepurka – lasinei* [lašiniai, L 8], *szalkunai – taukai* [L 8], *trusziakai – miltai* [L 8], *vislas – sviests* [sviest(a)s, L 9], *Ertika – arielka* [L 5], *lanczaks – alus* [alus, L 7]. Prie šios semantinės grupės iš dalies galėtų būti priskiriami: *kaniukas – kanapes* [kanapės, L 6], *matokas – taboka* [taboka L 7], *szupleika – butelka* [butelka, butelis, L 8], *kone – karczema* [karčiama, L 6].

Elgetos gyvenamąją vietą ir aplinką nurodo žodžiai: *Sanka – grinczia* [gryčia, troba, L 8], *stapors – krosnis v. peczius* [pečius, L 8], *skripeczkas – durys* [L 8], *kemanka – lova* [L 6]. Kiti – *Katavidlas – tekinei* [tekiniai, L 6], *kotne – vežims v. ratai* [vežim(a)s, ratai, L 6], *volatauka – kumele* [kumelė, L 9], *volacziuks – kumelys* [L 9] – iliustruotų ubagų gyvenimo būdą.

Ubago artimieji, šeimos nariai vadinti taip: *Bakczors – tevs* [tėv(a)s, L 5], *bakczorka – motina* [L 5], *Indrusis – brolis* [L 6], *indriuska – sesuva* [sesuo, L 6], *Labora – vaiks v. sunus* [vaik(a)s, sūnus, L 6], *lokauka – zmona v. moteriszke* [žmona, moteriškė, L 6], *raka – pati* [pati, L 8], *szalkutninks – įnamys* [įnamis, L 8].

Antroji semantinė daiktavardžių grupės leksika skirta su ubago veikla, vi-suomeniniais ir tarpusavio santykiais susijusiai aplinkai nusakyti. Pavyzdžiui, minėtina bažnytinė atributika, plg.: *cacarninks – rožanczius* [rožančius, L 5], *cecirei – poterei* [poteriai, L 5], *cindzols – bažnyczce* [bažnyčia, L 5], *prabacziors – klebons* [klebon(a)s, L 7], *szkarninks – szkaplierninks* [škapliernink(a)s, L 8,

¹⁰ Lietuvos nacionalinio muziejaus rengiamame *Lietuvių etnografijos enciklopediniame žodyne* yra nuoroda, kad ubagų botagai buvę ilgi, netradiciniai, skirti atsiginti nuo šunų. Už suteiktą informaciją dėkoju Lietuvos nacionalinio muziejaus darbuotojai, šio žodyno redaktorei Marytei Slušinskaitei.

¹¹ Plg.: „Išvaizda jo savotiška – tam tikros elgetų padermės: su dviem lazdom – viena lazda kaip lazda, su krukiu, o antroji turi ant galo storą rimbą nuo šunų gintis. Ant abiejų pečių po pakulinių tarbą, abiejose pridėta duonos. Jo sermėga lopas ant lopo, ir dar vieno lopo reikia; nuardžius visus lopus, pasirodytų sermėga gera, nereikia nei vieno lopo.“ (Katkus 1989: 133).

1. religinės brolijos narys, 2. smulkių bažnytinių reikmenų pardavėjas prie bažnyčios, LKŽ 14 1986: 982], *Ukveizda – Dievas, Ponasdievs* [Ponasdiev(a) s, L 8], *vasylius – kunings* [kuning(a)s, L 9].

Pinigai įvardijami keliais daiktavardžiais: *kobinys – graszis* [grašis, L 6], *kobinei – pinigai* [pinigai, L 6], *kanake – kapeika* [L 6], *krustas – rublis* [L 6].

Žodynyje yra ir įvairių asmenų (*lokas – žmogus* [žmogus, L 7]), tautų pavadinimų: *galabriszis – latvis* [L 5], *gudlius – žyds* [žyd(a)s, L 5], *krantuz – voketis* [vokietis, L 6], *bokovins – burliokas* [L 5]. Priklausomybę kuriam socialinam sluoksniui ar užimamą pareigybę nurodo: *jorczejis – uredninks* [urėdnink(a)s, L 6], *kauris – ponas* [pon(a)s, L 6], *kujaks – bajors* [bajor(a)s, L 6], *lipkus – ubags* [ubag(a)s, L 7], *makaczioris – esesorius v. pristavas* [L 7, policijos viršininkas carinėje Rusijoje, LKŽ 10 1976: 762], *pakaszyniks – ukininks* [ūkininkas, L 7], *szleika – keksze* [kekšė, L 8]).

Būdvardžiais žodynyje dažniausiai reiškia aksiologinė nuostata, plg.: *klevs – giars* [ger(a)s, L 6], *staderns – turtings* [turtin(a)s, L 8], *szarkus – brangus* [brangus, L 8], *Zdorovožnas – sveiks* [sveik(a)s, L 9], *skrets – senas* [L 8], *kaszparns – vargszas v. palaikis* [vargšas, palaikis, L 6].

Veiksmažodžiais paprastai nusakomi su judėjimu, aplinkos stebėjimu ir tam tikru elgesiu susiję veiksmai, plg.: *apnaisiu – eisiu* [L 5], *japnajt – eit* [eit(i), L 6], *tanyt – neszt* [nešt(i), L 8], *liepajit – žiuret* [žiūrēt(i), L 7], *kaczytis – sedet* [sédēt(i), L 6], *stikliūt – stovet* [stovēt(i), L 8], *kapsūtis – musztis* [muštis, L 6]. Kalbėjimą ar giedojimą įvardija žodžiai: *auridūi – kalb v. sznek* [kalb(a), šnek(a), L 5], *solit – giedot* [L 8], *konzit – sakyt* [L 6], *kriksūt – rekaut v. szukaut* [rėkaut(i), šūkaut(i), L 6], *Pakoncit – pasakyt* [L 7], *parukliujas – pykst* [L 7], *baras, pliksūt – rekt* [rėkt(i), L 7], *pleksūt – verkt* [L 7]. Žodynyje yra veiksmažodžių, kuriais reiškiamas prašymas, dėkojimas, turėjimas ir valgymas: *dzetūti – prasyti* [prašyt(i), L 5], *kviliūt – buczyūti* [bučiūt(i), L 6], *Japierit – imt* [L 6], *tremesūt – turet* [turēt(i), L 8], *trojit – valgyt* [L 8], *keryt – gert* [gert(i), L 6]. Būseną nusakantys veiksmažodžiai: *volyt – noret* [norēt(i), L 9], *voli – noriu* [L 9], *žnakcit – žinot* [žinot(i), L 9], *kolijes – mürsžt v. sprogst* [miršt(a), sprogst(a), L 6].

Liuberiškoje pateikta ir įvardžių, iš kurių daugiausia asmeninių: *mankus, mankusas – asz v. pats* [aš, L 7], *mankui – man* [L 7], *Tabans – tu* [L 8], *tabanui – tau* [L 8]; po vieną ar kelis pateikiama parodomųjų (*bietoi – tq v. szita* [tą, šitą, L 5]); nežymimamasis (*nekont – nieks* [niekas, L 7]); apibendrinamasis (*sziszki – visi* [L 8]). Skaičiuota ubagų iki dešimties: *jorns – viens* [vien(a)s, L 6], *dzoine – du* [L 5], *skirije – trys* [L 8], *ceciri – keturi* [L 5], *penci – penki* [L 7]...

Vyksmo pobūdis nusakomas žodžiais, panašiais į prievaismsius, plg.: (*kakimna – kaip?* [L 6] *kont – kam?* [L 6] *konten – kur?* [L 6] *kleva! – gerai!* [L 6]). Po jų Slančiausko parašytas klaustukas ar šauktukas rodytų, kad jie gali eiti ir kitomis kalbos dalimis (dalelyte ar jaustuku).

3.3. Žodžių sandara ir semantika

Žodžiai *Liuberiškoje* sudaromi įvairiai. Galimi net keli saviti jų darybos būdai: 1) kartais, kaip ir vaikų kalboje, pakeičiama žodžio pradžios raidė ar viena raidė pakeičiama kita, plg.: *t, k* į *sz* – *sziorba* – *terba* [L 8], *szatils* – *katils* [katilas, L 8]; 2) žodžiai gali būti sudaryti iš įvardžių *aš* K. l. arba *kas* N. l. formų, plg. *ko* (*konaktis* – *naktis* [L 6], *konedzelis* – *nedele* [nedėlia, savaitė, L 6]; *man* (*mankus*, *mankusas*, *mankaus*, *mankui* [reikšme ‘aš, pats, man, mano, manęs’, L 7]); 3) esama ir priešdėlinės darybos žodžių, plg. *(i)ap-* žodžiuose: *apnaisiu* – *eisiu* [L 5], *Japierit* – *imt* [L 6], *japnajint* – *eit* [L 6]; 4) dažniausiai pridedamos priesagos, iš kurių minėtinos lietuviškos *-ėlis*, *-elis*, *-užis*, *-utis*, *-iukas* (plg. Ambrasas 2000: 90; 93–95; 97–98, 103), pvz.: *indruselis* – *brolelis* [L 6], *kaurutis* – *ponaitis* [L 6], *kerkuniuks* – *parszelis* [paršelis, L 6], *markliuks* – *gerelis* [gėrelis, avinėlis, L 7], *batužis* – *kareivis* [L 5].

Pastebėta, kad Slančiauskas užrašo ir galimus darybinius žodžių variantus: žodynyje šalia pateikti skirtingų mažybinių priesagų *-ėla* ir *-ike* vedinių variantai: *filiuszkela*, *filiuszkike* – *skarele* [skarelė, L 5], kurie autoriaus paaiškinti vienu atitikmeniu.

Iš kitų lietuviškų priesagų minėtinos: *-(i)nink(a)s*, *-aila*, *-lius* (plg. Ambrasas 2000: 65; 1993: 123, 69), pvz.: *cacarninks* – *rožanczius* [rožančius, L 5], *dzekontninks* – *desetninks* [desėtnink(a)s, L 5, 1. ‘šaltyšius, seniūnas ar jo pavaduotojas’, 2. ‘didesnis karolis, kuris skiria rožančiaus dalis’ LKŽ 2 1969: 429], *kalamaila* – *kate*, *katins* [katė, katin(a)s, L 6], *gudlius* – *žyds* [žyd(a)s, L 5].

Nemažai ir slaviškos (rusų ar lenkų) kilmės priesagas *-ka*¹², *-eika*, *-auka*, *-čiorka*, *-urka*, *-unka* turinčių žodžių, pvz.: *aulutka* – karve [karvė, L 5], *indriuska* – *sesuva* [sesuva, sesuo, L 6], *gudleika* – *žydelka* [žydelka, L 5], *volatauka* – *kumele* [kumelė, L 9], *lokauka* – *zmona v. moteriszke* [žmona, moteriškė, L 7], *bakcziorka* – *motina* [L 5], *stepurka* – *lasinei* [lašiniai, L 8], *slikturkas* – *ausys* [L 8], *kerkunka* – *kiaula* [kiaulė, L 6], *barzdulkas* – *cibulei* [cibuliai, svogūnai, L 5, sudarytas iš lietuviško žodžio *barzda* + *-ulki*, rodančiu ypatingą padidėjimą; plg. Киклеввич, Кожина 2001: 86]; 6) esama galūnės vedinio *glauda* – *galva* [L 5].

Ubagų žodynelio žodžių reikšmė gali būti susijusi su lietuviško žodžio perkeltinės leksinės reikšmės atsiradimu (metaforizacija, metonimizacija), plg.: *batužis* – *kareivis* ‘kas su batais’ [L 5], *guldras* – *vilnas* [vilnos, L 5] ‘kur gulima, ant kurių gulima (gal turimi galvoje kailiniai?)’, *kobinys* – *graszis* [grašis, L 6], lie. *kobinys* ‘kartis su kabliu, kablys, bet koks daiktas, panašus į kablį’ (LKŽ 6 1962: 280), *kežas* – *szuds* [šūd(a)s, L 6], lie. *kežas* ‘sūris, varškė’ arba *keža* ‘varškė’ (LKŽ 5 1959: 679).

¹² Lenkų kalboje šios priesagos vediniai turi mažybinę reikšmę. Plačiau žr.: Киклевич, Кожина 2001: 69. Apie šios priesagos vedinius rusų kalboje plačiau žr.: ПГ 1 1982: 150.

Parenkami rečiau lietuvių kalboje vartojami savi ar svetimi žodžiai, jie įgauna naują reikšmę, plg.: *cimbolit – milszt* (karvė) [L 5], lie. 1 *cimblas* ‘karantis, tabaluojantis koks apvalus smulkus daiktas’ (LKŽ 2 1969: 31), *džembura – botags* [L 5], lie. *džendžioras* ‘įnagis, rimbas’ (LKŽ 2 1969: 1010), *dzetūti – prasyti* [prašyti, L 5], lie. *džėkuoti* ‘tęsti’ (LKŽ 2 1969: 997), *volats – arklys* [L 9] ir *volatauka – kumele* [kumelė, L 9], lie. *valaunia* ‘tvartas’ (LKŽ 17 1996: 1023), *lapukai – kopustai* [kopūstai, L 7], lie. *lapučiai* ‘griežčių ar ropių lapų lapienė, barščiai’ (LKŽ 7 1966: 157), *dulijars – ugnis v. siercziks* [ugnis, sierčik(a)s, degtukas, L 5], lie. *dūlis* 2 ‘užkurtos ugnies tiršti dūmai’ (LKŽ 2 1969: 821), *szleika – keksze* [kekšė, L 8], lie. *šleikos* 2 ‘plėškė, šlejos’ (LKŽ 14 1986: 1033), *skrebocit – skust* [L 8], lie. *skrebnoti* ‘skusti’ (LKŽ 12 1981: 1045), *žitkai – rugei* [rugiai, L 9], lie. *žysti* ‘imti žydėti, skleisti žiedus’ (LKŽ 20 2002: 747).

Leksinė žodžio reikšmė gali būti nusižiūrėta iš kitų kalbų (lenkų, latvių, rusų, lotynų) ir apibendrinta naujai sukurtam žodžiui, plg.: *konzit – sakyt* [L 6], ru. *кончить* ‘pabaigti, užbaigti’ (RLkŽ 2 1983: 75), *manetka – marszkieini* [marškiniai, L 7], ru. *манжета* ‘rankogalėlis’, *galdabriszis – latvis* [L 5], la. *galdabiedrs* ‘stalo kaimynas, bendrastalis’ (Balkevičius, Kabelka 1977: 193), *Labora – vaiks v. sunus* [vaikas, sūnus, L 7], lo. *labōro* ‘dirbti’ (Jokantas 1995: 549), *Cacarninks – rožanczius* [rožančius, L 5], le. *cacanka* ‘glamonėjimas’ (Vaitkevičiūtė 1979: 53), *kresa – mesa* [mėsa, L 6], le. *kres* ‘galas, mirtis’ (Vaitkevičiūtė 1979: 212).

Žodynyje pasiskolinti žodžiai adaptuoti, plg.: *katavidlas – tekiniai v. ratai* [tekiniai, ratai, L 6], *Zdorovožnas – sveiks* [sveik(a)s, L 9], *galdabriszis – latvis* [L 5].

Apibendrinant galima pasakyti, kad ubagų kalbos žodynėlis *Liuberiška* yra sukurtas ne vienos, o kelių kalbų (lenkų, rusų, lietuvių ir lotynų) leksikos pagrindu.

4. Antrosios žodynėlio dalies „Susišnekėjimai liuberiškai“ kalbinės ypatybės: sintaksė

Po leksikos žodynėlio, kuris baigiamas 9 p., pateikiamas autoriaus sudarytas pokalbių (susišnekėjimų) žodynėlis. Jo principas toks pat, kaip ir leksikos, t. y. kiekvienas sakinio žodis rašytas stulpeliu, šalia pateikiant sakinio žodžių atitikmenis. Taip surašyti 15 ubagų kalbos sakinių su atitikmenimis kitame stulpelyje.

Visi pasikalbėjimų (susišnekėjimų) sakiniai yra vientisiniai (neišplėstiniai ir išplėstiniai, pilnieji ir nepilnieji). Jie dažnai sudaryti iš pagrindinių sakinio dalių – veiksnio (dažnai numanomo) ir tarinio (*Laboriuks pliksūj – Vaiks rek* [Vaikas rėk(ia), L 11], *Apnajisiu kapsūtis – Eisiu musztis* [Eisiu muštis, L 11]); 2) prie pagrindinių sakinio dalių turintys antrininkų sakinio dalių: papildinį,

pažyminį, aplinkybių, pvz.: *Bieliuszkas reik skrebocit – Bulbes reik skust* [Bulves reik(ia) skust(i), L 11], *Apnajok auluktas cimbolit – Eik karves milszti* [Eik karvės milžti, L 11], *Lipkai kaczijes prie cindzola, cecirius auriduj – Ubagai sedzia prie bažnycias poterius kalb.* [Ubagai sėd(ž)i(a) prie bažnyčios, poterius kalb(a), L 10], *Mankus voli isziskumejit bietoju aurudzene – Asz noriu iszsimokjt ta kalbą* [Aš noriu išsimoky(in)t(i) tą kalbą, L 10].

Pasikalbėjimuose pateikta ne tik konstatuojamųjų, bet ir klausiamųjų, šaukiamųjų sakinių, plg.: *Ko tabans voli znakcit? – Ko tu nori žinot?* [Ko tu nori žinot(i)? L 10], *Tabanui nekont nepatreboszna! – Tau niekam nereikalinga!* [Tau niekam nereikalinga! L 9].

Esama sakinio su kreipiniu, atskirtu nuo kitų žodžių šauktuku: *Zdarovožnas indrusels! Pakoncik mankui aurudzene lipku? – Sveiks brolait! Pasa-kyk man kalbą ubagų?* [Sveik(a)s brolait(i)! Pasakyk man kalbą ubagų? L 9].

Pasikalbėjimų (susišnekėjimų) žodynėlis paremia mintį, kad *Liuberiškoje* surašyta leksika nėra pavieniai ar atsitiktinai susikurti žodžiai, mat antrosios dalies pavyzdžiai rodo, kad žodžius buvo galima jungti į įvairių rūšių sakinius.

5. Žodynėlis „Liuberiška arba senų ubagų kalba“: tarmės atspindžiai žodžių atitikmenyse

Iš pagrindinių vakarų aukštaičių ypatybių minėtina: 1) šiauliškiai išlaiko dvigarsius *an, am, en, em* ir ilguosius balsius *q, ę* nepakitusius (LKTCh 60), plg. Slančiausko: *langas* [L 5], *penki* [L 7], *mąstyt* [L 5]; 2) vakarų aukštaičiai linkę trumpinti nekirčiuotų galūnių balsius (Švambarytė 2001: 15), o galūnės balsį [a] visai išmesti. Slančiauskas užrašo žodžius nevienodai. Dažniausiai balsis yra praleidžiamas, plg.: *botags* [L 5], *tevs* [L 5], *ubags* [L 7], *viens* [L 6], *giars* [L 6], *klebons* [L 7] [botag(a)s, tėv(a)s, ubag(a)s, vien(a)s, ger(a)s, klebon(a)s], bet kai kurie žodžiai yra išlaikę galūninį [a], plg.: *miestas* [L 8], *senas* [L 8], *langas* [L 5]; 3) tarmės atviras priešakinis, po kirčiu pailgėjęs [e] (Švambarytė 2005: 7), Slančiausko žymimas <ia> (plg.: *Giars* – ger(a)s, L 6); 4) šiauliškių dvibalsis [ie] neretai trumpinamas ir tariamas <e>, plg. Slančiausko: *voketis* [vokietis, L 6]; 5) [lė] tipo junginių kietinimas (VAŠ 29) Slančiausko žymimas taip: *kiaula* [kiaulė, L 6], *mergiala* [mergelė, L 6], *kala* [kalė, L 8]; 6) atspindėti tarmėje pastebimi kamienų kitimo (plg. Kaikarytė 2010) atvejai, pvz.: *meitelys* [meitelis, L 6], *žmonys* [žmonės, L10], *sedzia* [sėdžia, sėdi, L 10]; pagrečiui užrašyta *kvailis* [kvailys, L 8], galbūt liudijantis intensyvųjį sąlyginį kirčio atitraukimą, ir *už kvailq* [L 9]; 7) Slančiausko vartota ne tik šiauliškiams būdinga leksika, pvz.: *kelines* [kelinės, L 7], *grinczia* [gryčia, L 8], *bulbes* [bulbės, bulvės, L 5], *gerelis* [gėrelis, avinėlis, L 7], *sesuva* [sesuo, L 6].

Žodynėlyje galima pastebėti bendrų lietuvių tarmėms būdingų kalbinių ypatybių: 1) sutrumpėjusių veiksmožodžių bendračių (plačiau žr. VAŠ 30)

vartojimas (*skaityt* [L 5], *mąstyt v. mislyt* [L 5], *imt* [L 6], *eit* [L 6], *sakyt* [L 6], bet kartą užrašyta – praszyti [prašyti, L 5]; 2) priebalsio *j* rašymas prieš dvibalsį, sudarytą iš priešakinės eilės balsių (*jieszkokim* [(j)ieškosim, L 4]; 3) pavieniai kitoms tarmėms būdingi žodžiai: *sesuva* [sesuo, L 6], *sejons* [sijonas, L 7].

Taigi rankraštinio Slančiausko žodynėlio *Liuberiška* lietuviškuose atitikmenyse gerai atspindėtos pagrindinės vakarų aukštaičių šiauliškių patarmės ypatybės.

6. Išvados

Pirmą kartą pristatytas ir kiek ne kiek aptartas XVIII a. pabaigos – XIX a. rašytinis žodynėlis „*Liuberiszka* arba *senų ubagų kalba*. (Užraszineta nū ubagų: Felikso Juciaus isz miestelio Lukes ir Antano Barauskio isz Sziauliu miesto.) 1892 meta M. J. Slančiauskas“, sudarytas iš dviejų dalių: „1. *Liuberiškai – lietuviško žodynėlio*“ (212 žodžių) ir „2. *Susišnekėjimų liuberiškai*“ (15 sakinių), leidžia daryti tam tikras įžvalgas apie/dėl ubagų kalbą(os):

- 1) Žodynėlyje vyrauja nominatyvinės ir nurodomosios kalbos dalys, kuriomis įvardijama ubagų apranga, valgis, gyvenimo ir kalbėjimo būdas ir pan.
- 2) Ubagų kalbos leksika sudaryta pagal lietuvių kalbai būdingus žodžių darybos būdus: sufiksaciją, prefiksaciją, žodžių perkeltinės reikšmės plėtimą (semantizaciją).
- 3) Kurtinė, kokia ir yra ubagų kalba, remiasi ir kitų – lotynų, lenkų, rusų, latvių – kalbų leksika, bet ji adaptuojama, taikomi lietuvių kalbai būdingi žodžių darybos būdai.
- 4) Pasikalbėjimų dalyje vyrauja vientisiniai neišplėstiniai ir išplėstiniai, pilnieji ir nepilnieji konstatuojamieji (retai – klausiamasis ir šaukiamasis) sakiniai.
- 5) Žodynėlyje atspindima vakarų aukštaičių šiauliškių patarmė, kuria Slančiauskas pateikia žodžių paaiškinimus ir kuri rodo Slančiauską vadovavusis fonetinės rašybos (su keliomis išimtimis) principais.

Ubagų kalbos detalesnė specifika turėtų išryškėti ne tik išsamiau patyrinėjus „*Liuberiszka* arba *senų ubagų kalba*“ rankraštį, bet ir jį publikavus, kuomet, tikėtina, bus sudarytos sąlygos jį analizuoti ne tik kalbos istorikams, etimologams, dialektologams, bet ir kurtinių kalbų specialistams, tiriantiems kalbos sudarymo būdus, kurtinių kalbų funkcionavimą. Rankraščio medžiaga sudarys sąlygas susidomėti ir istorikams, ne kartą užsiminusiems, kad nėra daug informacijos apie Lietuvos ubagų gyvenimą ir buitį.

Literatūra

- Ambrazas, Saulius. 1993. *Daiktavardžių darybos raida. Lietuvių kalbos veiksmožodiniai vediniai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Ambrazas, Saulius. 2000. *Daiktavardžių darybos raida 2. Lietuvių kalbos vardažodiniai vediniai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Balkevičius, Jonas, Jonas Kabeika. 1977. *Latvių-lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: Mokslas.
- Jokantas, Kazimieras. 1995. *Lotynų-lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: Aidai.
- Kaikarytė, Aušra. 2010. *Joniškio šnektos daiktavardžio linksniavimo sistema*. Daktaro disertacija. Vilnius: LKI leidykla.
- Katkus, Mikalojus. 1989. *Balanos gadynė*. Red. Aleksandras Žirgulis. Vilnius: Vaga.
- LKTCh = *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*. Moksl. red. Laima Grumadienė. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2004.
- LKŽ = *Lietuvių kalbos žodynas* 1–20. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla; Mintis; Mokslas; Mokslo ir enciklopedijų leidykla; Lietuvių kalbos instituto leidykla, 1956–2002.
- LT = *Lietuvių enciklopedija* 5. South Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1955.
- Nezabitauskis, Kajetonas. 1996. *Naujas mokslas skaitymo dėl mažų vaikų Žemaičių ir Lietuvos*. Red. B. Kurkulis. Vilnius: Alma Littera.
- Praspaliauskienė, Rima. 2000. *Nerekalingi ir pavojingi: XVIII a. pabaigos – XIX a. pirmosios pusės elgetos, valkatos ir plėšikai Lietuvoje*. Vilnius: Žara.
- RLkŽ = *Rusų-lietuvių kalbų žodynas* 1–4. 1982–1985. Sudarė Chackelis Lemchenas., Jadvyga Kardelytė, Jonas Macaitis, Alina Mankevičienė. Vilnius: Mokslas.
- SŠA = *Senieji Šiauliai atvirukuose 1902–1944*. Katalogas. Šiauliai: Šiaulių „Aušros“ muziejus, 2006.
- Subačius, Giedrius. 1996. *Kajetono Nezabitausko elementoriaus kalba ir rašyba, Naujas mokslas skaitymo dėl mažų vaikų Žemaičių ir Lietuvos*. Vilnius: Alma Littera, 79–87.
- Subačius, Giedrius. 1998. *Žemaičių bendrinės kalbos idėjos XIX amžiaus pradžia*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- ŠK = *Šiaulių katedra. Istorija, architektūra, dokumentiniai ir ikonografiniai šaltiniai*. Šiauliai: Šiaulių „Aušros“ muziejus, 2009.
- ŠLP = *Šiaurės Lietuvos pasakos*. Red. Kostas Aleksynas. Vilnius: Vaga, 1974.
- ŠLSA = *Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai*. Red. Kostas Aleksynas. Vilnius: Vaga, 1975.
- ŠLSP = *Šiaurės Lietuvos sakmės ir pasakos*. Red. Kostas Aleksynas. Vilnius: Vaga, 1985.
- Švambarytė, Janina (red.). 2001. *Joniškio šnektų pratimai ir tekstai*. Šiauliai: K. J. Vasiliausko įmonė.
- Švambarytė, Janina (red.). 2005. *Joniškio šnektų pratimai ir tekstai* CD. 2005. Šiauliai: Dipolis.

- Vaitkevičiūtė, Valerija. 1979. *Lenkų-lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: Mokslas.
- VAS = *Vakarų aukštaitiai šiauliškiai*. Sudarė Rūta Kazlauskaitė, Lionė Lapinskienė, Rima Bacevičiūtė, red. Ona Kažukauskaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2007.
- Vėlius, Norbertas. 1974. *Matas Slančiauskas ir jo pasakos, Šiaurės Lietuvos pasakos*. Vilnius: Vaga, 9–36.
- VLE = *Visuotinė lietuvių enciklopedija* 5. 2004. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Киклевич, Александр К., Алла А. Кожинаваю 2001. *Польский язык*. Минск: ТетраСистемс.
- ПГ = *Русская грамматика* 1. Москва: Наука, 1982.

Janina Švambarytė-Valužienė
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio 5, LT-10308, Vilnius, Lietuva
janinasvambaryte@zebra.lt

KOPSAVILKUMS

Mata Slančiauska rokraksta vārdnīciņa *Liuberiszka arba senų ubagų kalba (1892)*

Janina ŠVAMBARYTĖ-VALUŽIENĖ

Rakstā analizēta rokraksta vārdnīciņa *Liuberiszka arba senų ubagų kalba*. (*Užraszinėta nū ubagu: Felikso Juciaus isz miestelio Lukes, ir Antano Barauskio isz Sziauliu miesto.*) [Luberiska vai veco ubagu valoda. Pierakstīta no ubagiem: Feliksa Juca no Luokes pilsētiņas un Antana Barauska no Šauļu pilsētas.], kas atspoguļo 18. gadsimta beigu – 19. gadsimta ubagu valodu Lietuvā. Vārdnīciņu sastādījis Mats Slančiausks 1892. gadā, to veido divas daļas: 1) *Liuberiszkai-lietuviszkas žodinelis* [Luberiski-lietuviska vārdnīciņa], kur ietilpst 212 vārdu (lielākoties lietvārdi, daudz mazāk īpašības vārdu, darbības vārdu, vietniekvārdu un apstākļa vārdu) un 2) *Susisznekejimai liuberiszkai* [Sarunas luberiski], kas aptver 15 teikumus ubagu valodā.

Ubagu vārdnīciņu veido vārdi, kas apzīmē apģērbu, ēdienu, dzīves un runas veidu u. c. Šie vārdi lielākoties ir darinājumi no dažādu valodu vārdiem. Saskaņā latīņu, latviešu, poļu, krievu un lietuviešu valodas leksikas ietekme.

Sarunu daļā ievietoti vienkārši apgalvojuma, jautājuma un izsaukmes teikumi.

Vārdnīciņa pašlaik tiek glabāta Lietuvišu literatūras un folkloras institūta bibliotēkas Rokrakstu nodaļā (šifrs LMD I 905). Tā atspoguļo lietuviešu valodas rietumaukštāišu Šauļu izloknes, kuru runātājs bija arī Mats Slančiausks.

Vārdnīciņa *Liuberiszka arba senų ubagų kalba* var būt interesanta ne tikai valodas vēsturniekiem un dialektologiem, bet arī mākslīgo valodu speciālistiem, kas pēta šo valodu uzbūvi un funkcionēšanu. Rokraksts varētu būt noderīgs arī vēsturniekiem, kas līdz šim rakstījuši, ka trūkst informācijas par ubagu dzīvi. Vārdnīciņā atrodama materiāls balsta vēsturnieku viedokļus par ubagu stāvokli Lietuvā 18. gadsimta beigās un 19. gadsimtā.

SUMMARY

Matas Slančiauskas' Manuscript Vocabulary
Liuberszka arba senų ubagų kalba (1892)

Janina ŠVAMBARYTĖ-VALUŽIENĖ

The present article describes the manuscript vocabulary *Liuberszka arba senų ubagų kalba*. (*Užraszinėta nū ubagu: Felikso Juciaus išz miestelio Lukes, ir Antano Barauskio išz Šziauliu miesto.*) [Liuberszka or the old beggars' language. Copied down from the beggars; by Feliksas Jucius from the town of Luokė and Antanas Barauskis from the city of Šiauliai] dating back to the end of the 18th or 19th century. It was compiled by M. J. Slančiauskas [Slančiauskas] in 1892 and consists of two parts: 1) *Liuberszkai-lietuviszkas žodinelis* [Beggars-Lithuanian] vocabulary which comprises 212 words (most of which are nouns, many fewer being adjectives, verbs, pronouns and adverbs that represent separate semantic groups) and 2) *Susisznekejimai liuberszkai* [Conversations in the Beggars' Language] which consists of 15 sentences in the beggars' language.

The words contained in the vocabulary of beggars which denote clothing, food, the way of living and manners of speaking, etc., are mostly derived from basic words of various languages. The influence of the lexis of Latin, Latvian, Polish, Russian and Lithuanian should be mentioned.

In the conversational part, simple affirmative, interrogative and exclamatory sentences prevail.

The vocabulary which is currently kept at the Manuscript Department of the Library of the Institute of Lithuanian Literature and Folklore (signature LMD I 905) reflects the Western Aukštaitian subdialect of Šiauliai whose representative was Slančiauskas.

The vocabulary *Liuberszka arba senų ubagų kalba* should be of interest not only for language historians and dialectologists, but also for specialists in artificial languages who investigate the ways of constructing a language as well as its functioning. The manuscript should also arouse the interest of historians who used to write that there is no information on the life of beggars. This kind of information could be found in the vocabulary and it supports historians' descriptions of the beggars' condition at the end of the 18th and 19th centuries.

ARHĪVU MATERIĀLI – ARCHIVE MATERIALS

LATVIEŠU VALODAS GRAFIKA UN ORTOGRAFIJA
PADOMJU SAVIENĪBĀ NO 1920. LĪDZ 1940. GADAM¹

Hermanis BENDIKS

Diskusija par jauno rakstību un tās galīgā izveide un ieviešana praksē

„Pr.“ rakstības projekts izraisīja ilgas un asas pārrunas un strīdus, un tāpēc var runāt par diskusiju rakstības jautājumos.

Pēc tiem materiāliem, kas pieejami mūsu bibliotēkās, pārrunās, apspriedēs un strīdos par jaunās ortografijas projektu vērojami divi posmi: pirmais – no projekta publicēšanas līdz 1925. gadam, kad to galīgi apstiprina un sāk ieviest praksē, – un otrs – no 1925. gada līdz 1929. gadam, kad šo rakstību jau lieto un pārbauda skolu un izdevniecību praksē un kad tā galīgi izveidojas.

Pirmajā posmā diskusija izvērsās galvenokārt starp projekta aizstāvētajiem maskaviešiem Izglītības Tautas Komisariata darbiniekiem, un Ņeņingradiešiem – valodniekiem un izdevniecību darbiniekiem, kas kritizē tiklab atsevišķas jau minētās jaunās rakstības g-as un o-as neracionalitātes, kā arī izvirza jautājumu par to, ka nebūtu lietderīgi izveidot divas latviešu rakstības – vienu Latvijā, otru Padomju Savienībā. Jāatzīmē, ka *ch* atmešanu neapšaubīja, cik man zināms, neviens un nekad.

Minēsim īsi dažus šās jaunās rakstības projekta apspriešanas datus.

1923. gada 26. aprīlī ITK Latvju Centralbirojs Maskavā sasauca galvaspilsētas latviešu mācības iestāžu pārstāvju un Centralbiroja mācības grāmatu redakcijas ekspertu komisijas apspriedi, lai izstrādātu izdevniecības plānu. Apspriedē piedalās arī daži citu pilsētu latviešu kulturdarbinieki. „Krievijas Cīņa“ 1925. gada 52. nrā par to ziņo: „Apspriede nolēma pieņemt jauno, Padomju Latvijā dekretēto (sk. Padomju Latvijas T. Izgl. Komisariata žurnālu „Izglītība“) un no T. Izgl. K. Latvju C. B. ortografijas komisijas apstiprināto ortografiju.“

Rakstības jautājumus aplūko arī Viskrievijas latviešu kulturizglītības darbinieku apspriedē 1923. gada 29. un 30. jūlijā Maskavā. Par to „Krievijas Cīņas“ 1923. g. 76. nrā rakstīts:

„Par „latvju ortografijas jautājumu“ referē b. P. Dauge. Ar maziem papildinājumiem tiek pieņemts sekošs priekšlikums.

„I. Atzīt, ka T. Izgl. K. Latvju C. B. ortografijas komisijas izstrādātais un „Kr. C.“ 125. num. 1922. g. publicētais projekts liekams pamatā ortografijas reformai.

¹ Raksta nobeigums. Sākumu sk. BF XIX (1/2) 2010, 103-124. – Red. piezīme.

2. Vienības² principu atzīt par v ē l a m u, bet pie viņa apstāties vienīgi tādā gadījumā, ja viņš nerunās pretī mūsu revolucionarai progresā izjūtai, veselīgai loģikai un zinātnībai.

3. Garumzīmes jautājumā kategoriski atmet Baltlatvijas ievesto un b. Turka³ aizstāvēto garas izrunas principu, kurš prasa garumzīmi uz katru gari izrunātu patskani, kā zinātniski nedibinātu un tehniski nepraktisku. Minētā principa vietā ņemt par pamatu tehnisku vienkāršības principu, lietojot garumzīmi tur, kur tas vajadzīgs pārpratumu novēršanai, papildinot šo pamatprincipu ort. komisijas izstrādātiem gramatiskiem aizrādījumiem.

4. Pieņemt b. Turka pareizos norādījumus attiecībā uz svešvārdu rakstību.⁴

5. Attiecībā uz jautājumu par salikteni „ie-a“ atzīt, ka nedz viens, nedz otrs nav zinātniski pamatojams, vienkāršības dēļ tālab atzīt vispārparasto „ee“ un neievest Baltlatvijas proponēto „ie“, kurš tehniski neveiklāks aiz liekās i-punkts.

6. Uzdot ort. komisijai 2 nedēļu laikā pārstrādāt augšm. ortografijas noteikumus un iesniegt T. Izgl. K. Latvju C. B. priekš praktiskas ieviešanas latvju rakstībā.““

Pārstrādātais projekts pēc dažām nedēļām publicēts „Krievijas Cīņas“ 87. nrā. To tieši lasījis netiku, bet, cik var spriest pēc Tautas Izglītības Komisariata Latvju nodaļas vadītāja K. Priednieka-Ozola parakstīta uzaicinājuma „Latvju jaunās ortografijas lieta“, „Krievijas Cīņas“ 1925. g. 138. nrā, kur atkārtots arī pārstrādātais projekts, tad tas no 1922. gadā publicētā projekta atšķiras tikai ar dažiem redakcionālas dabas grozījumiem, nedaudz plašāku piemēru materialu, īpaši svešu īpašvārdu rakstībā. Starp citu, šai pārlobotajā projektā ir klaji pasludināts pārpratuma princips: „garumzīme lietojama tikai tur, kur bez viņas varētu rasties pārpratumi“ (seko pārskats par formām, kurās, garumzīme lietojama lokāmajās galotnēs, kā arī dažos piedēkļos, aiz kuriem lokāmās galotnes nav).

Rokas nolaižas, šo patskaņu garumu apzīmēšanas, pareizāk, neapzīmēšanas, motivāciju lasot vien. Šī sekošana v. o-ai vienā no nekonsekventākajiem rakstības jautājumiem izrādās progresīva, zinātniska, vienkārša un nepārprotama.

Kā liecina tikko minētais K. Ozola-Priednieka raksts, pēc pārlobotā projekta izsludināšanas „mūsu presē sacēlās vesela valodnieciska kņada. Mūsu valodnieki (ar un bez pēdiņām), pretēji publicētai ortografijai centās ieteikt katrs s a v u privāto ortografiju.“

² Domāta vienība rakstības ziņā ar buržuazisko Latviju.

³ Biedrs Turks ir J. Loja.

⁴ Ko īsti b. Turks norādījis, nav zināms.

No visiem šiem rakstiem, kuros, jādodomā, jaunā rakstība gan kritizēta, gan aizstāvēta, izdevās sadabūt un izlasīt J. Lojas (rakstīja toreiz ar Turka vārdu) apcerējuma „Pret sektantismu ortografijā“ sākumu, kas iespiests Ļeņingradas avīzes „Proletariata Cīņa“ 1923. g. 39. nrā. Nevar liegt J. Lojam pareizu literārās valodas attīstības vajadzību izpratni un jo sevišķi īstu zinātnieka drosmi, jo visi iebildumi pret jauno rakstību jau iepriekš bija nokvalificēti par tādiem, kas neatbilst „revolucionarai progresā sajūtai, veselīgai loģikai un zinātnībai“. Šeit jāatrunājas, ka pēc J. Lojas raksta sākuma vien nevar spriest par visu, kas tajā teikts, nevar to novērtēt vispusīgi. Katrā ziņā nedrīkst avansa veidā atzīt par labu visu, kas tajā varētu būt apgalvots vai noliegts.

Raksta virzību pauž virsraksts: latviešiem Padomju Savienībā nevajagot citādu rakstību nekā latviešiem Latvijā. Šai domai tomēr nevar pilnīgi pievienoties tāpēc, ka nevar izvīzīt rakstības vienību pāri rakstības labumam, tās lietderībai. Ja Padomju Savienībā būtu izveidota pilnīgāka latvieša rakstība nekā Latvijā, tad tai nekāda vienība nebūtu ne vēlama, ne ieteicama. Tāpēc jau arī jāņem paraugs no „Pr.“ rakstības tur, kur tā ir pārāka par mūsu tagadējo rakstību, proti, liekā *ch* atmešanā.

Turpretim paši uzskati par patskaņu garumu apzīmēšanu, kas izteikti raksta sākumā „Proletariata Cīņas“ 39. nrā, ir pilnīgi pareizi. Te J. Loja (Turks) aizstāv konsekventu patskaņu garumu apzīmēšanu, norādīdams, ka „latvju valodā... garumam ir ievērojama un ļoti dzīvi sajūta semazioloģiska nozīme“ un „pieņemot garuma apzīmēšanu rakstībā, nevar šim garumam likt citus pamatus, kā vien tos, kuri ir pašā valodā“, tāpēc „garums jāapzīmē tur, kur viņš ir v a l o d ā, bet nevis, kur tas vajadzīgs p ā r p r a t u m u novēršanai. Rakstībai pamatā jāliek valoda, bet nevis pārpratums.“ J. Loja, atsaukdamiem uz K. Milēnbachu, vērsās pret pārpratumu principu kā subjektīvu un tāpēc nedrošu rakstības mērauklu, kas atkarīga no rakstītāja valodas zināšanām, izglītības līmeņa u. t. jpr. un ka „enerģija, kura „ietaupīta“, r a k s t o t šos vārdus bez garumzīmes, tiks ar piedevām izšķiesta, šādi uzrakstītos vārdus l a s o t. Un galu galā pēc milzīgās, nekam nevajadzīgās un pilnīgi nevēdzīgās spēku šķiešanas, mēs paliksim ar neapmierinātu sirdi, ka vārds varbūt tomēr nav pareizi izlasīts, un ar pilnīgu tiesību lādēsim aplamo ortografiju.“ J. Loja arī izvīrza jautājumu par pārpratuma principa robežām: „Ja jau mēs atzīstam pārpratuma principu tik svarīgā jautājumā, kāds latvju valodā ir garums, tad pa slidenā ceļā tālāk ejot – mums konsekvences dēļ vajadzētu arī skaņas apzīmēt tikai tur, kur var rasties pārpratumi.“ Tiešām, strādājot redakcijā, ir gadījies lasīt vēstules, kurās no vienas vietas ir ortografiskas kļūdas, taču izlasīt tās var bez pārpratumiem. Pārpratumu principa loģiskā konsekvence ir atteikšanās no vienveidīgas rakstības pavisam un jebkuru stichisku rakstījumu atzīšana. Bet kāpēc tad mācīties visu šo pārpratumu sarakstu no galvas, ja arī te sasniegtā vienveidība tik un tā ir tikai formala?

Sakarā ar šiem J. Lojas rakstiem „Krievijas Cīņas“ 143. nrā ievietots laikrakstu apskats „Latvju koloniju skolotājs, bargais valodnieks un – plika pakaļa“. No šā apskata dabūjam zināt, ka J. Loja aizstāvējis arī *ŗ* un vērsies pret „Pr.“ rakstību kā v. o-as atdarinātāju. Apskatā pareizi aizstāvētas Padomju Savienības latviešu tiesības veidot savu rakstību, kā viņi to atzīst par lietderīgāku. Taču pret J. Lojas uzskatu valodnieciskajiem pamatojumiem un praktiskajiem apsvērumiem nav minēts gluži nekas, jautājums par labāku rakstību te pilnīgi aizstāts ar jautājumu par citādu rakstību: labi vai slikti, bet lai tik būtu citādi.

Ar to diskusijas pirmais posms laikam arī izbeidzās (kā jau teikts, visus vēlamos rakstus nebija iespējams izlasīt).

Par „Pr.“ rakstības ieviešanas un ortografijas diskusijas nākamo posmu liecina jau minētais uzaicinājums „Latvju jaunās ortografijas lietā“ „Visām izglītības latvju sekcijām, skolām, kulturizglītības organizācijām, visiem latvju darbaļaudīm.“ Te teikts, ka „Latvju skolas grāmatu trūkums un skolu darbinieku valodnieciskā nespēja, kā arī šādu apstākļu veicinātās rusifikācijas iespajds noveda latvju jaunās paaudzes kā sarunu, tā rakstu valodu savāda žargonā stāvokli. Šo stāvokli konstatēja arī I Vissavienības latvju kulturizglītības konference, kura uzdeva Izglītības Tautkomisariata Latvju nodaļai kategoriski ķerties pie augšminētā latvju valodas piesērēšanas procesa likvidēšanas, šajā nolūkā izdodot visas skolas grāmatas vienīgi jaunajā ortografijā, vēlreiz publicēt presē šīs ortografijas noteikumus, uzliekot par pienākumu visiem latvju skolotājiem obligatoriski pieturēties pie šiem noteikumiem un rūpēties par viņu dzīvē izvešanu. Vissavienības konferences lēmumu izpildot, Izglītības Tautkomisariata Latvju nodaļa paziņo, vispirms, ka mūsu izdevniecības („Latizdats“ un „Centrizdats“) jau paspējušas iegādāties jaunas ortografijas šriftu (grāmatas jau tiek iespiestas ar šo šriftu). Līdz ar to jaunās ortografijas ievēšana skolās tuvākā nākotnē būs garantēta.“

1925. gadā „Latvju Izdevniecība“ Maskavā laida klajā Sudrabu Edžus „Kopotu rakstu II grāmatu“, kurā jau lietota šī jaunā rakstība, tiesa, darb. v. nenoteiksmes, divdabju ar /-sts/ un /-dams/ rakstījumos jau ar dažām izmaiņām, salīdzinot ar oficiāli noteikto rakstību. Gadās arī iespiedumkļūdas, ko var izskaidrot ar vēl nepierasto rakstību. Raksturīgi ir tas, ka šīs kļūdas visbiežāk ieviesušās tur, kur jaunā rakstība vienkāršības dēļ liegusi garumzīmi likt arī galotnēs.

Sniedzam paraugus:

Rēgojās sarkanās ēkas aklās acis no apakšstāva, atdūrās garā rindā dažādu krūmu un tālāk netika, kamēr augšējā rinda savos tukšumos vareja raidīt pāri krūmu galotnem un māju jumteem līdz pat tumšzilajai mežusovītrai skatu lokā aiz labības lauku mikstajeem zelmeņeem, aiz zaļām smaragda pļavam, aiz gabežām, ganīklem un puķu raibinātām noram... 5. lpp.;

Šaudās augstu gaisos, pāri milzigām apsem, Amerikas kļavam un smuidrām mīkstskujenem, starp kurām, pa celiņu soļodams, klibo, speeķī speezdamees, pusmūža videja auguma cilvēks... 6. lpp.;

Staigā notīteem leeleem, kurbēs ar niķeļa sprādzem, zaļganā platmalē un šauteni mugurā... nolaižas uz kreiso pusi, palīgojas uz preekšu, izceļ stāvu augstak, – pietupstas atkal, paklanas, uzsveras uz labās kājas, mazleiet eesānis atgāzdams stāvu, un tā joprojam... 6. lpp.;

par tam peelāpitām rūtīm 12. lpp.; no ta būtu jaizsargas 8. lpp.; tapēc 3. lpp.; Nudeen skūpstās 88. lpp.; skatās uz Dīnu 144. lpp.; paklanas 6. lpp.; šaudās 6. lpp.; atgāzdams 6. lpp.; Mācijās izgreest no zemes 116. lpp.; atspeezdamees 7. lpp.; speezdamees 6. lpp.; Žurnala numuru taisijās izdot rakstos eespeestu 103. lpp.; prot spreezt, pašam ir savas domas 138. lpp.; neveens nevar pavezt 114. lpp.; eeevzt... cenzuri 137. lpp.; eevest reformas 104. lpp.; eeevzdami 113. lpp.; rūzgans, kā kodu izēsta telāda 105. lpp.; pūzdamees 15. lpp.; skaidzamees 18. lpp.; neizprasdams 141. lpp.; aiznests 23. lpp.; mest 114. lpp.; Slegsnis 23. lpp.; uz sleekšņa 141. lpp.; mašīnu rūmes 13. lpp.; Tās nebija mītiņa runas 11. lpp.; par abu revolūciju epizodem 89. lpp.; zatirīkis 104. lpp.; ekzemplari 105. lpp.; sātani 88. lpp.

Katrs iesākums grūts. Ar to arī izskaidrojamas garumzīmes darb. v. tagadnes ā-celmu atgriezeniskajās formās, kur tām pēc „Pr.“ rakstības nevajadzētu būt (*skatās*, *šaudās*, *skūpstās* blakus *jaizsargas*, *paklanas*). Siev. dz. ā-celmu, ē-celmu un i-celmu ddzsk. datīvā bezgarumzīmju garumi kļūdas nav radījuši, jo te ir sekošana „Spartaka“ v. o-ai, kurā izdevniecību ļaudis ievingrinājušies.

Tāpat svešvārdi bez garumzīmēm ir bijuši parasti jau v. o-as laikā. Viens pats *sātans* te šķītis tīrs latvietis, bet *mītiņš* ir liecis svešs (tagad mēs abus rakstām ar garumzīmi, *sātanam* to tomēr neliek uz astes).

Ists apjukums ir pirmatnējo darb. vārdu, kam sakne beidzas ar /d/, /t/, /z/, nenoteiksmes un divdabju ar /-sts/, /-dams/ rakstījumos. Te nav ievērots oficiālo noteikumu prasījums viscaur pirms *t* un *d* rakstīt *s*, bet nav arī ne konsekventas *f*-skas rakstības ar *st* un *zd*, ne arī tādas kombinētas *f*-skas *m*-skas rakstības, kāda mums ir tagad. Jādomā, ka te ir tāda *m*-ska rakstība, kurā darb. vārdos, kam sakne beidzas ar /d/, /z/, rakstīja *zt* un *zd*, bet darb. vārdos, kam sakne beidzas ar /t/, /s/ – *st* un *sd*. Taču ir atkāpes arī no šā principa, kas balstās uz etimoloģisku apsvērumu, ka vienā saknē nemēdz mīties balsīgi un nebalsīgi troksneņi.

To atzīmējam tāpēc, ka šie četri dažādie darb. v. formu rakstības paņēmiens līdz ar siev. dz. ddzsk. datīva formu rakstību ar vai bez garumzīmēm turpmākajā diskusijā izvirzījās vienā no galvenajām vietām tūliņ aiz piedēkļu patskaņu garumu apzīmēšanas.

Raksturīgi ir tas, ka jau pirmajos iespieddarbos, kuros lietota jaunā rakstība, jūtama tieksme izdarīt tajā grozījumus, salīdzinot ar oficiālajiem noteikumiem.

Tūliņ pēc jaunās rakstības atkārtotās publikācijas J. Loja „Krievijas Cīņās“ 143. nrā⁵ atsāk diskusiju ar aicinājumu „Lai rosās pārruna par labāku rakstību“. Taču šeit jau jūtamas atkāpšanās noskaņas: viņš domā, ka pārrunas būtu savienojamas ar jaunās rakstības „oficiālu paturēšanu“, ar tās mācīšanu skolās.

1926. g. 3. nrā K. Ozols-Priednieks rakstā „Latvju ortografijas jautājumā“ „neoficiāli“ atbild J. Lojam, atgādina „Pr.“ rakstības rašanās gaitu 1922.–1923. g., norāda, ka šī rakstība balstoties uz Padomju Latvijas valdības 1919. g. noteikumiem par pareizrakstību un ka to apstiprinājusi latviešu kulturizglītības darbinieku konference 1925. gada vasarā.

Pēc tam b. Loja Ļeņingradas „Proletariata Cīņā“ atklāja ilgu karagājieni pret „Maskavas ortografiju“, tās vietā ieteikdams Baltlatvijas Plāķa „vienoto rakstību“.

Ļeņingradieši neklausīdami esot ieviesuši savu „e“ ortografiju, Ļeņingradas latv. 2. pakāpes skolā esot bijusi „e“ ortografija, bet Pleskavas guberņas latvju metodiskā biroja priekšsēdētājs b. Oldbergs esot lietojis „ie“ ortografiju.⁶

Rakstā pareizi izvirzīta doma, ka rakstība vajadzīga vienkārša, lietderīga, vienota. Šī vienkāršība un vienotība būtu nodrošināma, konsekventi ieviešot izsludināto jauno rakstību, bet nekādā ziņā neesot pieļaujama Latvijā lietojamā rakstība, kas nezin kāpēc nosaukta par Plāķa ortografiju. Vienkāršības mērs, cik var noprast, ir pēc iespējas mazāk garumzīmju.

„Krievijas Cīņā“ diskusija par jauno rakstību kļūst rosīga 1927. gada beigās un 1928. gada sākumā sakarā ar 2. Vissavienības latvju kulturizglītības darbinieku konferenci, kas sanāca 1927. gada septembrī.

1927. gada 100. nrā vēl pirms šās konferencēs „K. C-ā“ ievietots skolotāja A. Mālkalna raksts. Autors ieteic apzīmēt /ie/ ar *ie*, un norāda, ka „vispareizāk būtu divskani *o* apzīmēt ar *uo*. Bet tā kā latvju literatūras valodā vienkāršais *o* sastopams tikai svešvārdos, tad nav liels noziegums divskani *o* apzīmēt pa vecam. Varētu vēl tā: divskani apzīmēt ar *ō* un vienkāršo patskani ar *o*.“

„Kas attiecas uz divkāršajiem jeb garajiem patskaņiem *ā, ē, ī, ū*, tad tie katrā ziņā būtu apzīmējami ar garuma zīmi visur, kur tos gari izrunā. Sevīšķi mums, Republiku Savienības latviešiem, tas nepieciešami, kur mūsu valodu mācās tādi latvieši, kas ne visai labi pārvalda savu mātes valodu.

Bieži vien koloniju malās nāk priekšā gadījumi, kur bērni lasa taisni tā, kā uzrakstīts, piemēram, gt. *mihleštība* un nevis gt. *mihleštība*, gt. *labiba* un nevis gt. *labihba*.

⁵ Tā kā visi turpmāk aplūkojamie raksti arī ievietoti „Krievijas Cīņā“, tad avīzes nosaukumu vairs neminēsim.

⁶ Te domāti /ie/ apzīmējumi.

Tātad visi apstākļi runā par labu Latvijā pieņemtai ortografijai. Mums nevajadzētu būt tik aizspriedumu pilniem, ka neatzītu pie saviem politiskiem pretiniekiem arī to, kas viņiem labs. Arī Ļeņins pret tādiem aizspriedumiem karoja.“

1927. g. 104. nrā avīze ziņo, ka 3. septembrī Ļeņingradā atklāta 2. Vis-savienības latv. izglītības darbinieku konference, kurā apspriesti arī „latviešu un latgaliešu ortografijas jautājumi“. Taču man pieejamos „Krievijas Cīņās“ komplektos nebija tieši to numuru, kuros atreferētas debātes un publicēta konferences rezolūcija (tai vajadzētu būt 108. nrā).

Kaut kādu pārskatu par to var gūt no pārrunu kārtībā 1927. g. 121. un 122. nrā ievietotā J. Pauges raksta „Progress vai regress“, kā arī no 149. nrā ievietotā Ļeņingradietes E. Krūkles raksta „Ortografija“.

J. Pauge, dedzīgs oficiālās rakstības aizstāvis, raksta:

„Izlasot debātes, kā tās atstāstītas „Krievijas Cīņā“, pārsteidz pilnīgs galvenā principa trūkums – piemērot latviešu ortografiju revolūcijas mērķiem, socialistiskās celtniecības vajadzībām, atvieglinot pareizrakstības iemācīšanos un saīsinot rakstīšanu. Visas debātes caurcaurim sastāv no strīdiem par dažādiem valodnieciskiem „knifiem“. Un proti:

Viens uzstājas pret garumzīmju lietošanu atvasināmās galotnēs,⁷ bet otrs saka, ka tas punkts par datīvu daudzskaitlī sieviešu kārtā tomēr jāmaina tā, lai arī lietas vārdos lietotu strīpiņu. Trešs aizstāv Baltlatvijas ortografiju, bet ceturtais pastrīpo, ka principā jāpaliek pie „Maskavas“ ortografijas. Piektais liek priekšā pat saknēs atcelt garumzīmes un rakstīt nevis gt. „lihdseklis“, bet gt. „lidseklis“; turpretim sestais norāda, ka garumzīmju atmešana vārdu saknē rastu neskaidrību vārdu nozīmes izprašanā. Iztrūkst vadošā pamatlīnija – tuvināt pareizrakstību masām, padarot to vienkāršāku nekā līdz šim, tā pamatlīnija, kuru neievērojot ikkatra ortografijas reformēšana jau priekšlaikā ir „notiesāta uz nāvi“. Pēc savstarpējās izstrīdēšanās konferences dalībnieki pieņem rezolūciju, kura attālina latviešu ortografiju no masām.“

Cik var spriest no E. Krūkles raksta, tad patšķaņu garuma apzīmēšanā konference palikusi pie oficiālās pareizrakstības noteikumiem. J. Pauge nav apmierināts ar to, ka konference noteikusi rakstīt nenoteiksmē un divdabjos *st*, *zt*, *sd* un *zd*, pietiekot ar *st* un *zd*,⁸ tāpat viņš vērsās pret konferences pieņemto garumzīmi siev. dzimtes ddzsk. datīvu galotnēs. J. Pauge secina, ka šie oficiālo pareizrakstības noteikumu grozījumi vēl vairāk apgrūtinot un palēninot rakstīšanu.

⁷ Piedēkļos.

⁸ Acīmredzot konference ir bijusi par to, lai darb. v., kam sakne beidzas ar /z/, /s/, /d/, /t/, rakstītu tā, kā to darām mūsu tagadējā rakstībā, kamēr J. Pauge velētos tīri fonētisku rakstību.

Visā šai rakstā cauri vijas doma, ka rakstībā vislielākā nelaime ir garumzīmes lietošana un ka var būt kaut kāda vienkārša rakstība, kas par pašu valodu maz bēdā, kam nav arī darišanas par to, kā rakstījumus lasīs. Pārmetumi par valodnieciskajiem „knifiem“ jau ir vienkārši amizanti, jo pats J. Pauge tūliņ pats ķeras pie šiem „knifiem“ – tāpat kā visu sešu pašķiru knifenieki runā par infinitīviem, divdabjiem, locījumiem utt.

Nav tikai saprotams, kāpēc J. Pauges labvēlību nav izpelnījušies tie, kas bija ieteikuši garumzīmi nelietot arī vārdu saknēs, jo var taču būt tikai divi ceļi, kā vienkārši apzīmēt patskaņu garumus: vai nu visur, vai nemaz. E. Krūkle savā rakstā „Ortografija“ starp citu ieteic rakstīt darb. vārdos *st* un *zd* tīri, fonetiski. Svarīgs ir viņas norādījums, ka skolnieki rakstot ar garumzīmi arī vārdus *skolotājs, sējējs, labāk, agrāk*, kaut gan tie nekā nezinot par Latvijas ortografiju, jo viņiem teikts likt garumzīmi visur, kur gari runā. Bet tas liecina, ka „ne katrreiz strīpiņu samazināšana atsvabina no liekas domāšanas“.

Pēc konferences vēlreiz vārdu ņem A. Mālkalns. Pārrunu kārtībā 1928. g. 3. nrā ievietotajā rakstā „Ortografija – valodas skolotājs“ viņš izvirza jautājumu par rakstības lomu literārās valodas veidošanā, kā arī par rakstības mācīšanas metodiku. Atzīmēsīm svarīgākās domas, kas izteiktas šai, manuprāt, labi pārdomātajā un pamatotajā rakstā:

„Baltlatvijas ortografija mani no sākuma atbaidīja ar savu garumzīmju raibumu, bet pirmais mēģinājums skolas praksē galīgi izklaidēja manas bailes. Tādi argumenti kā „šķiriska fizionomija“ ir pavisam nevietā. Nevienš skolotājs nevēlēšies sarežģītu „buržujsku“ ortografiju“; „tā nebūtu liela kļūda, ja kāds vienā vai otrā vietā neuzliktu garumzīmes... tādēļ ka kļūdām masās katrā ortografijā būs vieta. Bet grāmatā, drukātā grāmatā nedrīkst būt kļūdu, jo no grāmatas masas mācās pareizi runāt un arī rakstīt. Tam, kas pareizi runā latviešu valodā, nemaz nav jāzin ne infinitīvi, ne citas gramatiskas formas, lai pilnīgi pareizi apzīmētu garumu. Ar vienu vārdu sakot, Baltlatvijas ortografija ir tāda, kura gandrīz pilnīgi izslēdz etimoloģijas un morfoloģijas vajadzību. Pietiek izprast viselementārāko vārdu izmaiņu; gt. *bads – bada*, gt. *pats – pate*, gt. *sneegs – sneega*, gt. *ceļš – ceļa*, gt. *mežs – meža* utt. Lūk, te ir tā vienkāršība un reizē ar to pareizība.“

„Baltlatvijas ortografiju es aizstāvēju galvenām kārtām garuma zīmju ziņā, tās principu: „raksti, kā runā“.“

„Ortografija nav priekš tā, lai pareizi izpildītu zināmu šablonu, lai lepotos ar likumīgi pareizu rakstību, bet gan priekš tā, lai otrs izlasītu manis rakstīto taisni tā, kā es to esmu domājis, t. i., lai ortografija būtu arī valodas skolotājs, bet ne tikai līdzeklis izteikt savas ikdienišķās domas un vajadzības.“

„Baltlatvijas ortografijas garumu zīmju lietošanu skolēni iemānās bez kaut kādām pūlēm, bez kaut kādiem rebusiem iz infinitīviem un citām gramatiskām formām.“

„Lasīdams atrodu vārdu, kur pēc manas izrunas nevajadzētu garumzīmes, bet grāmatā tā ir. Ņemu vērā, ka literatūras valodā minēto vārdu izrunā gari. Tā topu tuvāk vienai kopējai valodai.“

Droši, dziļi pamatoti spriedumi. Daudz ko no tiem varētu attiecināt uz patskaņu garumu apzīmēšanu svešvārdos mūsu tagadējā rakstībā!

Nākamajā, 4. avīzes nrā ar virsrakstu „Ortografijas jautājumā“ lasāms atreferējums par Ļeņingradas izglītības darbinieku apspriedi pareizrakstības jautājumā. Šeit runājuši E. Krūkle, J. Loja u. c. Šeit „Pr.“ rakstība dabūja pēdējo slīpējumu. Galīgi izlēma lietot *ee*, nevis *ie*, apzīmēt patskaņu garumus pēc pēdējās izglītības darbinieku konferences lēmuma, t. i., garumzīmi bez „Pr.“ rakstības pirmajā projektā minētajām formām nolēma likt arī siev. dzimtes ddzsk. dativā. Tāpat atzina konferences lēmumu par *st* un *zd* rakstību darb. vārdu formās, t. i., darb. vārdos, kam sakne beidzas ar /z/, /s/, ievērot m-sko principu, un darb. vārdos, kam sakne beidzas ar /d/, /t/, – f-ski.

Ne šeit, ne arī vēlāk nekad netika izvirzīts jautājums par *ch* atjaunošanu, kā arī par darb. vārdu tg. *ā*-celmu un *a*-celmu šķiršanu rakstos un izrunā.

Šim lietišķajam atreferējumam avīzes 7./8. nrā sekoja vēl J. Pauges raksts „Par infinitīviem, divdabjiem, un Mālkalna–Krūkles garumzīmju fetišisma teoriju“, kurā konferencei bija pārņemta Latvijas reakcionarās o-as kopēšana. Autors vēlreiz atgādināja, ka diskutējamā nenoteiksmē un divdabjos vajagot viscaur rakstīt *st* un *sd*, bet varot arī piekrist E. Krūkles ieteiktajai f-skai rakstībai ar *st* un *zd* (to, kā redzams, Ļeņingradieši tomēr nebija atzinuši). Garumzīmes lietv. dsk. dativā vis nevajagot likt virsū, bet ņemt tās nost arī īpašības vārdiem. Ja garumus apzīmēšot tur, kur ieteicot E. Krūkle, tad būšot jāatjauno garumi arī tur, kur senči tos rakstījuši pirms 100 gadiem, proti, gt. *waldihba*, *mihlestihba*, *runaht*, *rakstiht*, *dširdeht*, *wajadsihgs*, *Rihga*, *ortografija*, *štīprinahschana*, *skolotahjs*, *sehjehjs*, *labahk*, *agrahk* utt., tikai *h* vietā būšot strīpiņa.

Mālkalnam esot garumzīmju fetišisms un Baltlatvijas reakcionarās ortografijas dievināšana.

Techniski neesot iespējams tik daudz svītriņu likt.

Pēc iespējas mazāk garumzīmju – tāda bija šā raksta izskaņa.

It kā atbilde uz to jau nākamajā, 9. nrā sekoja skolotāja A. Berga (no Baltkrievijas) raksts „Ortografijas jautājumā“. 1923. gada rakstības noteikumus par garumu apzīmēšanu piedēkļos un galotnēs iemācīt nevarot, kļūdas esot ne tikai 7. klases skolnieku, bet pat pedagoģiskā tehnikuma pēdējā kursa studentu rakstos. „Sakne, sufikss, fleksija... lūk atkal tie ortografijas mieti, ap kuriem pinas jaunas dzeloņdrāts. Ņemsim, piemēra dēļ, mūsu 7. klases vidēja skolnieka rakstu darbu no 27. g. decembra mēneša. Sufikši visi ar „rotām“ galvās, bet saknes – lielmanes, vārda nozīmes nesējas, bieži vien kailām galviņām. Tāpat fleksijas – bārenītes bieži aizmirstas, atstumtas, kā jau bārenītes.“

Ko te darīt? Kā dabūt no ceļa nost šo dzeloņdrāšu pinumu? Sekot Baltlatvijai un apzīmēt visur garumu? – Liekas, neviens šaipus robežas tādas domas nopietni neaizstāv. Un nevar aizstāvēt: iznāktu vēl raibāki kā mātes mātes lindraki.

Vai nebūtu pa nopietnam jāsāk orientēties uz to domu, kura liek priekšā garumu apzīmēt tikai tad, ja ir divi vārdi, kuri atšķiras viens no otra tikai caur patskaņa īsu vai garu izruņu: gt. *piles – pihles, masa – mahsa, mana – mahna, manam – mahnam*. Turpretī: gt. *meklet, štradat, wilet, arajs, manam gramatam*.“

Tā jau ir rakstība pilnīgi A. Vēbera garā, un te ir jāzina un jāpatur rakstot prātā ne tikai visas gramatiskās formas, kas atšķiras tikai ar patskaņa kvantitāti, bet arī it visi latviešu valodas vārdi, kas praktiski nav iespējams.

Latvijas 1922. gada rakstība, sekodama patskaņu garuma apzīmēšanā ZK 1911. g. rakstībai, it kā dzīšus dzen jaunās rakstības veidotājus uz neceļiem. Labāko patskaņu rakstības veidu ir akceptējusi buržuaziska valsts. Vulgara valodas un tās rakstu formas šķiriskuma izpratne (marrisms!) liedz šo veidu ņemt socialistiskās kulturas kalpībā. Jāizvēlas kaut kas cits, kaut arī tas nebūtu labāks. Trogloditisms vistīrākajā veidā! Turklāt arī tas rakstības veids, ko galu galā izvēlējās Padomju Savienības latvieši, bija tās pašas „buržuaziskās“ 1908.–1911. g. rakstības atzarojums, kamēr A. Bergs ieteica atgriezties pie A. Vēbera rakstības, tikai nekonsekventākā un vairāk sarežģītā veidā.

Liekas, ka šis trogloditisms zināmā mērā valda arī mūsu tagadējā rakstībā patskaņu garuma apzīmēšanā svešvārdos. Garumzīmi dažkārt, piem., J. Loja, kvalificē par „buržuazisku“, kaut gan tieši profašistiskās valdības laikā 1938. gadā ar visreakcionārākā buržuaziskā ideologa A. Lapiņa svētību Latvijā noteica pamatvilcienos šādu pat bezgarumzīmju rakstību svešvārdos, kāda mums ir tagad.

Tādējādi pēc ortografijas diskusijas, kas ilga apmēram 5 gadus, izveidojās „Prometeja“ rakstības galīgais variants.

Tas ievērots Latvju Centralās Pašizglītības Komisijas „Mācības vēstulēs latvju valodā“, M. 1929., kuru autores ir A. Pērle un E. Mizze. A. Pērles sarakstītajā latviešu valodas mācības grāmatā skolām „Valoda“, 2. daļa, M. 1929. un, jādāmā, arī E. Krūkles „Pareizrakstības vārdnīcā“, par kuras iznākšanu ziņots uz „Valodas“ 2. daļas vāka (varbūt tomēr tā ir vecajā o-ā?).

Šo pašu rakstību ievēro „Valodas mācības un lasāmgrāmatas“: E. Krūkles „Jaunie asni“, M. 1930., E. Plinkas „Darba skolā“, M. 1930., Fr. Silaraja „Strādājam kolektīvā“, M. 1931., A. Pērles „Latviešu valodas mācība pirmmācības skolai. Gramatika un pareizrakstība. Pirmā daļa. 1. un 2. mācības gadi“, otrais, pārstrādātais izdevums, M. 1935. (to apstiprinājis KZFPR Izglītības tautkomisariats) un, vispār, „Prometeja“ izdotajās daiļliteratūras grāmatās.

Šai pašā laikā tomēr iznāk grāmatas un brošuras arī „Spartaka“ rakstībā, arī latviešu avīzēs līdz pat to iznākšanas beigām 1935.–1937. gadā. „Pr.“ rakstībā un jau agrāk aprakstītajā pārejas rakstībā (latinizētajā v. o-ā) parādās atsevišķi raksti. „Pr.“ rakstībā visbiežāk raksti par literatūru un mākslu, kā arī ārzemju ziņas. „Prometeja“ rakstībā 1929. gadā sāk iznākt žurnāls „Celtne“.

Šī rakstība atšķiras no mūsu tagadējās g-ā ar to, ka /ie/ ir apzīmēts ar *ee*, bet /h/ tikai ar *h*, bet o-ā – ar patskaņu garumu neapzīmēšanu piedēķļos. Ne rakstībā, ne izrunā nešķir tagadnes *ā*-celmus un *a*-celmus. Svešvārdu rakstība ir principā vienāda ar mūsu tagadējo rakstību, šur tur svešvārdos ir garumzīmes tur, kur mūsu tagadējā rakstībā to nav, bet biežāk šīs garumzīmes svešvārdos (kā izņēmumi), ir mūsu tagadējā rakstībā.

Teoretiskā ziņā interesants ir J. Lojas darbs „О латышской орфографии“, par kuru jārūnā sīkāk.

J. Lojas apcere „О латышской орфографии“ un polemika ar A. Augstkalnu

1929. gada 4. jūnijā PSRS ZA Prezidija sēdē akademiķis S. Oldenburgs cēlis priekšā J. Lojas apceri „О латышской орфографии“.⁹

Kaut arī tajā par j. o-as ieviešanu praksē Padomju Savienībā, kā arī par tolaik jau pabeigtajām ortografijas diskusijām un cīņām tieši ir maz teikts, tad tomēr apceres sakars ar tām ir acīm redzams. J. Loja te sistematizējis un pamatojis savus jau agrāk izteiktos uzskatus par latviešu rakstību.

Ar ko ievērojama šī apcere?

Šķiet, ka tas ir latviešu valodniecībā pirmais darbs, kurā latviešu literārās valodas skaņu sastāvs analizēts ar *f o n e m a s* jēdziena palīdzību, kur runāts par fonemām un to pozicionalajiem variantiem. No šās apceres gan nav īsti redzams, kādas attieksmes pret fonemu pēc J. Lojas domām būtu garajiem patskaņiem un sonantiem, kā arī divskaņiem un diftongiskajiem savienojumiem, jo no visiem divskaņiem tikai par /ie/ un /uo/ runāts kā par patstāvīgām fonemām. Turklāt šie abi divskaņi atzīti par saaugušiem („литные“) patskaņiem un tos ieteikts apzīmēt ar *e*, un *o*, kamēr par pārējo divskaņu apzīmējumiem nav nemaz runāts. Par garumzīmi J. Loja ieteic lietot svītriņu tiklab garo patskaņu, kā arī garo sonantu apzīmējumos, bet par mīkstinājuma zīmi – fonetiskajā transkripcijā parasto palatalizācijas zīmi.

Apceres autors ir pret diviem apzīmējumiem vienai fonemai /h/ (un tās pozicionalajam variantam /ħ/), pret čupu burtiem *dz*, *dž*, kuru vietā būtu

⁹ Я. Лоя, О латышской орфографии, Доклады Академии Наук СССР, 1929, сер. Б, 13 выпуск, стр. 248, турpmāk: LO.

lietojami *з, ѓ*, bet *ch* būtu pavisam atmetams tāpat kā *ʀ*, jo mīkstināto /ɽ/ nevarot uzlūkot par literārās valodas fonemu.

Tādējādi J. Loja izvirza šādus fonemu grafiskos apzīmējumus – burtus:

p a t s k a ņ i e m

a	ę	e	i	o	u	e	o
---	---	---	---	---	---	---	---

l ī d z s k a ņ i e m

p	t	f	k	k'	s	š	c	č	h	(x)	-	-	-	-	-	-	
b	d	v	g	g'	z	ž	з	ѓ	-		j	l	l'	m	n	n'	r

Jāsecina, ka ieteikti racionāli apzīmējumi visām latviešu literārās valodas fonemām, jo citu divskaņu apzīmējumi te ir paši par sevi saprotami papildinājumi, un tie nav īpaši jāpamato.

Divskaņu /ie/ un /uo/ apzīmējumi *e* un *o*, cik noprotams, pamatoti ar šo divskaņu īpašo dabu (J. Loja tos saprot par *p a t s k a ņ i e m*, kam ir „двоящийся“, „скользящий“ raksturs).

Tīri ortografisku norādījumu šai apercerē ir maz; par tādu varētu atzīt tikai to, ka J. Loja uzskata patskaņa garuma apzīmējumus par obligātiem saknēs un galotnēs, bet piedēkļos un piedēkļos garumzīmi praktiskajā rakstībā varot arī nelikt, lai samazinātu garumzīmju daudzumu. Šo atkāpi no racionālas grafikas prasībām autors pamato ar izrunas svārstībām vidusdialektā, kā arī ar piedēkļu un piedēkļu patskaņu mazāko sintaktisko (pareizāk: semantisko. – H. B.) nozīmi. Jādomā, ka šeit J. Loja bija sācis atkāpties no saviem agrākajiem uzskatiem prakses spiediena dēļ (garumzīmes nelikšana piedēkļos Padomju Savienības latviešu rakstībā bija izšķirta, šķiet, negrozāmi).

Varētu šeit vēl atzīmēt dažas sīkākas nepilnības J. Lojas fonetiskajos uzskatos (piem., vienmēr gari esot nebalsīgie troksneņi), taču kā racionālas latviešu grafikas izvirzījums un pamatojums šī apercere ir ļoti nozīmīga.

Te arī pareizi norādīts, ka fonemu variantiem, piem., velarajam nāsenim, praktiskajā rakstībā nevajag īpašu apzīmējumu un ka aizguvumu rakstībā nav jālieto burti, kādu latviešu grafikā nav, piem., *ü*.

Nozīmīgs šis darbs ir arī ar to, ka šeit laikam taču pirmo reizi, pamatojoties uz nebalsīgā velarā berzeņa un tā palatālā pozicionālā varianta apvienojumu vienā fonēmā /h/, norādīts, ka nav šai fonemai vajadzīgi divi apzīmējumi.

Šī apercere arī liecina, ka latviešu padomju valodniecība toreiz bija pareizāki uzskati par praktisko rakstību, nekā tas izpaudās pašā šās rakstības izveidē un lietošanā.

J. Lojas apcere bija ierosinājusi latviešu valodnieku A. Augstkalnu rakstīt vēstuli J. Lojam. Tajā, cik var spriest pēc vēstules fragmentiem, J. Lojas rakstā „Rakstības jautājums buržuaziskās Latvijas politikas dienestā“ („Celtne“, 1932. g. 5. nrā), A. Augstkalns aizstāvējis *r*, *ch*, konsekventus garumu apzīmējumus, kā arī *ie* un *uo*. (Šie fragmenti gan ir pārāk trūcīgi, lai vispusīgāk vērtētu vēstules autora uzskatus šai jautājumā, kā arī viņa argumentu svaru.) Par patskaņu garumu apzīmēšanu J. Loja A. Augstkalnam nekā neatbild. Un nav jau diviem latviešu *v a l o d n i e k i e m* te arī ko debatēt: ja reiz patskaņa garums ir apzīmēts dažos vārdos un dažās formās, tad grafikas racionalitate prasa, lai to darītu visur, it īpaši tajos latviešu cilmes vārdu piedēkļos, kur literarajā izrunā patskaņu garums ir skaidri dzirdams (/ō/ garuma neapzīmēšana nerada ortografiski neracionālus rakstījuma, jo uz *o* garumzīmi var nelikt nekad).

J. Lojas iebildumi pret *r* lietošanu liecina par to, ka dažādi valodnieki dažādi izprot literārās izrunas *n o r m a s* un to pamatojumus (vai /r̥/ tiek runāts un vai tas ir attaisnojams literarajā izrunā vai ne) un rakstības *s i s t e m u* (vai *r* atbilst latviešu rakstības sistēmai vai ne).

Pēc J. Endzelīna izpratnes par pareizu atzīstams tas variants, kas labāk atbilst latviešu valodas kādreizējam stāvoklim un kam ir atbalsts tautas mutvārdu daiļradē (folklorā) un tautas sarunu valodā arī kādā vidusdialekta izloksņu grupā, un kas labāk iekļaujas visā literārās valodas (rakstu un runas formas) sistēmā.

Tikai tā pamatota un pamatojama vairāku piedēkļu patskaņu kvantitate, bet it īpaši darb. v. tagadnes *a*-celmu un *ā*-celmu šķiršana izrunā un rakstībā (nākotnes formas ar /-sit/, pa daļai arī tautosilabisko /ar/, /er/ garināšana vai negarināšana, /ē/ un /ē/ sadalījums, kā arī *r* /r̥/ lietošana.

Tāda izpratne bija auglīga, pamatojot literārās valodas normas 20. gs. sākumā, kad iznāca J. Endzelīna un K. Milenbacha „Latviešu gramatika“ un kad vajadzēja izšķirties par vienu vai otru izrunas variantu, nodibināt literārās valodas normu sistēmu.

Ja literārās valodas normu sistēmu izprot pareizi un to veido tā, lai vienotu un saliedētu izrunu un rakstību, ieviestu tajā pārskatāmas izrunas un rakstības attieksmes, tad tā veicina valodas sazināšanās funkciju.

Kā redzams, pamatvilcienos tāda pati literārās valodas normu izpratne literārās valodas praksē ir arī tagad. Taču pati literārās valodas prakse atsevišķās normās ir izdarījusi savas korekturas, izvīrnot par vienīgo vai vairāk ieteicamo, bet dažkārt par pieļaujamo arī to variantu, kas neatbilst iepriekš minētajai mērāuklai pilnīgi, bet toties ir plaši sastopams jau tieši literārās valodas lietotāju izrunā un var ievērojami vienkāršot rakstību, nenodarot ļaunu arī literārās valodas normu sistēmai un ļaujot iesaistīt *j a u n o* normu *j a u n ā* sistēmā. Tā izskaidrojama, piem., *ā*-celmu pavēles formas ar /-ait/ izžušana no literārās valodas, jo te pavēles formu vienveidojums ar /-iet/ tikai stiprina

gramatisko normu sistemu, sarunu valodas un rakstības saskaņu. Turpretim nākotnes formas ar /-siet/ gan ir plaši izplatītas, bet ievieš īstenības izteiksmē galotni /-iet/, kas tikai vairo un veicina pavēles un īstenības izteiksmes formu neįēdzīgo jaukšanu; tā griež ausī un duras acī katram, kas atzīst literārās valodas pareizumu par tautas kulturas pazīmi.

Literārās valodas runātāju lielais vairums nelieto un pat neprot artikulēt /r/, un ar to arī izskaidrojama un pamatojama r izslēgšana no latviešu tagadējās rakstības grafikas. Rakstīt tikai r nav nekāds apgrūtinājums arī tiem, kas runā /r/, jo šie apzīmējumi ir ortografiski racionāli. Taču arī r lietošanai pat tad, ja /r/ nerunā, ir savas priekšrocības: grafiski šķir vārdu *gara* „lietv. vsk. ģen.“ un *gara* „īpašības v. siev. dz. vsk. nom. un vīr. dz. vsk. ģen.“¹⁰; *mūri* „vsk. ak.“ un *mūri* „ddzsk. nom.“; *dūru* „darb. v. pag.“ un *dūru* „lietv. ddzsk. ģen.“; *kaŗ, skaŗ, baŗ, ūķiŗ, kuŗ* „tg. 3. pers. forma“ rakstījumu, bet tādus rakstījumu pāros kā *ber – beŗ; tver – tveŗ; dzer – dzeŗ* papildus vēl norāda uz literari pareizo lasījumu par /e/ vai /e̯/.¹¹

Kāpēc gan nevar šās r lietošanas vai nelietošanas ēnas puses un priekšrocības apsvērt no racionālā valodas kulturas, no rakstības vieglākas vai grūtākas apgūšanas un no rakstības sazināšanās vērtības viedokļa, arī kā no augstākā literārās valodas veidošanas politiskā viedokļa, nenākot trogloditu lomā ar to, ka visu, ko atzinuši buržuaziskie valodnieki, noraidām jau iepriekš kā buržuaziskās ideoloģijas izpausmi? Valoda nav ūķiriska, tā saistīta ar cilvēka darbību ražošanā un visos citos darbības laukos tieši, bez ideoloģiskās virsbūves starpniecības, un tas lielā mērā attiecināms arī uz praktisko rakstību, kaut arī tajā var izpausties ūķiriskas politiskas iezīmes. Neviens taču nedomās piedēvēt B. Serebreņņikovam latviešu buržuazisko nacionalismu tāpēc, ka viņš 1953. gadā valodniecības jautājumiem veltītajā apvienotajā konferencē ieteica atjaunot latviešu g-ā r (pamatojot to visupirms ar krievu /рь/ transkribēšanu krievu īpašvārdos, piem., kr. *Горький*, latv. *Goŗķija*, nevis *Gorkija*, kr. *Пюриков*, latv. *ŗurikovs*, nevis *Rjurikovs*).

Tas, protams, nenozīmē, ka nevar būt pretēju domu, kam, manuprāt, ir stiprāks pamats sakarā ar faktiskās literārās izrunas atteikšanos no /r/, bet aplam būtu šādas vai tādus priekšlikumus rakstības izveidē noraidīt kā ideoloģiski nepieņemamus, nemaz neapsverot to zinātniskos pamatojumus un praktisko lietderību.

Tendence vērtēt literārās izrunas un rakstības jautājumus visupirms ideoloģiski (kas ir raksturīgi marrismam) un tikai pēc tam no pašas literārās valodas runas un rakstu prakses vajadzību viedokļa vērojama šai J. Lojas rakstā it īpaši

¹⁰ Kā norādīja K. Krūza RS tulkotāju sekcijas sanāksmē 1955. gada maijā, kāds atdzejotājs bija Raiņa *Gara gaita* tulkojis krieviski ar *Длинный путь*, jo r nelietošana neļauj bez konteksta noprast, vai te krieviski atbilst *духа* vai *длинного*.

¹¹ Šai gadījumā autora doma nav gluži skaidra. – Red. piezīme.

jautājumā par /ie/ un /uo/ apzīmējumiem. A. Augstkalns pats lieto un, cik noprotams, ir savā vēstulē aizstāvējis domu, ka jālieto *ie* un *uo*, kā to dara arī latgaliešu un leišu rakstībā. J. Loja te saskatījis „panbaltismu“ (citējam no tā paša raksta „Celtne“):

„Apskatot jautājumu par „ie“ un „uo“ skaņu apzīmējumiem, Augstkalns izpauž jau panbaltisma uzskatus, kuri uzstājas par visu baltu tautu (latviešu, latgaliešu un leišu) apvienošanu vienā „lielā“ buržuaziskā valstī.“ Tādējādi A. Augstkalns gluži negaidīti izrādās par baltu tautu (par latgaliešiem kā naciju var runāt tikai tad, ja marksistiskās nostādnes nacionalajā jautājumā nevis izprot, bet pārprot) apvienotāju vienā buržuaziskā valstī ar *uo* palīdzību! Visjautrākais te ir tas, ka *uo* ieviešanai pretojās tieši buržuaziskās Latvijas valdība, kamēr par *uo* latgaliešu dialekta literārās valodas rakstībā bija paši Latgales kulturalās autonomijas aizstāvji – latgaliešu buržuazisko partiju līderi – savu „baltisko“ šķiras brāļu politiskie konkurenti. (Latgaliešu darbaļaužu apzinīgā daļa vienmēr ir bijusi pret šo kulturalo autonomiju, kas attālināja Latgales darbaļaužu masas no šķiru cīņas roku rokā ar visiem latviešu darbaļaudīm pret visu latviešu buržuaziju un arī no progresīvās un demokrātiskās kulturas, kuras forma bija nacionalā valoda, nevis viens vai otrs dialekts.)

Skaidrs ir tas, ka A. Augstkalns ir meklējis J. Lojā sabiedroto cīņā pret buržuazisko valdību par atšķirīga /uo/ apzīmējuma ieviešanu latviešu rakstībā, jo J. Lojas ieteiktie *e* un *o* atšķiras no *ie* un *uo* tikai ārēji (un varbūt to monofongiskās vai diftongiskās dabas vērtējumā), kamēr to būtība ir viena un tā pati: katrai fonemai savu apzīmējumu, turklāt *e* un *o* nav mazāk „buržuaziski“ ka *ie* un *uo*. Starpība tikai tāda, ka *ie* un *uo* lieto leiši, bet *e*, kā to apliecina pats J. Loja (LO, 249.), esot čechu un augšlužiciešu rakstībā.

Un arī šeit pirmā vietā jāizvirza šo apzīmējumu zinātniskais pamatojums un praktiskā lietderība, kas tad ļaus vērtēt vienu vai otru apzīmējumu arī kultūrpolitiski.

Turpretim *h* un *ch* vērtējumā J. Loja ir galvas tiesu pārkāks par A. Augstkalnu, kas motivē *ch* paturēšanu ar to, ka neesot taču iespējams citādi apzīmēt palatalo nebalsīgo berzeni, ko zinātniskajā transkripcijā apzīmē ar /ç/.

A. Augstkalna prasījums apzīmēt /ç/= /ħ/ ar *ch*, tāpēc vien, ka tas akustiski un artikulari atšķiras no velarā nebalsīgā berzeņa /h/, liecina, ka latviešu buržuaziskajā valodniecībā fonemas un tās variantu jēdziens nav bijis pazīstams, vismaz tas nav bijis atzīts (A. Augstkalnam tas taču citādi būtu zināms, jo vairāk tāpēc, ka J. Loja pareizi bija norādījis uz /ħ/ pozicionālo atkarību jau LO, 250.).

Tā pati fonemas jēdziena neizpratne izpaužas A. Augstkalna iebildumos pret J. Lojas ieteiktajiem līdzskaņu mīkstināšanas apzīmējumiem ar zinātniskajā transkripcijā pieņemto palatalizācijas zīmi – komatiņu līdzskaņa burtā labajā augšas pusē. Tiesa, tā ir tehniski neērtāka, bet tikpat precīza. Taču

A. Augstkalns pamato līdzskaņu mīkstināšanu ar komatiņu zem burta nevis kā tehniski ērtāku paņēmienu (tas neatdala burtus viena vārda rakstījumā un neatgādina apostrofu), bet ar to, ka latgaliešiem tāda zīme esot vajadzīga palatalizācijas parādīšanai. Ja A. Augstkalns būtu sapratis, ka /l/ un /n/ palatalizācija latgaliešu dialektā ir pozicionāli nosacīta, tad viņš arī saprastu, ka tā praktiskajā rakstībā nav jāapzīmē nemaz. Bet, lai to saprastu, ir jāatšķir fonemas no to pozicionalajiem variantiem.

J. Lojas darbs par latviešu ortogrāfiju tāpat apliecina, ka viņš tais laikos pirmais ar fonemas jēdzienu pareizi analizējis latviešu literārās valodas fonemu sastāvu, bet jau parādījis zināmu nekonsekvenci rakstības pamatu izpratnē. Polemikā ar A. Augstkalnu izpaužas marrisma ietekme J. Lojas uzskatos par valodu kā sabiedrisku parādību, bet arī viņa pārākums pār buržuaziskās Latvijas valodniekiem fonemas izpratnē.

Padomju Savienības latviešu rakstības tuvināšanās Latvijā lietojamai rakstībai

1937. gadā „Prometeja“ izdevniecība pārtrauc darbību, un grāmatas latviešu valodā pēc tam izdod „Literatūras Izdevniecība Svešās Valodās“.

Zīmīgi ir tas, ka šī izdevniecība lieto rakstību, kas diezgan ievērojami atšķiras no „Prometeja“ rakstības un ar to tuvinās rakstībai, kāda tolaik bija Latvijā, īpaši tās 1938. gada variantam.¹²

Šādā rakstībā 1939. gadā Maskavā iznāk J. Staļina „Par dialektisko un vēsturisko materialismu“.

Paraugam no šās grāmatas:

Vēsturiskais materialisms¹³ ir dialektiskā materialisma nosacījumu pielietošana attiecībā uz sabiedriskās dzīves parādībām sabiedrības pētīšanā, sabiedrības vēstures pētīšanā... 3. lpp.

Raksturojot savu dialektisko metodi, Markss un Engells parasti atsaucas uz Heģeli, kā uz filozofu, kas formulējis dialektikas pamata līnijas. Tas tomēr nenozīmē, ka Marksa dialektika ir viens un tas pats. Patiesībā Markss un Engells ir no Heģeļa dialektikas izņēmumi tikai viņas „racionalo kodolu“, atmetot Heģeļa idealistisko čaulu un attīstot dialektiku tālāk, lai viņai piešķirtu modernu zinātnisku veidu... 5. lpp.

Feierbaha, 4. lpp.; abzolutās idejas, 13. lpp.; par pasaules neizpētāmību un neizpētāmām „lietām par sevi“, 15.–16. lpp.; sistēmas, 16. lpp.; jābalstas, 17. lpp.

¹² Izglītības ministrijas Pareizrakstības komisijas atzinumi par latviešu pareizrakstības un dažu valodas gramatisko formu pārveidojumiem, „Izglītības Ministrijas Mēnešraksts“, 1938. g. 9. nr.

¹³ Iespiests kļūdaini: *meterialisms*.

Tādā pašā rakstībā ir „Padomju Savienības Komunistiskās (lielinieku) partijas vēsture, Īss kurss“, M. 1940., un „Zocialistisko Padomju Republiku Savienības Konstitūcija (Pamatlikums)“, kurā ir šādi rakstījumi:

eksploatacijas, 5. lpp.; *kollektīvās saimniecības*, 6. lpp.; *Kazahijas Zocialistiskā Padomju Republika*, 7. lpp.; *Katrai Savienības republikai ir sava Konstitūcija, kurā ņemtas vērā republikas īpatnības un kura sastādīta pilnīgā saskaņā ar ZPRS Konstitūciju*, 9. lpp.; *Buharas; Horezmas; Abhazijas; Ziemeļkazahstānas*, 10. lpp.

„Prometeja“ (1925.–1937. g.) rakstības, Padomju Savienībā 1938.–1940. gadā, Latvijā 1938. gadā, no 1922. līdz 1938. gadam un 1939.–1940. gadā lietotās rakstības, kā arī Padomju Latvijā 1940.–1946. gadā un mūsu tagadējās rakstības atšķirīgās g-as un o-as pazīmes (g-ā: /ie/ apzīmējumu ar *ee* vai *ie*; *ŗ* lietojumu vai nelietošanu; /h/ apzīmējumu ar *h* un *ch* vai tikai ar *h*; o-ā: latvisko piedēkļu patskaņu garumu apzīmēšanu vai neapzīmēšanu, starp citu, patskaņa garuma apzīmēšanu darb. v. *īja*-celmu un no tiem atvasināto vārdu piedēkli /-īj-;/ darb. v. tg. *ā*-celmu galotnēs un svešvārdos) rāda šāds pārskats:

Rakstība \ G-as un o-as pazīmes	<i>ee, ie</i>	<i>ŗ</i>	<i>h, ch</i>	Patskaņu garumu			
				l. c. v. piedēkļos	darb. v.		Svešvārd.
					-īj-	tag. <i>ā</i> -c. galotnēs	
– „Prometeja“ 1925.–1927.	<i>ee</i>	–	<i>h</i>	neapzīmē	<i>ij</i>	<i>a</i>	neapzīmē
PS. 1938.–1940.	<i>ie</i>	–	<i>h</i>	apzīmē	<i>ij</i>	<i>a</i>	neapzīmē
L. 1938.	<i>ie</i>	–	<i>h, ch</i>	apzīmē	<i>ij</i>	<i>a</i>	neapzīmē
L. 1922.–1938. L. 1939.–1940.	<i>ie</i>	<i>ŗ</i>	<i>h, ch</i>	apzīmē	<i>īj</i>	<i>ā</i>	apzīmē
PL. 1940.–1946.	<i>ie</i>	<i>ŗ</i>	<i>h, ch</i> ¹⁴	apzīmē	<i>īj</i>	<i>ā</i>	apzīmē
PL. 1946.–	<i>ie</i>	–	<i>h, ch</i>	apzīmē	<i>īj</i>	<i>ā</i>	neapzīmē

Arī tajos kādas rakstības posmos, kas pārskatā atspoguļoti it kā viengabalaini, ir bijušas rakstības, visvairāk o-as, izmaiņas. Piem., „Prometeja“ rakstības pirmajā posmā līdz 1929. gadam neapzīmēja patskaņu garumus *ā*-celmu un *ē*-celmu lietv. ddzsk. dativā, kā arī bija atkāpes no fonomorfoloģiskā principa, rakstot pirmatnējo darb. vārdu ar /t/, /d/, /s/, /z/ saknē. Latvijā savukārt no 1922. līdz 1938. gadam bija izmaiņas patskaņu garumu apzīmēšanā svešvārdos, sākot ar neapzīmēšanu pirmajā laikā un ar diezgan pilnīgu oriģinalgarumu apzīmēšanu vēlākos gados. Arī viena un tā pati rakstības pazīme dažādās rakstībās neizpaužas gluži vienādi, piem., mūsu tagadējā

¹⁴ Maskavā 1942.–1944. „Cittautu literatūras apgāds“ lietojis rakstību bez *ch*.

rakstībā patskaņu garumu apzīmē arī diezgan plašā svešvārdu slānī, kamēr Padomju Savienībā 1925.–1940. gadā lietotajās rakstībās šo apzīmējumu bijis daudz mazāk, taču 1938.–1940. gadā te rakstīts garš *ī* izskaņā /-īvs/, piem., *kolektīvs, kvalitatīvs, kvantitatīvs*.

Atšķirības ir arī pašā svešvārdu apgūvē, piem., grieķu un latīņu cilmes vārdos vārda sākumā pirms patskaņa runāja un rakstīja nevis mums tagad parasto /s/ s, bet /z/ z kā vācu valodā, bet citur bija sekots krievu valodai, piem., *ekspluatācija* u. tml. Taču tā kā šīs atšķirības gan atspoguļojas rakstībā, bet g-u un o-u tieši neskar (ar to pašu g-u un o-u var uzrakstīt gan *socialisms*, gan *zocialisms* atkarā no literārās izrunas varianta), tad tās tuvāk neaplūkosit.

Ja neievērojam jau minētās g-as un o-as sīkākās atšķirības viena rakstības posma iekšienē un vienas pazīmes dažādo konkrēto izpaušmi dažādās rakstībās, tad jākonstatē:

1. Visās pārskatā atzīmētajās rakstības iezīmēs atšķiras „Prometeja” rakstība, no vienas puses, un Latvijā līdz 1938. gadam un vēlāk 1939. un 1940. gadā, kā arī Padomju Latvijā 1940.–1946. gadā lietotā rakstība, no otras puses, un tikai ar 1942.–1944. g. Maskavā izdotajās grāmatās nesastopamo *ch* šī rakstība pieslien „Prometeja” rakstībai, atšķirdamās ar to savukārt no visām Latvijā no 1922. gada lietotajām rakstībām.

2. Visas pārējās rakstības ir it kā pāreja starp šiem galējiem j. o-as variantiem.

3. Vistuvāk Padomju Savienībā un Latvijā lietotās rakstības saskaras PS. 1938.–1940. gada un L. 1938. gada rakstībā, kas savā starpā nesaskan tikai ar *ch* nelietojumu un lietojumu, bet abas no pārējām Latvijā lietotajām rakstībām (un mūsu tagadējās rakstības) atšķiras ar /ī/ garuma neapzīmēšanu *īja*-celma darb. vārdu un no tiem atvasināto vārdu rakstījumos, kā arī ar tg. *ā*-celmu pielīdzināšanu rakstības ziņā *a*-celmiem.

4. Mūsu tagadējā rakstība seko šīm abām rakstībām ar *ɿ* nelietošanu un patskaņu garumu neapzīmēšanu svešvārdos.

Šīs PS. 1938.–1940. un L. 1938. gada rakstības tuvums liecina, ka „Prometeja” rakstības aizstāvju iebildumi pret patskaņu garumu apzīmēšanu kā buržuazisku rakstības pazīmi nav ne zinātniski, ne politiski pamatoti: rakstības sazināšanās vērtība, tās apgūšanas vieglums, lietošanas ērtība, kas viss kopā ir atkarīgs no rakstības un izrunas saskaņas, no rakstības iekšējās harmonijas, no tās kā s i s t e m a s, ir vissvarīgākie zinātniskie un līdz ar to kulturpolitiskie argumenti par labu vienai vai otrai rakstības pazīmei.

No tā arī jāsecina, ka, piem., patskaņu garumu apzīmēšanu svešvārdos vajag izšķirt pēc šiem rakstības vērtējumu kritērijiem.

Ar Padomju Latvijas nodibināšanos 1940. gadā PS. 1938.–1940. gada un buržuaziskās Latvijas 1939.–1940. gada rakstība apvienojas, pareizāk, Padomju Savienībā lietotā rakstība izbeidzas, un tās viena pazīme, *ch* nelietošana,

atjaunojas tikai Padomju Savienībā 1942.–1944. gadā (un ar dažiem izņēmumiem arī vēlāk) izdotajās grāmatās. Šim paraugam būtu vērts sekot arī mūsu tagadējā rakstībā un apzīmēt /h/ tikai ar *h*.

Tezes

1. Jau 1919. gada aprīlī ar Latvijas Socialistiskās Padomju Valdības Tautas Izglītības komisariata rīkojumu bija paredzēts Latvijā ieviest jauno rakstību ar latiņu šriftu, atmetot čupu burtus, lietojot visur vienādu garumzīmi – svītrīņu – un paturot gotiskajā šriftā lietotos divskaņu apzīmējumus *ee* un *o*.

Tātad Padomju Latvija arī j. rakstības valstiskā apstiprinājuma ziņā tāpat kā citos kulturas pasākumos aizsteigusies buržuaziskajai Latvijai priekšā.

2. Jaunās rakstības ieviešana Padomju Savienības latviešu rakstībā kara radīto grūtību dēļ atsākās tikai 1922. gada beigās, kad atkārtoti publicē jau detalāk izstrādātu jaunās rakstības projektu.

Šā projekta pamatdoma ir latinizētajā rakstībā apzīmēt patskaņu garumus tikai tur, kur to darīja jau v. o-ā, pamatojoties uz t. s. pārpratumu principu, pēc kura patskaņu garumi jāapzīmē tikai tais izskaņās, kur citādi rastos nozīmē dažādas, bet grafiski vienādas formas.

Šādas rakstības pamats ir Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas ortografijas komisijas izstrādātā jaunā rakstība, [kam] meklēdami kompromisu ar praksi, akceptēja tādu pat patskaņu garumu apzīmēšanu un divskaņu apzīmējumus [kā vecajā ortografijā].¹⁵

3. Jaunās rakstības projektu, sākot ar 1923. gadu plaši un asi apspriež Padomju Savienības latviešu kulturas un izglītības darbinieki.

Daļa kulturas darbinieku ar J. Loju priekšgalā ir par vienotu rakstību ar buržuazisko Latviju, t. i., par konsekventu visu garumu apzīmēšanu, tātad pret „pārpratumu“ principu, un par *ie* kā divskaņa /ie/ apzīmējumu.

Pilnīgi pretējās domās ir KPFSR Tautas izglītības komisariata Latvju centralbiroja darbinieki, kas tādu vienotību uzskata par praktiski nelietderīgu un politiski nevēlamu.

Daļa kulturdarbinieku ir par to, lai pieņemtu 1922. g. izsludināto un 1923. g. nedaudz pārstrādāto jaunās rakstības projektu.

Šis virziens arī uzvar. Sākot ar 1929. gadu, skolas grāmatas sāk iespiest šai jaunajā, t. s. „Maskavas“ ortografijā.

4. Diskusija ierosina J. Loju uzrakstīt darbu „Par latviešu ortografiju“, kas, domājams, ir pirmais darbs latviešu valodniecībā, kur valodas skaņu sastāvs analizēts ar fonemas jēdziena palīdzību. Ar to tam ir nozīmīga vieta latviešu fonētikas un fonoloģijas vēsturē.

¹⁵ Oriģinālā teikums nepilnīgs. Papildināts, lai būtu skaidrāka doma. – Red. piezīme.

Šeit arī pamatota prasība nelietot rakstībā divus apzīmējumus *h* un *ch* nebalsīgajam velarajam berzenim un tā palatalajam variantam, jo tie ir divi vienas fonemas varianti.

Ortografiskajos uzskatos J. Loja te tomēr kļūst jau nekonsekvents un atsakās no visu patskaņu garumu apzīmēšanas arī latviešu cilmes vārdos.

Ortografijas principu jautājums šai darbā nav skarts nemaz, un tāpēc tas īsti neizsmel virsrakstā minēto tematu.

5. Uz J. Lojas ierosinājumu apzīmēt arī praktiskajā rakstībā divskani /uo/ atšķirīgi no patskaņa /ō/ atsaucas latviešu valodnieks A. Augstkalns.

J. Lojas atbilde A. Augstkalnam žurnālā „Celtne“ apliecina tiklab to, ka fonemas izpratnē latviešu valodnieki Padomju Savienībā ir bijuši pārāki par buržuaziskās Latvijas valodniekiem, bet viņam izpaužas jau dažas marrisma pazīmes.

6. 1939. un 1940. gadā grāmatas latviešu valodā Padomju Savienībā laiž klajā „Literatūras izdevniecība svešās valodās“.

Tajās lietotā rakstība atšķiras no buržuaziskajā Latvijā 1938. gadā apstiprinātās rakstības tikai ar *ch* nelietošanu. Kopēja abām rakstībām ir garumu neapzīmēšana svešvārdos, *a*-celmu un *ā*-celmu nešķiršana, kā arī garumzīmes nelietošana verbalajā skaņu kopā /-īj-/. Citos latviskajos piedēkļos garumus apzīmē pēc literārās izrunas, šai rakstībā ir arī *ie*.

1940. gadā ar Padomju Latvijas nodibināšanos abas rakstības saplūst, uz Latvijā parastās rakstības bāzes (ar visu patskaņu garumu apzīmēšanu arī svešvārdos).

7. Padomju Savienībā lietotās latviešu rakstības pieredze māca, ka *ch* atmešana praktiskajā rakstībā būtu lietderīga arī tagad. Tā ir pozitīva pieredze. Bet tā arī māca, ka latviešu rakstība, kurā atsakās no patskaņu garumu apzīmēšanas pēc izrunas, nav ne viegli apgūstama, ne ērti lietojama, un tā nevar kļūt par pilnvērtīgu literārās izrunas vienotāju. Tā ir negatīva pieredze.

Tā liek padomāt par visu patskaņu garumu apzīmēšanu pēc latviskās literārās izrunas arī jaunākā laika aizguvumos mūsu tagadējā rakstībā.

Literatūras saraksts

1. Marksisma–ļeņinisma klasiķi

1. J. Staļins, *Marksisms un valodniecības jautājumi*, R. 1953.

2. Vispārējā valodniecība, gramatika, fonetika un fonoloģija

2. А. Чикобава, *Введение в языкознание*, ч. I, М. 1952.

3. Л. Булаховский, *Введение в языкознание*, ч. II, М. 1954[?].

4. E. Blese, *Ievads valodniecībā*, R. 1922.

5. A. Augstkalns, *Mūsu valoda, viņas vēsture un pētītāji*, R. 1934.

6. *Грамматика русского языка*, т. 1, М. 1952.

7. О. Ахманова, *Фонология*, М. 1954.

8. Л. Щерба, *Фонетика французского языка*, М. 1953.

3. Rakstība un tās vēsture

9. Ч. Лукоцка, *Развитие письма*, М. 1950.
10. А. Гвоздев, *Основы русской орфографии*, М. 1954.
11. А. Шапиро, *Орфография и графика русского письма, в курсе лекций: Современный русский язык, Морфология*, М. 1952, 494–519.

4. Latviešu literārās valodas attīstība

12. K. Briņkalns, Vispārīgie pamatlikumi svešvārdu rakstīšanai latviešu valodā, *RLB Zinību Komisijas Rakstu krājums IV*, Jelgavā, 70. lpp.
13. Par svešvārdiem, *RLB Zinību komisijas Rakstu krājums XIII*, 1901., 23. lpp.
14. P. Šmits, *Valodas kļūdas un grūtumi*, R. 1920.
15. J. Endzelīns, *Dažādas valodas kļūdas*, R. 1928².
16. *Valodas un rakstības jautājumi*, rediģējis J. Endzelīns, sakārtojusi V. Rūķe, R. 1940.
17. Fr. Garais, *Daži latviešu valodas jautājumi*, R. 1930.
18. J. Lapiņš, Valodas vienība, „*Sējis*“, 1938., 7. nr.
19. Pārdomas valodas disputā, „*Literaturas Avīze*“, 1940., 3. nr.
20. A. Upīts, Dažas piezīmes par latviešu valodas un valodniecības attīstības jautājumiem, „*Cīņa*“, 1951. g. 15. jūnijā.
21. A. Ozols, Buržuazisko koncepciju kritika latviešu literārās valodas normu jautājumā, „*Karogs*“, 1951., 7. nr., 650. lpp.

5. Latviešu valodas fonetika un gramatika

22. J. Endzelīns, *Latviešu valodas skaņas un formas*, R. 1938.
23. А. Лау, *Фонетически-фонологическая система современного латышского литературного языка*, автореферат диссертации, Р. 1954.
24. A. Stērste, *Latviešu valodas mācība, I, Etimoloģija*, Rīgā un Tērbatā, 1879.
25. A. Stērste, *Latviešu valodas mācība, II–III, Sintakse un ortografija*, Rīgā un Tērbatā, 1880.
26. J. Endzelīns un K. Milenbachs, *Latviešu gramatika*, R. 1907., 1925., 1928., 1934.
27. J. Endzelīns, *Latviešu valodas gramatika*, R. 1951.
28. J. Endzelīns un K. Milenbachs, *Latviešu valodas mācība*, R. 1903., 1921., 1922., 1925., 1927., 1930., 1938.
29. A. Pērle un E. Mizze, *Mācības vēstules latvju valodā*, M. 1929.
30. A. Pērle, *Valoda II*, M. 1929.
31. E. Krūkle, *Jaunie asni*, Lasāmā grāmata I grupai, M. 1930.
32. A. Pērle, *Latviešu valodas mācība pirmmācības skolai, gramatika un pareizrakstība, I, M.* 1935².
33. *Latviešu valodas mācība*, sastādījušas A. Tīrzmalā un S. Deglava, M. 1944.
34. Autoru kolektīvs A. Jankevica redakcijā, *Latviešu valodas gramatika VIII–XI klasei*, R. 1954.

6. Latviešu valodas ortografija un grafika, tās attīstība

35. Par latviešu rakstību, *RLB Zinību komisijas Rakstu krājums, I*, R. 1876., 45. lpp.
36. A. Vēbers, Latviešu rakstība, *RLB Zinību komisijas Rakstu krājums II*, Jelgavā 1884., 1. lpp.
37. A. Vēbers, Kādās galotnēs, jauno rakstību rakstot, būtu jāliek garuma zīmes, *RLB Zinību komisijas Rakstu krājums III*, 48. lpp.
38. K. Milenbachs, Pareizrakstības jautājumi, „*Baltijas Vēstnesis*“, 1903., 9. un 11. nr.
39. Uzaicinājums latviešu pareizrakstības lietā, „*Latvija*“, 1908., 142. nr. pielikums.
40. P. Šmits, Jaunās pareizrakstības lietā, *RLB Zinību komisijas Rakstu krājums XV*, R. 1911.
41. K. Milenbachs, Par jauno ortografiju, „*Dzimtenes Vēstnesis*“, 1912., 23. nr.
42. A. U. (A. Upīts), Latīņu burti un jaunā pareizrakstība, „*Domas*“, 1915., 2. nr.
43. J. Turks (J. Loja), Pret sektantismu ortografijā, „*Proletariata Cīņa*“, 1923., 39. un turpm. nr.

44. K. Oz.–Pr. (K. Ozols-Priednieks), Vēlreiz par latvju mācības grāmatām, „*Krievijas Cīņa*“, 1922., 53. nr.
45. Grāmatu drukāšana un jaunā ortografija, „*Krievijas Cīņa*“, 1923., 116. nr.
46. Latvju koloniju skolotājs, bargais valodnieks un – plika pakaļa, „*Krievijas Cīņa*“, 1923., 143. nr.
47. J. Loja, Lai rosās pārruna par labāku rakstību, „*Krievijas Cīņa*“, 1925., 143. nr.
48. K. Ozols-Priednieks, Latvju ortografijas jautājumā, „*Krievijas Cīņa*“, 1926., 3. nr.
49. A. Mālkalns, ... „*Krievijas Cīņa*“, 1927., 100. nr.
50. J. Pauge, Progress vai regress?, „*Krievijas Cīņa*“, 1927., 121. un 122. nr.
51. E. Krūkle, Ortografija!, „*Krievijas Cīņa*“, 1927., 149. nr.
52. A. Mālkalns, Ortografija – valodas skolotāja, „*Krievijas Cīņa*“, 1928., 3. nr.
53. F. Silarājs, Ortografijas jautājumā, „*Krievijas Cīņa*“, 1928., 4. nr.
54. J. Pauge, Par infinitīviem, divdabjiem un Mālkalna–Krūkles garumzīmju fetišisma teoriju, „*Krievijas Cīņa*“, 1928., 7. un 8. nr.
55. A. Bergs, Ortografijas jautājumā, „*Krievijas Cīņa*“, 1928., 9. nr.
56. Я. Лоя, О латышской орфографии, *Доклады Академии Наук СССР*, 1929, сеп. Б, 13 выпуск, стр. 248.
57. J. Loja, Rakstības jautājums buržuaziskās Latvijas politikas dienestā, „*Celtne*“, 1932., 5. nr.
58. N. Saziņš, Gaidām norādījumus valodu pasniegšanā, „*Komunaru Cīņa*“, 1934., 243. nr.
59. Noteikta salikteņu rakstība, „*Padomju Latvija*“, 1941., 64. nr.
60. J. Loja, Par latviešu pareizrakstību, „*Studentu Avīze*“, 1941., 20. nr.
61. E. Blese, *Norādījumi latviešu pareizrakstībā*, R. 1941.
62. I. Niselovičs, recenzija: Latviešu valodas pareizrakstības vārdnīca, „*Skolotāju Avīze*“.
63. *Valodniecības jautājumiem veltītā apvienotā konference Rīgā, 1953. g. aprīlī*, stenograma.
64. Б. Серебренников, Насущные задачи латышского языкознания, «*Советская Латвия*», 1953 г., № 100.
65. I. Niselovičs, Ko devusi starprepublikaniskā valodnieku konference, „*Skolotāju Avīze*“, 1955. g. 8. maijā.

7. Pareizrakstības noteikumi un vārdnīcas

66. Par latviešu valodas rakstību skolās, „*Izglītība*“, 1919., 2. nr.
67. Latviešu ortografijas lietā, „*Krievijas Cīņa*“, 1922., 125. nr.
68. Viskrievijas apspriede latvju kulturizglītības lietās, „*Krievijas Cīņa*“, 1923., 76. nr.
69. K. Ozols-Priednieks, Latvju jaunās ortografijas lietā, „*Krievijas Cīņa*“, 1925., 138. nr.
70. Noteikumi par latviešu ortografiju, „*Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*“, 1922., 8. nr., 896. lpp.
71. Izglītības ministrijas Pareizrakstības komisijas atzinumi par latviešu pareizrakstības un dažu valodas gramatisko formu pārveidojumiem, „*Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*“, 1933., 9. nr., 268. lpp.
72. Izglītības ministrijas Pareizrakstības komisijas atzinumi par latviešu pareizrakstību, „*Latvijas Skola*“, 1939., 2. nr.
73. Izglītības ministrijas Pareizrakstības komisijas atzinumi par latviešu pareizrakstību, „*Valdības Vēstnesis*“, 1940., 31. jūlijā, 171. nr.
74. Noteikumi par latviešu valodas pareizrakstību, „*Padomju Latvijas Skola*“, 1946., 7. nr., 109. lpp.
75. J. Dravnieks, *Pareizrakstības vārdnīca*, R. 1915.
76. *Latviešu valodas pareizrakstības vārdnīca*, R. 1951.

Pielikums**Atsauksme**

Par Latvijas Valsts Universitātes Vēstures un filoloģijas fakultātes Latviešu valodas un literatūras nodaļas Neklātienes VI kursa studenta **Hermaņa Bendika**, stud. apl. No. 49092, kursa darbu par tematu „**Latviešu valodas grafika un ortogrāfija Padomju Savienībā no 1920. – 1940. gadam**“.

Students H. Bendiks uzrakstījis 81 lappusi plašu kursa darbu mašīnrakstā par jautājumu, kas līdz šim latviešu rakstības vēsturē nav bijis pētīts. Kā pēc sava apjoma, tā arī pēc savas kvalitātes šis darbs atbilst jau diplomdarbu prasībām. Tas liecina, ka autors izaudzis par pētnieku ar noteiktām zinātniskām interešu ievirzēm. Jau izmantotās literatūras saraksts (76 vienības) rāda nopietnu pieeju pētījamam jautājumam. Rezultātā autors devis darbu, kam būs paliekama vieta latviešu rakstības vēsturē. Viena otra vieta pētījamā jautājumā vēl palikusi nenoskaidrota tikai tāpēc, ka Latvijā nav bijusi dabūjama visa literatūra par attiecīgajiem jautājumiem, bet kursa darbu (kā arī diplomdarbu) vajadzībām doties komandējumā un studēt Padomju Savienības galvaspilsētas bibliotēkās attiecīgo literatūru nav iespējams. Uz turpmāk precizējamo norādījis arī pats autors.

Pret darbu nekādu iebildumu nav.

Vērtējums – **teicami**.

Rīgā 1955. g. 26. maijā

A. Ozols

HRONIKA – CHRONICLE

**Report from the 9th Conference on Baltic Studies in Europe –
*Transitions, Visions and Beyond***

The 9th Conference on Baltic Studies in Europe, *Transitions, Visions and Beyond*, was organized by the Center for Baltic and East European Studies at Södertörn University, and held in Stockholm, 12–15 June 2011. The conference attracted over 200 participants from all over the world, and the panel sessions covered nearly all aspects of Baltic Studies, including linguistics, history, political studies, economics, media, culture, literature and the arts. Three key-note speakers were featured; Bengt Jacobsson (Södertörn) opened the conference with the paper “Changes in Governance: Europeanization and the Baltic States”, on the second day Valdis Muktupāvels (Riga) talked about local, regional and continental components of national musical culture, and on the last day, Tiina Kirss (Tallinn) addressed post-Soviet memory work in her talk “Writing Baltic Lives: Continuities and Caesuras”.

In the following, I will attempt to briefly summarize the main points of the papers in the linguistic section, which was organized by Raimo Raag (Uppsala) and Pēteris Vanags (Stockholm).

Some of the most noteworthy presentations concerned new progress in the area of Baltic philology and language history. **Pēteris Vanags** (Stockholm/Riga) presented a very interesting finding, namely an unknown version of Caspar Elvers’ German-Latvian dictionary *Liber memorialis Letticus* (1748). Vanags had discovered that one of the seven known copies of the dictionary differs from the others on a number of points. Firstly, this copy has no printed title page and the first nine sheets (A–J) are not identical with the corresponding sheets in other copies. Vanags presented a detailed examination of the textual differences between the copies and could point out a large number of differences in morphology, word-formation, and syntax. Vanags also demonstrated a number of instances where different dialectal forms are used in this particular copy. In his conclusion Vanags argued that the newly found copy in the Academic Library in Riga is likely to be an older version of the dictionary.

Another interesting paper was read by **Giedrius Subačius** (Chicago) who addressed the earliest known Lithuanian glosses, dated approximately 1520–1530. These 20 anonymous glosses (28 lexemes) are inscribed in the margins of Joannes Herolt’s *Liber Discipuli de eruditione Christifidelium* (Basel, not before 1485). Subačius was able to show that the glosses *share* certain orthographic peculiarities with the first known Lithuanian manuscript prayers (inscribed at the end of the book of *Tractatus sacerdotalis*, 1503), and suggested

that this correspondence originated from the same Observant Franciscan tradition of writing in Lithuanian. Hence, he concluded that the glosses and the prayers were written at approximately the same time. Subačius then convincingly argued that the author of the glosses spoke a variety of Western Highland Lithuanian, probably an idiom of the Šiauliai sub-dialect (around Dotnuva, Kėdainiai, Šėta and Kulva), although it could also possibly be a Kaunas sub-dialect. In all instances, the glosses must have been written in either the Vilnius or Kaunas monastery of the Observant Franciscans. This written idiom, the dialect called Kėdainiai (or middle Lithuanian), was used in print, especially by the Catholic Church, as a major Lithuanian written variety in the Grand Duchy for several centuries, from 1595 up to the second half of the nineteenth century. Later, at the end of the nineteenth century, this long tradition of writing in the Kėdainiai idiom was one of the influential supporting factors for the emerging standard Lithuanian in the Kaunas sub-dialect. Thus, the glosses from ca. 1520–1530 are the earliest known example of writing in Western Highland Lithuanian. As Subačius pointed out in his conclusion, these glosses attest to a much earlier beginning of this important writing tradition that in some ways led to the emergence of Standard Lithuanian.

Trevor G. Fennell (Adelaide) talked about Liborius Depkin's (1652–1708) Latvian–German dictionary which is the most comprehensive dictionary of Latvian before the major publications of the 20th century. The manuscript was however not published in its entirety during Depkin's lifetime: according to Fennell it seems likely that the gathering of data was still ongoing at the time of his death in 1708, and very little editorial work had been undertaken. It is only now, 300 years later, that the text is being published: *Liborius Depkin: Lettisches Wörterbuch. The original manuscript transcribed and annotated by Trevor G. Fennell*, vol. 1–6, Rīga 2005–2011. The text is published as it stands, without editorial revision. However, there are plans to continue with a concordance treatment. In his inspiring paper Fennell raised a number of interesting philological questions concerning the origin and development of the manuscript and encouraged future generations of Depkinists to continue this editorial work.

The lexicographical development in the three Baltic nations was outlined by **Andrejs Veisbergs** (Riga). As is well known, Estonian, Latvian and Lithuanian lexicography began at approximately the same time with multilingual dictionaries: the trilingual Polish–Latin–Lithuanian dictionary (1620), the German–Estonian dictionary (1637) and the German–Latvian dictionary (1638); Veisbergs demonstrated that the subsequent development of lexicography was also remarkably similar in all three nations. He presented a detailed comparison of the historical development of lexicography in the three

Baltic nations and finished by focusing on the three national dictionaries that were all initiated in the early 20th century during the independence period.

Jolanta Gelumbeckaitė (Frankfurt am Main) introduced the audience to the multimodal annotated reference corpus of Old Lithuanian: *Senosios lietuvių kalbos anotacinis referentinis korpusas*. This project is a joint effort by the Goethe University of Frankfurt am Main, the Institute of Lithuanian Language in Vilnius and the University of Pisa, and the database will provide a scientific foundation for the diachronic annotated reference corpus of Lithuanian. The importance of the project is evident: it will be invaluable for all future studies concerning Old Lithuanian, not least the preparation of a grammar and dictionary of Old Lithuanian.

Valgerður Bjarnadóttir (Stockholm) addressed the argument structure of “pain verbs” in Lithuanian. Bjarnadóttir argued convincingly that the argument structure with the experiencer in the dative case and the body part in the nominative is the oldest syntactic structure and her argument was backed up with examples from Lithuanian dialects and Old Lithuanian texts. Bjarnadóttir was furthermore able to show that while this pattern is preserved in original pain verbs, typically statives like *skaudėti* and *sopėti* ‘hurt’, there is also a large group of more recent pain verbs that have developed secondarily from transitive verbs, for example *badyti*, *durti*, *smaigyti* ‘prick, butt, poke, stick’, *diegti*, *daigyti*, *daigstyti* ‘plant, dig down’, *gelti* ‘bite’, *raižyti*, *skelti* ‘cut, cleave, split’. When used in the Dat-Acc construction, all of these verbs gain a different and a more abstract meaning, i.e. a metaphorical meaning of pain. With these verbs the experiencer is in the dative case and the body part in the accusative; hence, they seem to have gained the dative from the Dat-Nom construction, while maintaining the accusative from the Nom-Acc construction from which they were derived, hence giving rise to the new Dat-Acc argument structure.

Jenny Larsson (Stockholm) discussed the historical development of the accentuation of nominal compounds in Baltic and tried to tie together the East and West Baltic nominal compounds with the goal of reconstructing a common Baltic compositional system. Larsson also pointed out a possible parallel between the Baltic and the Germanic compositional systems.

A few papers focused on onomastic problems: **Ojārs Bušs** (Riga) addressed some of the remaining traces of Soviet heritage in the Latvian toponymy, for example Latvian villages based on former *kolkhoz* names such as *Nākotne*, *Uzvara*, *Blāzma*, *Rosība* etc., and **Sara Jalonen** (Helsinki) presented a preliminary study concerning the naming decisions of Lithuanians living in Finland.

In the grammar session **Liene Kalviša** (Riga) addressed the difficult question of evidentiality in Latvian and presented an outline for a future PhD-

project on the subject. Under the heading “Language contacts and language learning” **Lina Murinienė** (Vilnius) talked about Lithuanian language etiquette, addressing both inherited and borrowed greetings and farewell formulas, while **Victoria Kazakovskaya** (Kaunas) and **Ingrida Balčiūnienė** (Moscow) made a presentation of their preliminary results from a joint project concerning child-directed speech in Lithuanian and Russian. A few papers dealt with Latvian discourse: **Gunta Ločmele** (Riga) discussed continuity and change in the language of advertising in Latvian, and **Yana Kuzmina** (Riga) presented the results of a genre and discourse analysis of technical documentation used in IT-professional discourse in Latvia.

Some phonetic issues were also addressed: **Maija Brēde** (Riga) talked about stylistic variation in Latvian, and **Dzintra Bond** (Ohio) and **Dace Markus** (Riga) had examined one of the earliest recordings of spoken Latvian, namely the soundtrack of the film *Zvejnieka Dēls*, which was released in 1939. The speech on the soundtrack allowed the authors to obtain information about the pronunciation of Latvian before the beginning of almost universal bilingualism in the post-WWII period, and to compare the speech of elderly talkers with the speech they might have heard in their youth. From an acoustic analysis of the dialogue of one scene from the film, Bond and Markus came to the conclusion that the vowel quality and quantity of pre-WWII Latvian is represented quite well by the speech of elderly talkers as recorded in 2001. **Anna Daugaviete** (Saint Petersburg) presented an interesting paper on resyllabification, comparing the Baltic material to Estonian and Livonian. By comparing the details of the resyllabification process in these unrelated yet geographically adjacent language groups, Daugaviete could demonstrate some rather striking similarities. It would be interesting for future studies to explore the possibility that this may reflect a contact-induced phenomenon.

Finally, two papers dealt with issues regarding both Baltic and Finnic linguistics, addressing the common history of these disciplines and the long history of contact exchanges in the Baltic Sea region. **Adam Hyllested** (Copenhagen) attempted a reanalysis of the tribal name *Aestii*, which was first mentioned by Tacitus (ca. 98 AD). This ethnonym also occurs with the variants *Eistriam*, *Eistriiis* (in *Historia Norvegiae*) and *Eistra* (in *Ynglingatal*), and Hyllested proposed to compare it to Lith. *aistrà* ‘intense passion’ and Livonian *āistar* ‘pimple, blister; maggot or worm in animal skin; cockchafer grub’. According to Hyllested, the Livonian word is a borrowing from a hypothetical Proto-Baltic **aistra-*.¹ In order to explain the peculiar semantics,

¹ Contra V. Thomsen (*Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) sprog*, Copenhagen 1890) who also considered Livonian *āistar* to be a Baltic loanword, but rather connected to Lith. *ankštiras* ‘pimple’, albeit with an unexplained loss of the nasal.

Hyllested pointed to the fact that many other Finnic ethnonyms bear strong similarities to appellatives with meanings covered by PGmc. **finōn-* ‘pimple; blister or larva in animal skin; horn core; fish scale; fin; patch’, cf. *Finn* ~ *fin*, Fi. *Suomi* ‘Finland’ ~ Fi. *suomu* ‘fish scale’, *Lapp* ~ Danish *lap* ‘patch’, *Veps* ~ Saami **veapsē* ‘fin’ etc. This situation probably reflects several erroneous translations and folk-etymologies through time and Hyllested proposed that PBalt. **aistra-* might simply be the Baltic translation of what had at some point ended up as the default designation for Balto-Fennic tribes. The study of the prehistory of the Baltic peoples and their contacts with the Balto-Fennic tribes has continued for over a century, and in his presentation **Santeri Junttila** (Helsinki) examined the nature of this interdisciplinary discourse. Junttila addressed the role of Fenno-Ugric studies in this joint scientific effort and pointed out that Fenno-Ugricists’ views of the linguistic past in this region have been interpreted and introduced into the Baltic discussion mainly by Baltologists, either from Finland (Mikkola, Nieminen, Liukkonen) or Latvia / Lithuania (Būga, Endzelīns, Sabaliauskas, Laumane, Breidaks, Zinkevičius), and that success in mediating research results has been highly dependent on the sources available and chosen by the mediator. Hence, communication between these two disciplines has unfortunately been rather sporadic, and one can only hope for better mutual communication between Fenno-Ugricists and Baltologists in the future.

To sum up, the papers of this section covered a wide range of linguistic problems, including grammar, phonetics, and onomastics. The main bulk of papers were however devoted to Baltic language history and the particularly fruitful area of Baltic philology. All in all, the linguistic section made an important contribution to the 9th Conference on Baltic Studies in Europe.

Jenny Larsson
Department of Baltic languages, Finnish and German
Stockholm University
SE-106 91 Stockholm, Sweden
jenny.larsson@balt.su.se

Internationale Toporov-Konferenz im Herbst 2011 in Vilnius

Vom 14. bis 17. September 2011 tagte in Vilnius im Gebäude des Litauischen Parlaments (Seimas) die internationale Konferenz „Balten und Slawen: Schnittpunkte der geistigen Kultur“, die dem großen Balto-Slawisten und Indogermanisten Akademiemitglied *Vladimir Nikolaevič Toporov* (1928–2005) gewidmet war. Als Veranstalter dieser wohl größten internationalen Tagung der Balto-Slawistik traten die Universität Vilnius, das Institut für Slawistik der Russischen Akademie der Wissenschaften Moskau, das Institut für Litauische Sprache Vilnius und das Parlament der Republik Litauen in Erscheinung. Dem Organisationskomitee gehörten an: *AM Vjačeslav Vsevolodovič Ivanov* (als Vorsitzender), *Juozas Budraitis*, *Tat'jana Vladimirovna Civ'jan*, *Artūras Judžentis*, *Nijolė Laurinkienė*, *Gintaras Songaila*, *Valentinas Stundys* (beide vom Parlament Litauens), *Bonifacas Stundžia*, *Vytautas Tumėnas*, *Jolanta Zabarskaitė* und *Marija Vjačeslavovna Zav'jalova*. Mit Vorträgen beteiligten sich 35 Wissenschaftler aus Litauen, Lettland, Russland, Weißrussland, Deutschland, Tschechien, Schweden und Norwegen.

Im Weiteren gehe ich kurz auf die Vorträge in der Abfolge ein, wie sie im Programm der Tagung ausgedrückt sind.

T. V. Civ'jan und *M. V. Zav'jalova* (Institut für Slawistik der Akademie der Wissenschaften Russlands, Moskau) referierten über „Balto-Slavica im wissenschaftlichen Erbe V. N. Toporovs: Perspektiven“. Sie bezogen sich auf das von V. N. 2005 verfasste curriculum vitae, in dem der Verf. in 8 Abteilungen jene Wissensgebiete umriss, denen sein Lebenswerk galt: Linguistik, Folklore, Literatur, Mythos und Ritual, Semiotik, Geschichte, Religion und Kunstwissenschaft. Sie gingen dann besonders auf seine grundlegenden komparativistischen Arbeiten über die slawischen und baltischen Sprachen ein sowie auf sein opus magnum, den unvollendet gebliebenen Thesaurus des Altpreußischen. Eine enge wissenschaftliche Zusammenarbeit verband zeitlebenslang V. N. mit Vjač. Vs. Ivanov. Perspektivisch gesehen ist von besonderem Belang, dass große Fortschritte bei der Aufarbeitung des riesigen wissenschaftlichen Archivs von Toporov in den verflossenen 6 Jahren erzielt wurden. In diesem Zusammenhang ist auch die Schaffung eines Zentrums für balto-slawische Forschungen am Institut für Slawistik der Akademie der Wissenschaften Russlands in Moskau im Jahre 2009 zu sehen sowie die Herausgabe und Reedition der Werke von Vladimir Nikolaevič. Die Arbeit an der nachgelassenen Zettelsammlung des Altpreußischen Wörterbuches am Institut für Litauische Sprache in Vilnius unter Leitung von Prof. Dr. Grāsilda Blažienė und Dr. Jolanta Zabarskaitė sowie unter Mitarbeit und Schirmherrschaft eines internationalen Redaktionsrates unter Leitung von Vjač. Vs. Ivanov ist angelaufen.

Algirdas Sabaliauskas, ein langjähriger Freund von V. N. vom Institut für Litauische Sprache Vilnius, teilte in seinem Vortrag „Der Weg von Vladimir Toporov“ Interessantes mit.

Juozas Budraitis, vormals Kulturattaché Litauens in Moskau, beleuchtete V. Toporovs erfolgreiche Arbeit im „Jurgis-Baltrušaitis-Haus“ in Moskau.

Björn Wiemer (Universität Mainz) sprach über „Die Schichtung arealer Züge im balto-slawischen Grenzgebiet“. Gemeint sind die Berührungszonen zwischen Polen, Weißrussland und Litauen und zwischen Lettland und Russland. In Fortsetzung seiner Untersuchungen zur Verknüpfung dialektologischer, soziolinguistischer und typologischer Methoden in der Sprachkontaktforschung unternahm er den Versuch einer Nutzbarmachung von Herangehensweisen der großräumigen Areallinguistik auf engere Territorien.

Bronė Stundžienė (Institut für Litauische Literatur und Folklore, Vilnius) formulierte ihren Vortrag als Frage: „Areale Folklore-Forschungen: Sind diese schon Vergangenheit?“ Sie sprach sich natürlich für areale Folklore-Forschungen aus und verwies auf die Bedeutung und Perspektivität des Toporovschen Herangehens an die Folklore durch die mytho-poetische Deutung der Erscheinungen.

Nikolaj P. Antropov (Institut für Sprache und Literatur der Akademie der Wissenschaften Weißrusslands, Minsk) hielt einen Vortrag „Die Semantisierung der Substitution eines sakralen Namens in einem minimalen Text: *Makar(-ka): Mark(-a)*“. Die von Toporov initiierte Analyse dieser Namen führte der Referent in interessanter Weise weiter durch die Analyse archaischer Beschwörungsformeln.

Pavel Lavrinec (Universität Vilnius) referierte über die „Transformationen der Vilnius-Legende über den Basilisken“, wobei er ausgehend vom Gründungsmythos der Stadt Vilnius weitere, sicher später anzusetzende Transformationen im Zusammenhang mit dem Warschauer und Krakauer Basilisken in Erwägung zieht.

Skirmantas Valentas (Universität Šiauliai) sprach über „Destruktionen des Schönen bei Personennamen in der Poesie am Beispiel von *Gediminas* (Randbemerkungen zu Vladimir Toporovs „Vilnius, Wilno, Вильна: Stadt und Mythos“)“. Er zeigte dies anhand von drei Gedichten von Sigitas Geda, Aidas Marcėnas und Sigitas Parulskis, die mit den erwähnten Verformungen des Namens *Gediminas* arbeiten.

Nikolaj N. Kazanskij (Institut für linguistische Forschungen der Russischen Akademie der Wissenschaften, St. Petersburg) machte wichtige Ausführungen über „Die Überwindung der Beschränkungen bei der linguistischen Rekonstruktion (Erfahrungen V. N. Toporovs)“. Er ging auf die Rolle der heteroklitischen *-n-/-r-* Stämme bei der morphologischen Rekonstruktion

des Indogermanischen ein und hob besonders die Rekonstruktion des Textes, wie sie vor allem von V. N. Toporov und Vjač. Vs. Ivanov entwickelt worden ist, hervor.

Alexandr E. Anikin (Institut für Philologie der Sibirischen Abteilung der Akademie der Wissenschaften Russlands, Novosibirsk) referierte über „Die Diskussion zwischen V. N. Toporov und O. N. Trubačev zur balto-slawischen Problematik“, die besonders nach ihrer Zusammenarbeit zu Beginn der 60er Jahre eine jähe Wendung erfuhr, als O. N. seine Hypothese über die älteste Lokalisierung des slawischen Areals im Mittleren Donaugebiet und die eigenständige sprachliche Vergangenheit der Slawen zu begründen versuchte.

Sergejus Temčinas (Institut für Litauische Sprache, Vilnius) befasste sich in seinem Beitrag mit der Frage „Wann und wie festigte sich die russenische Sprache im Großfürstentum Litauen?“. Er geht davon aus, dass sich Ende des 13. Jahrhunderts die westliche Variante des Altrussischen durch die inneren Kommunikationsbedürfnisse des Großfürstentums allmählich zum Russenischen transformierte.

Miquel Villanueva Svensson (Universität Vilnius) sprach über die „Ost- und westbaltischen Sprachen aus der Perspektive der balto-slawischen Ursprache“, wobei er sich unter Berufung auf Ch. Stang und D. Petit für die Annahme einer urbaltischen Sprache äußerte.

Vjač. Vs. Ivanov (Institut für Anthropologie, Moskau und Universität von Los Angeles) behandelte in einer Bildaufzeichnung das Thema „Die Grenzen des Mithraismus im Lichte der Arbeiten von V. N. Toporov“. Er ging ausführlich auf die iranisch-slawischen Beziehungen auf Grund der alten Entlehnungen im religiösen Bereich ein und vertrat die Hypothese, dass die Slawen von einer iranischen Religion beeinflusst wurden, die Mithra(s) als Gott des Lichtes verehrte und somit die slawischen religiösen Vorstellungen über die Sonne und das Feuer mit dem Mithraismus zusammenhängen und hier eine Reihe von Gedankengängen V. N. Toporovs über Mithra(s) Bestätigung finden und weiter verfolgt werden sollten.

Vaclav Blažek (Universität Brünn) analysierte in seinem Beitrag „*Perkūnas* versus *Perun*“ die lautlichen Schwierigkeiten dieser Zusammenstellung und reduzierte sie auf den Gegensatz von *-k-* : *-∅-*. Danach schlug er eine neue Etymologie des Namens des Donnergottes im Baltischen und Slawischen vor, die er auf ein Kompositum aus **per-* ‚schlagen‘ und der Komponente **kun-* (in lat. *cuneus* ‚Keil‘, vgl. dtsh. *Donnerkeil*) und Entsprechungen im Tocharischen und Hethitischen) zurückführte.

Dainius Razauskas (Institut für Litauische Literatur und Folklore, Vilnius) warf die Frage auf „Ist lit. *balvonas* eine Entlehnung oder ein Erbwort?“ und meinte, dass eher letzteres zutrifft; denn er betrachtete unter Berücksichtigung

von lit. *balvą, balvas* ‚Geschenk‘ lit. *balvõnas* ‚Gott, Abgott, Götzenbild‘ als etwas, dem geopfert (geschenkt) wird.

Grasilda Blažienė (Institut für Litauische Sprache, Vilnius) trat mit einem Vortrag „Altpreuussische Onyme im Umfeld der polnischen Sprache“ auf und setzte somit ihre erfolgreichen Forschungen zum onymischen Material des Altpreuussischen fort, die schon viele Ergänzungen im Vergleich zu dem von Gerullis und Trautmann beschriebenen Namenmaterial lieferten. Diese mühevollen, aber gleichzeitig sehr produktive Arbeit, die nach wie vor unsere Kenntnisse über die verklungene periphere baltische Sprache kontinuierlich ausweiten, steht ganz in der Tradition der von Toporov in seinem Thesaurus geleisteten Forschung.

Igor' Koškin (Universität Lettlands, Rīga) sprach zum Thema „Die ältesten Slawismen in der lettischen Sprache: Einige Probleme der historischen Rekonstruktion“. In Fortsetzung der Bemühungen V. N. Toporovs über die allseitige Erforschung der alten Sprachkontakte zwischen dem Baltischen und Slawischen und der komplexen historischen Rekonstruktion der ältesten Entlehnungen und der dem Balto-Slawischen gemeinsamen Lexik hob er besonders das phonetische Kriterium und die Berücksichtigung der Semantik hervor, was er an Hand solcher alter Entlehnungen ins Lettische wie lett. *mētelis* ‚Oberbekleidung, die bis übers Knie reicht: Mantel‘; lett. *miers* ‚Stille, Friede; Ende von etwas‘ und lett. *robeža* ‚Grenze‘ erläuterte.

Ilja Lemeškin (Karls-Universität Prag) hatte einen Vortrag „Die litauische Urheimat in tschechischen Landen. Die Beziehungen der baltischen und slawischen Sprachen und die Tschechische Wiedergeburt“. Im späten Mittelalter kursierten Legenden, denen zufolge die litauischen Dynastien mit den antiken römischen und griechischen in Verbindung gebracht wurden. Der Autor erwähnt den aus Vilnius Ende des 16. Jahrhunderts zurückgekehrten tschechischen Jesuiten Mathias Benešovský, der Litauen als „Nomen collectivum“ auffasst, das eine Menge verschiedener Menschen bezeichnet, die mit ihren Sprachen aus dem Griechischen, Slawischen, Italischen und Deutschen ein einziges Geflecht darstellen“. Teile dieser Ansichten haben sich bis ins 19. Jahrhundert, z. B. bei F. I. Čelakovský erhalten. Man gelangte sogar zu der Ansicht, dass die Litauer (Balten) aus Tschechien stammten, was nach Meinung von L. in der Situation der nationalen Tschechischen Wiedergeburt als eine Art Front der Tschechen und Litauer gegen die Deutschen interpretiert wird. Von besonderem Interesse sind hier meines Erachtens die Anklänge an die Vorstellungen über die Balten und Slawen in vorkomparativistischer Zeit wie sie von Pietro U. Dini ausführlich in seinem Werk „ALILETOESCVR: Linguistica Baltica delle origini“, (Livorno 2010) untersucht wurden und – nicht zuletzt – die Hypothese von Toporov über die Spuren der Galinder in Ostböhmen.

Eugen Hill (Humboldt-Universität Berlin) referierte über „Erbe und sekundäre Ähnlichkeiten in der flektierenden Morphologie des Baltischen und Slawischen“ und befasste sich mit der Adjektivflektion und Herausbildung der Bestimmtheitskategorie im Germanischen, Baltischen und Slawischen, die in allen drei Gruppen durch Unterschiede gekennzeichnet sind und nach Meinung des Vortragenden nicht als indogermanisches Erbe aufzufassen sind. Als Erklärung für derartige Ähnlichkeiten zwischen dem Baltischen und Slawischen schlug er den Mechanismus der Kontakt verursachenden Grammatikalisierung vor.

Ilja I. Seržant (Universität Bergen / Institut für Litauische Sprache, Vilnius) sprach über „Die denominale Herkunft einiger Verben auf – *ėti* im Baltischen und Slawischen“. Er wies auf die Gemeinsamkeiten der von ihm als „Schmerz-Verben“ bezeichneten Beispiele des Typs lit. *skaudėti*, lett. *sāpēt*, russ. *bolet'* hin und ermittelte auf Grund der *o*- Stufe des Wurzelvokalismus ihre denominale Herkunft.

Kirill Kožanov (Institut für Slawistik der Akademie der Wissenschaften der Russischen Föderation, Moskau) untersuchte in seinem Beitrag „Die Semantik des litauischen Präfixes *da-* im arealen Kontext“. Er ist der Meinung, dass das Präfix semantisch weitgehend mit dem Präfix *do-* / *da-* im Russischen, Polnischen und Weißrussischen übereinstimmt und natürlich slawischer Herkunft ist.

Elvyra Usačiovaitė (Forschungsinstitut für litauische Kultur, Vilnius) widmete ihre Darlegungen den „Opferungen bei den Balten und ihren Relikten in der litauischen Tradition“ und ging dabei besonders auf die Opferungen zu Beginn der Aussaat im Frühling und bei der Ernte im Herbst ein, wobei das Begehen der Felder und der Verzehr eines Teiles der Opfer (z. B. Speck, Fleisch) eine bestimmte Rolle spielte.

Vytautas Tumėnas (Institut für Litauische Geschichte, Vilnius) zeigte überzeugend durch zahlreiche Bildprojektionen „Gemeinsamkeiten der baltischen und slawischen geometrischen Textilmuster hinsichtlich ihrer Benennungen (Nomenklatur) und ihres Aussehens (ihrer Form)“.

Rainer Eckert (Emeritus der Universität Greifswald, Berlin) sprach über „Die balto-slawischen Überschneidungen in der geistigen Kultur: das Ritual des Blockschleppens; Werwölfe und der Brautraub und der Kämpfer mit dem Bären sowie einige andere“. Es ging dem Vortragenden vor allem darum, eine Reihe wichtiger Interpretationen von V. N. Toporov (und teilweise von Vjač.Vs. Ivanov) weiter auszubauen durch Hinzuziehung neuer Materialien, so z. B. was das Blockschleppen anbelangt, das als Fruchtbarkeitszauber zu wertende Schlagen des glimmenden Holzblocks (-scheits) und das litauische Phrasem *mušti tabalq*, das in seiner zweiten Komponente wohl das litauische Wort für den Holzblock enthält. Zu der von V. N. Toporov und Vjač. Vs. Ivanov vorgeschlagenen

Etymologie des balto- slawischen Werwolfnamens **vilk-* & - (*t*)- *lak-* konnte Eckert aus den lettischen Volksliedern übereinstimmende Dvandva-Bildungen des Typs *vilki lāči* beibringen. Letztlich gelang mir durch den Vergleich des lett. *Lāčplēsis* mit dem Namenkompositum bulg. dial. *Borimečka* und einigen Entsprechungen aus dem Ostslawischen der balto-slawische Anschluss des Namens des berühmten lettischen Nationalpoems.

Nijolė Laurinkienė (Institut für Litauische Literatur und Folklore, Vilnius) behandelte in ihrem Vortrag „Die Natur und Funktionen der litauischen Göttin *Krūminė* und ihre Analogien in den ost- und südslawischen Traditionen“. In Anlehnung an K. Karulis leitete sie den Namen *Krūminė* von lit. *krūmas* ‚Staude, Gebüsch‘ ab und führte einen weißrussischen Fruchtbarkeitsrhythmus *kust vodit‘, s kustom vodit‘* an. Meines Erachtens ist hierher, das von Eckert behandelte russ. *venčalis‘ vokrug eli* ‚wurden durch Herumführen um eine Tanne getraut‘ (Michel’son 1912, 135) bzw. *venčalis‘ vokrug rakitova kustika (kusta)* zu stellen, in denen bereits Dal’ (Tolkovyj sl. 1955, I, 519) und Michel’son Reste eines heidnischen Brauches der Trauung erblickten. Diese Fakten erhalten abermals eine Bestätigung durch weißruss. folkl. *vadzič‘ maladych vakol elki (stala)* ‚junge Leute trauen‘ (Aksamitov, 1984), siehe Eckert. Phraseologie und Mythologie, in: *Studia Phraseologica et alia*, München 1992, 106- 107.

Rita Balkutė (Zentrum für Litauische Volkskultur, Vilnius) und *Vladimir L. Kljauš* (Institut für Weltkultur der Universität Moskau) behandelten das Thema „Erzählungen von der großen Schlange in Litauen und Transbaikalien (der Schlangenkönig und der *Poloz*): Erfahrungen aus der gegenüberstellenden Analyse der Sujets“. Sie zeigten, wie Vorstellungen balto-slawischer Provenienz mit örtlichen Vorstellungen der Tungusen, Burjaten und sogar Chinesen miteinander verwoben sind.

Marija Zav’jalova (Institut für Slawistik der Akademie der Wissenschaften Russlands, Moskau) untersuchte in ihrem Vortrag „Das Motiv des Einander-Auffressens der Tiere in den Zaubersprüchen des balto-slawischen Areal“ Beschwörungsformeln gegen das Sodbrennen und gegen einige andere „nagende“ Krankheiten wie Bruch; Gelenkschmerzen und dgl. Sie ermittelte, dass die agierenden Tiere in der Regel in dreistufigen Strukturen auftreten und von den Säugetieren (den wilden und den zahmen) bis zu den Fischen reichen und somit ein semiotisches Modell widerspiegeln, das am Weltenbaum orientiert ist.

Tatjana Volodzina (Institut für Sprache und Literatur der Akademie der Wissenschaften Weißrusslands, Minsk) sprach zum Thema „Nochmals zum litauischen *Weichselzopf*“. Sie verglich die durch einen Kobold verfilzten Haupthaare eines Menschen (*Weichselzopf, Wichtelzopf*) mit dem lit. *aitoaras*, einen Geist der Reichtum schafft, aber auch Krankheiten hervorrufen kann und gleichzeitig den Menschen die Haare verwirrt. Diesen brachte sie noch mit

dem lett. *Jumis* und dem weißrussischen *Sparyš*, die Fruchtbarkeitsdämonen sind, zusammen. Ihrer Meinung nach stellt der *Weichselzopf* eine abartige Erscheinung der Lebenskraft des Menschen dar und ist ebenso wie weißruss. *Sporyn'ja*, eine Krankheit des Getreides, als Phänomen auf der Stufe des vegetativen und anthropomorphen Kods zur Herausbildung der Idee der Übersättigung, der gefährlichen Überschüssigkeit, als eine „Art Missgeburt der Zwillingsgestalten“ (V. N. Toporov) zu werten.

Svetlana I. Ryžakova (Institut für Ethnologie und Anthropologie der Akademie der Wissenschaften Russlands, Moskau) machte in ihrem Beitrag „Die Bewegung des Körpers und der Seele auf dem Feiertag des Grabes (*kapu svētki*) der Letten“ Ausführungen über diesen relativ jungen und wenig beschriebenen Feiertag, der heute in ganz Lettland verbreitet ist.

Zigmas Zinkevičius (Institut für Litauische Sprache, Vilnius) behandelte in seinem Vortrag „Die Herkunft der Zunamen der polnischsprachigen Einwohner des Gebietes von Vilnius“. Seiner Ansicht nach dominierten hier unter der alteingesessenen Bevölkerung früher litauische Familiennamen. Nach Eliminierung der durch die Polonisierung ihnen anhaftenden Züge kamen litauische Personennamen zum Vorschein, aus denen diese Familiennamen aufgebaut sind.

Pēteris Vanags (Universität Riga, Universität Stockholm) referierte über „Die Einwirkung der altrussischen Sprache auf den frühen lettischen christlichen Dialog“. V. geht von drei Etappen der Christianisierung der Letten aus: einer ersten, skandinavischen Mission in Kurland im 11. Jahrhundert; einer zweiten, nachhaltigeren Missionierung durch die Verbreitung des orthodoxen Glaubens aus Russland in den alten östlichen Territorien Lettlands im 11. bis 13. Jahrhundert und einer dritten, die mit Ende des 12. Jahrhunderts einsetzte, als der mittlere Teil des alten Lettlands von katholischen Geistlichen Westeuropas missioniert wurde, wobei die Deutschen die Hauptrolle spielten. In der Zeit von der frühen Christianisierung bis zur Reformation im 16. Jahrhundert bildete sich der Grundbestand des lettischen christlichen Wortschatzes heraus. Die Lexik dieser Zeit ist gut erforscht, obwohl es auch hier unbeantwortete Fragen gibt. Im Vortrag verallgemeinerte der Autor einen Teil der zusammen mit Prof. Dr. Raimo Raag (Universität Uppsala) durchgeführten Forschungen zur frühen christlichen Lexik des Lettischen und Estnischen. Man vgl. hierzu noch den von Kristina Ross und Pēteris Vanags herausgegeben Sammelband „Common roots of the Latvian and Estonian literary languages, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien 2008.

Bonifacas Stundžīta (Universität Vilnius) gab eine aufschlussreiche Übersicht über „Die Problematik der balto-slawischen Beziehungen in der Zeitschrift *Baltistica*“. Die Veröffentlichungen zu dieser Thematik machen ein Siebentel des Gesamtumfangs der Veröffentlichungen aus, was ein beredtes

Zeugnis für die Aktualität der Balto-Slawistik und die Aufmerksamkeit, die dieser Forschungsrichtung in Litauen beigemessen wird, darstellt.

Evgenija L. Nazarova (Institut für Allgemeine Geschichte der Russischen Akademie der Wissenschaften, Moskau) hielt einen Vortrag zur Wissenschaftsgeschichte zum Thema „A. F. Gil’ferding und die litauische Kyrillica: über die Rolle des Wissenschaftlers bei der Russifizierung der baltischen Sprachen“. Nach ihrer Meinung war Gil’ferding für eine Bestätigung der Einführung der Kyrillica in Lattgallen (wegen der Zurückdrängung des starken polnischen Einflusses), aber er sprach sich in keiner Weise konkret für die Russifizierung der Litauer durch das Verbot litauischer Bücher mit lateinischen Lettern aus.

Zum Abschluß der Konferenz wurde eine Reihe wichtiger Beschlüsse angenommen: Die weitere Festigung der internationalen Zusammenarbeit auf dem Gebiet der Balto-Slawistik; die Hervorhebung der gesellschaftlichen Bedeutung dieses Wissenszweiges für die Geschichte Europas; die Feststellung des großen Fortschrittes, der auf diesem Gebiet durch die vielseitige Forschungstätigkeit von V. N. Toporov geleistet wurde; die Wiederaufnahme der Tätigkeit des Jurgis-Baltrušaitis-Hauses in Moskau und seine Profilierung als Zentrum ethno-kultureller Forschungen; die Einrichtung einer internationalen Arbeitsgruppe Vladimir-Toporov-Zentrum und weitere wichtige Vorhaben.

Die Konferenz wurde von einer Reihe von Veranstaltungen begleitet, die das wissenschaftliche Anliegen vertieften und ergänzten: die Vorführung des Dokumentarfilms über V. N. Toporov „Die Litauer in Zeit und Raum“ von Algirdas Tarvydas; der Besuch des Instituts für Litauische Sprache; die Exkursionen durch die Altstadt von Vilnius und durch die Universität Vilnius und schließlich als krönender Höhepunkt der ganztägige Ausflug nach Kedainiai und an die Orte der Jugend des großen polnischen Schriftstellers und Nobelpreisträgers Czesław Miłosz am malerischen Ufer des Flusses Nevėžis.

Den Organisatoren und ihren unermüdlichen Helfern, vor allem aber Prof. Dr. Artūras Judžentis und dem Seimas der Republik Litauen gebührt ein großes Dankeschön!

Rainer Eckert
Murtzener Ring 16
D-12681 Berlin, BRD
rainer_eckert@gmx.net

RECENZIJAS – REVIEWS

Terje Mathiassen. *Old Prussian*. Edited by John Ole Askedal. Oslo: The Institute for Comparative Research in Human Culture, Novus Press, 2010, 99 pp.

The Editor's Preface (pp.7–8) explains the circumstances of the posthumous publication of this valuable book by the eminent, but now sadly deceased, Norwegian linguist, Terje Mathiassen, a scholar who is sorely missed by his many friends and colleagues. Mathiassen had already published his *A Short Grammar of Lithuanian* and *A Short Grammar of Latvian* with the Slavica Publishers in 1996 and 1997 respectively. Askedal, the editor, discovered that Mathiassen's "Outline of Old Prussian" grammar was almost ready for publication, so Askedal prepared the existing manuscript for publication, making minor editorial changes.

In addition to the "Outline of Old Prussian" (pp. 27–83) the book contains a sympathetic biography of Mathiassen (pp. 10–15) by Askedal and Svein Mønnesland describing Mathiassen's academic achievements, but also mentioning the fact that (p. 15): 'His general merriment was enticing, and he had a great sense of subdued incisive humour.' I remember that at the Second Colloquium on Old Prussian (Cracau, 1996) he laughed at my pun: 'What did Heraclitus say to Adam Mickiewicz?' The answer: 'Πάντα ἔει, Pan Tadeusz.' Mathiassen was polite enough to laugh and ask me to repeat the joke for his further reference.

The impressive bibliography of Mathiassen's scholarly publications prepared by the same two authors occupies pp. 17–24. (On p. 24 the surname of the Dutch scholar *Dercksen* should be corrected to *Derksen*.)

In the Foreword (p. 27) Mathiassen writes that he had had no plans for writing a grammar of Old Prussian, but that his interest in the project was rekindled by the *Colloquium Pruthenicum secundum* organized by Prof. Wojciech Smoczyński in 1996. He remarks further, correctly in my view, that writing such a book is difficult '...because one has to take into consideration both those investigators who read the material in the way it is written in the sources and those who emend it in one way or another, be it through the glasses of East Baltic, German, Slavonic, or with a view to internal reconstruction.' He writes also that his work '...is eclectic to some extent and critical to a considerable degree.' (p. 28).

The Introduction (pp. 29–30) gives a brief and well prepared description of the attested Old Prussian documents. The section entitled *Phonology* (pp. 31–34) gives, in my view, a completely adequate and concise list of the Old Prussian phonemes, in addition to an accurate description of the

suprasegmental elements. (On the top right hand side of p. 37 the title *Phonology* appears in the section devoted to morphology.)

Part 2, entitled *Morphology* (pp. 35–66), begins with a discussion of the nouns and gives the declensional endings of the *o*-stems (= Baltic *a*-stems), *ā*-stems, *ē*-stems, *i*-stems, *u*-stems and consonant stems (p. 37). A short but insightful discussion gives various views of the etymologies of these endings. Suggesting three stem-classes for adjectives, Mathiassen compares the adjectives to Lithuanian and gives the stems: *o*-/*ā*-stems, *i*-/*ijo*-stems, *u*-stems. Following this there is mention of the long form of the adjective as in *dengnennisis* ‘heavenly’ which occurs in the Third Catechism (p. 40). A brief but quite adequate discussion of the degrees of comparison follows (p. 41).

The paradigms of the pronouns come next. Mathiassen (p. 41) remarks: ‘Probably an archaic feature of the Old Prussian pronominal declension are the dat. sg. masc. *-sm-* forms, which go with Sanskrit, but are in contrast with the *-m-* reflex of East Baltic and Old Church Slavonic.’ Here I should like to suggest that hypostasis played a role. According to Haudry (1982: 41): ‘On nomme hypostase le fait de traiter une forme fléchie ou adverbialisée comme une base de flexion ou de dérivation’. I propose then that the Sanskrit dat. sg. masc. *tasmai* is remodeled from **tamai* on the basis of the reconstructed nom. sg. masc. **tas* = Lith. *tas*. The Old Prussian masc.-neut. dat. sg. pronoun *stesmu* (also *stasma* once in the First Catechism) has the enigmatic sequence *-sm-* from the nom. sg. masc. *stas*. The assumption of separate hypostasis in Indo-Iranian and Old Prussian removes the necessity of positing a formant **(s)m-* in the pronoun. I suspect then that the same morphological change took place independently in Indo-Iranian and Old Prussian, although the process was similar in both cases. I assume a similar change in all the pronominal paradigms which have a dative singular masculine ending in *-smu*. There is a misprint (p. 42): ‘The dative forms *tebbei*, *sebbei* correspond to OCS *tebę sebę*’ which should, of course, be corrected to *tebĕ sebĕ*.

On p. 46 the ordinals *pirmas* and *pirmois* are both mentioned and the author writes: ‘Old Prussian *pirmas* corresponds to Lith. *pirmas* and Latv. *pirmais* except that the latter shows the definite form.’ The author does not further characterize Old Prussian *pirmois*, but it would seem to me that the Old Prussian form could be phonemicized as /pirmais/ with the labialization of the /m/ causing the German to hear an /o/ (Schmalstieg 1974: 101–102).

Mathiassen writes (p. 46) that (Old Prussian): ‘*tirt-* reflects an ablaut degree other than in the East Baltic and Slavic forms, but corresponds to Sanskrit *ṛtīyah* (zero grade). A more accurate transcription of Sanskrit *ṛtīyah* would show the vocalic *ṛ*, the stress and the visarga *ḥ* (see Mayrhofer 1956: 522). In the discussion of root aorists the Sanskrit word *a-dhāt* is incorrectly

translated as 'gave' (p. 52). The Sanskrit root *dhā* means 'to place' and the root *dā* means 'to give.'

There is an excellent concise and well written section on the Old Prussian verb, going into the problems of interpretation. Although the English is really impeccable I do object to the translation of Lithuanian *turėti* '...to have (something to do)' (p. 50). According to my native English *Sprachgefühl* Lithuanian *turėti* can mean rather 'to have (to do something)'. I feel the phrases *to have something to do* and *to have to do something* as meaning quite different things. Compare the sentences: 'I have this book to read so I won't be bored' but 'I have to read this book for my final examination.' The first sentence does not imply compulsion, whereas the second does. In the commandment *Twans quaits audaseysin* 'Thy will be done' the first word *Twans* should be corrected to *Tways* (p. 56).

There is a brief section (2.6) on the adverbs, followed by a list of the prepositions (2.7) giving their government and meaning. Coordinate and subordinate conjunctions are briefly discussed in (2.8). Concluding the section on morphology is a discussion of Old Prussian prefixes, suffixes, particles and clitics.

Part 3, devoted to syntax, is divided into sections on case function (3.1), agreement (3.2) and word order (3.3). Mathiassen notes (p. 68) Old Prussian *sen mām* 'with me.' He lists Smoczyński 1992 in the references (p. 82) but he omits Smoczyński's analysis of the word as * $\langle ma[n]i[m] \rangle$, a very good solution to the reading of this word in my opinion.

Part 4, devoted to the vocabulary, gives Old Prussian words which are not cognate with the words of contemporary Lithuanian and Latvian. Thus, for example, Old Prussian *kērdan* 'time' contrasts with Lith. *laikas*, Latv. *laīks* (p. 73).

In addition to the Old Prussian grammar the editor has included here (pp. 85–93) Mathiassen's paper 'Zur Verbreitung der Pluraliatantum im Altpreussischen,' first published in Smoczyński Wojciech, ed. 1998. Mathiassen writes that there are five classes of Pluraliatantum in Old Prussian, viz. 1. kollektive Stoffnamen, 2. Feiertage, 3. die Himmelsrichtungen, 4. Krankheiten, 5. Ortsnamen. Mathiassen mentions such items as Elbing Vocabulary word 268 *knapios* 'hemp,' 26 *sixdo* 'sand,' etc. and concludes that Pluraliatantum did exist in Old Prussian, but not to the same extent as in the contemporary East Baltic languages.

The brief article 'Die Form altpreussisch *dessimton* in *Stai Dessimton Pallaiptsai* has been included here (pp. 95–99). Here Mathiassen considers it possible that the form *dessimton* 'ten' displays the phonetic outcome of the consonant-stem genitive plural ending *-om. He presupposes the following historical sequence in the translation of 'the ten commandments': **stai dessimts*

pallaipson (with the gen. pl. governed by *dessimts*) > **stai dessimton pallaipson* (with *dessimton* adopting the ending from *pallaipson*) > **stai dessimton pallaipsai*. The alternative constructions *Staeȳ dessimpts/dessempts Pallapsaeȳ* and *Stai Dessimpton Pallaipsai* might be based on different dialect bases, or it might be just a case of two competing types of expressions.

In conclusion I can recommend this book to any teacher of Old Prussian. I know of no other contemporary text-book which could be so helpful to the beginning student. The book does not contain any reading exercises, but this apparent lack can be made up by using Mažiulis (1981) or even the more than a century old Trautmann (1910). If I were still teaching, I would definitely adopt Mathiassen's book, although I have noted a few minor editing errors here and there. The editors are indeed to be thanked and praised for preparing this invaluable text-book for publication in such a readable and easy to use fashion.

References

- Haudry, Jean. 1982. *Préhistoire de la flexion nominale indo-européenne*, Lyon: Institut d'études indo-européennes de l'Université Jean Moulin.
- Mayrhofer, Manfred. 1956. *Kurzgefasstes Wörterbuch des Altindischen*. Band I. Heidelberg: Carl Winter.
- Mažiulis, Vytautas. 1981. *Prūsų kalbos paminklai II*. Vilnius: Mokslas.
- Schmalstieg, William R. 1974. *An Old Prussian Grammar: The Phonology and Morphology of the Three Catechisms*. University Park and London: The Pennsylvania State University Press.
- Smoczyński, Wojciech. 1992. Zur Schreibung in apr. Enchiridion II. Nochmals apr. *māim* 'mir'. *Baltistica* 27(1), 44–47.
- Smoczyński, Wojciech (ed.). 1998. *Colloquium Pruthenicum secundum: Papers from the Second International Conference held in Mogilany near Kraków, October 3rd–6th 1996*. Kraków: Universitas.
- Trautmann, Reinhold. 1910. *Die altpreussischen Sprachdenkmäler. Einleitung, Texte, Grammatik, Wörterbuch*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.

William R. Schmalstieg
The Pennsylvania State University
University Park, Pa. 16802
emily@leanonemily.com

Saulius Ambrazas. *Būdvardžiu darybos raida*. Sudarė Danguolė Mikulėnienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2011. 274 p.

Ievērojamais lietuviešu valodnieks Saulius Ambrazas pāragri šķīrās no dzīves 2010. gada vasarā, nespējis pabeigt savu monogrāfiju par lietuviešu valodas adjektīvu darināšanas vēsturi. Tomēr galvenie priekšdarbi bija veikti, daudz kas jau publicēts rakstos, tāpēc, pateicoties Lietuviešu valodas institūta kolēģu, īpaši Dangoles Mikulēnienes pūlēm, ir iznākusi arī šī grāmata. Ar to tad aptverta visa lietuviešu valodas nominālās vārddarināšanas vēsture, kuras apraksts aizsāks divās iepriekšējās lietvārdu vārddarināšanai veltītajās monogrāfijās (Ambrazas 1993; 2000).

Jaunās grāmatas pirmajā nodaļā (7.–12. lpp.) aplūkota lietuviešu valodas adjektīvu darināšanas pētniecības vēsturei. Tā aprakstīta, sākot ar Daniela Kleina 1654. gada gramatiku, līdz pat 20. gs. darbiem – Prana Skardžus vārddarināšanai (1943) un divām plašajām lietuviešu valodas gramatikām (1965–1976, 1994). Akcentēts, ka abās pēdējās aprakstīti ne vairs atsevišķi afiksi, bet adjektīvu darināšanas semantiskās kategorijas. 1994. gada gramatikā izšķirtas sešas šādas kategorijas. Salīdzinājumam jāsaaka, ka latviešu valodas vārddarināšanas jaunākajos aprakstos (Mllvgr I 224–329; Soida 2009: 77–152) dalījums kategorijās nav izmantots.

Otrā nelielajā nodaļā (13.–16. lpp.) mēģināts apvienot adjektīvu darināšanas kategorijas vēl lielākās grupās, kas būtu ērtāk izmantojamas diahroniskiem pētījumiem. Autors, pamatoti izsverot „par“ un „pret“, nonācis pie trim kategorijām: 1) darbības un rezultāta īpašību adjektīvi; 2) atributīvo īpašību adjektīvi; 3) deminutīvi (16. lpp.). Pirmās grupas adjektīvi darināti no vārdiem, otrās un trešās – no nomeniem. Šīs kategorijas, visticamāk, mantotas jau no vēlīnās ide. pirmvalodas.

Tālāk aplūktas visas trīs adjektīvu semantiskās grupas. Trešā nodaļa veltīta atvasinājumiem no vārdiem – darbības un rezultāta īpašību adjektīviem (17.–58. lpp.). Tie iedalīti vairākās lielās grupās – galotņu atvasinājumi, atvasinājumi ar sufiksiem **-no-*, **-lo-*, **-mo-*, **-to-/- (s)tīo-*, **-uo-*. Lielākajai daļai no šīm grupām ir arī tālāks iedalījums. Katrā grupā vispirms apzināti tie adjektīvi, kas var būt mantoti no ide. pirmvalodas – *platūs* (?), *sēnas*, *saūsas*; *pīlnas*; *tūlas* (?); *tēvas*, *leņģvas* (?), *gývas*, *árvas* (?). Ar minētajiem sufiksiem arī vēlāk darināti adjektīvi. Līdzās tiem ir virkne citu, kas darināti baltu, austrumbaltu vai jau lietuviešu valodas laikmetā. Raksturīgs process tieši lietuviešu valodai ir *u-*celma adjektīvu darināšana no vārdiem, kam izmantota tikai galotne vai arī minēto sufiksu varianti. Process tomēr acīmredzot aizsācies jau austrumbaltu kopības periodā, jo daļai šādi darinātu lietuviešu adjektīvu atbilst *o-//iō-*celmu adjektīvu svārstības latviešu valodā, piem., *druošs//druoss*, *tumšs//tumss*, *gaižs//gaizs* (Vanags 1988). Baltiskas

vai lietuviskas cilmes, iespējams, ir arī paplašinātie adjektīvu sufiksi *-ino-, *-tino- (abi īpaši raksturīgi rietumlietuviešiem), vēl jaunāki ir atvasinājumi ar -tinis, kas izplatīti Austrumlietuvā. Salīdzinoši jauni ir sufiksi -slus, -ulas, -alas, -smas, -imas, -(s)čias, -svas. Latviešu valodā visi aplūkotie deverbālie adjektīvi ir samērā maz sastopami, izņemot atvasinājumus ar sufiksu *-to-, kas iekļāvušies verba paradigmā kā participi. Mūsdienu latviešu valodā produktīvs ir tikai viens verbu motivēts atvasinātu adjektīvu tips – ar izskaņu -īgs (Soida 2009: 108–111), kas deverbālos adjektīvos sastopams arī vecākos lietuviešu rakstos (75.–76. lpp.); mūsdienās sufikss -ing- lietojams tikai denominālos atvasinājumos. Šādi atvasinājumi raksturīgi arī visā latviešu valodas vēstures laikā kopš 16. gs. (sal. Blinkena 2002: 163–220). Tāda pati attīstība vērojama arī prūšu valodā.

Grāmatas ceturtajā nodaļā aplūkoti denominālie adjektīvi, vispirms atributīvo īpašību (59.–91. lpp.), tad deminutīvi (92.–105. lpp.). Pēc autora domām, vēlinājā ide. pirmvalodā produktīvi bijuši atvasinājumi ar sufiksu *-(i)jo-/-eijo-, no kā lietuviešu valodā izveidojies tips ar galotnēm -is, -ias, kurā visai seni var būt tādi adjektīvi kā *āpsčias, kaiřias, sraūjas, šlāpias, tiēšias, viēšias, žālias*, kam daļēji atrodams atbilstmes latviešu valodā – *slapjš, straujš, tiešs, zaļš*. Latviešu valodā, galvenokārt izloksnēs, fiksēti arī atvasinājumi ar sekundāriem sufiksiem *-ā-jo-, *-ē-jo-, *-i-jo-, *-ō-jo-, piemēram, *miglājs* ‘miglains’, *galējs, dūmuojs* ‘dūmains’. Izvirzīta hipotēze (63.–64. lpp.), ka baltu austrumu apvidos sufikss *-(i)jo- savu produktivitāti saglabājis ilgāk nekā rietumos.

Atvasinājumi ar *-no- nekad nav bijuši baltu valodās produktīvi, taču devuši pamatu jaunākiem tipiem – sufiksam *-ino-, kas 16.–17. gs. rietumlietuviešu rakstos vēl visai plaši sastopams, bet šodien redzams tikai tādos adjektīvos kā *āmžinas* ‘mūžīgs’, *krūvoinas* ‘asiņains’, kā arī mūsdienu lietuviešu valodas visproduktīvākajam adjektīvu sufiksam -inis, -inē. Tomēr senajos rakstos šis sufikss ir biežs tikai austrumlietuviešu rakstos, bet Prūsijas lietuviešu rakstos (tāpat kā prūšu valodā) sastopams ļoti reti. Latviešu valodā kā adjektīvi šādi atvasinājumi fiksēti vēl augšzemnieku dialektā, bet citādi devuši pamatu deminutīviem ar -iņš, -iņa.

Sufikss -ing- ir plaši izplatīts visās trīs baltu valodās, kaut lietuviešu valodā tā produktivitāte ir samazinājusies, salīdzinot ar vecajiem rakstiem. Arī latviešu valodā to mūsdienās ierobežo citi sufiksi, īpaši -isk- (Blinkena 2002: 168–205). Par sufiksa izplatības galveno areālu autors uzskata baltu rietumu apgabalu, kur izplatīti arī īpašvārdi ar -ing-, -ang-, -eng-, -ung- (78. lpp.). Sufiksam *-ino- jau izsenis bijuši apofoniski varianti *-eino-/-ino-/-oino-, kas ieguvuši arī jo-celma formas. Lietuviešu valodā no tiem izloksnēs plašāk sastopami atvasinājumi ar -ienis (*ašakiēnis* ‘ar asakām’), ar -ainis (*avižainis* ‘auzu’), kā arī adjektīvu substantivējumi, bet latviešu valodā izskaņa -ains ir visai produktīva ārējas pazīmes apzīmēšanai (*celmains, akmeņains* u. c.).

Gan mūsdienu lietuviešu valodā, bet īpaši senajos rakstos plaši lietoti adjektīvi ar sufiksu **-isko-* (82.–86. lpp.). Tiem vērojama pakāpeniska nozīmes specializācija – sākotnēji ļoti bieži lietoti posesīvā nozīmē, mūsdienās galvenokārt līdzības un raksturīgas pazīmes apzīmēšanai. Adjektīvi ar šo sufiksu izplatīti arī prūšu tekstos, tāpat latviešu valodā. Te tie, iespējams, kādreiz bijuši ļoti produktīvi, tad to produktivitāte sarukusi, bet jaunākajos laikos tas atkal ir viens no produktīvākajiem sufiksiem (sal. Blinkena 2002: 185–205; Saule-Sleine 1961; 1972). Interesanti, ka gan latviešu, gan prūšu valodai raksturīgs lietuviešu valodā nepazīstams process – sufiksu *-isk-* un *-ing-* apvienošana, piem., *tēv-išk-īg-s*, pr. *niteis-ing-isk-an* ‘negodājamu’.

Denominālu adjektīvu ar sufiksu **-mo-* lietuviešu valodā nav daudz, nedaudz biežāk izmantots sekundārais sufikss **-i-mo-*, piem., *aītimas* ‘tuvs’, *svētīmas* ‘svešs’, *tólimas* ‘tāls’. Šādi atvasinājumi bijuši arī prūšu valodā, bet latviešu valodā fiksēti darinājumi ar variantu **-īmo-*: *tālīms*, *vēlīms*. Produktīvi baltu valodās ir kļuvuši sekundārie sufiksi **-āto-*, **-ēto-*, **-īto-*, **-ōto-*, ar kuriem darināmi adjektīvi no lietvārdiem, kas apzīmē galvenokārt ārēju pazīmi, piem., *šakótas* ‘zarains’, *gélétas* ‘puķains’, *dantýtas* ‘ar zobiem’, ‘zobains’, *kalnúotas* ‘kalnains’. Arī latviešu valodā šis sufikss ir visai produktīvs, piem., *zābakots*, *karogots*, *sniegots*, *zarots*. Savukārt sufiksi **(s)tiō-* un **-lo-* denominālu adjektīvu darināšanā bijuši mazproduktīvi.

Otru lielo denominālo adjektīvu grupu veido deminutīvi. To semantika ir attīstījusies arī tālāk. Tā sufikss **-ā-ko-*, kam lietuviešu valodā ir deminutīva nozīme, piem., *saldókas* ‘saldens’, latviešu valodā, kā zināms, ieguvis gramatisko komparatīva nozīmi. Bet lietuviešu valodā šo sufiksu izmanto arī no skaitļa vārdiem atvasinātu adjektīvu darināšanai, piem., *dvejókas* ‘divējāds’, kas, pēc autora domām, varētu būt vecākais šādu adjektīvu darināšanas modelis. Savukārt liet. *dvejópas*, latv. *divējāds* sufiksu cilme un lietojums saistāma jau ar valodu neatkarīgas pastāvēšanas laiku. Sufiksa *-(i)opas* cilme varētu būt skaidrojama ar postpozīcijas *p(o)* pievienošanas skaitļa vārdam (95. lpp.). Savukārt deminutīva sufikss *-intelis* radies no divu sufiksu apvienojuma *-int-* + *-elis*. Līdztekus tam lietojami jaunāki sufiksi *-itelis/-ytelis*. Vairāku sufiksu apvienojums adjektīvu deminutīvu darināšanai lietuviešu valodā ir vispār izplatīta parādība, sal. *pīlnutēlis*, *maželēlis*, *mažyčiukas*, *plonukutukē* u. c. (Valeckienē 1994: 194–195). Tālāk aplūkotie adjektīvi ar sufiksu **-uo-* un no tā radušies *-svas*, *-y-vas*, *-ybas*, *-lyvas*, *-avas* par deminutīviem uzskatāmi visai nosacīti, piem., *ankstývas* / *ankstýbas* ‘anksti pasirodantis’, arī autors tādiem nav akcentējis deminutīva semantiku. Turklāt divi pēdējie sufiksi *-lyvas*, *-avas* visticamāk ir abstrahēti no slāviskiem aizguvumiem, piem., *pamentlyvas* ‘atminīgs’, *ružávas* ‘sārts, rozā’. Ide. determinatīvs **-g-/-g’-* lietuviešu valodā izmantots tikai adjektīvu darināšanai no skaitļa vārdiem, piem., *dveigýs* ‘divgādīgs’, *šimtergís* ‘simtgādīgs’, nevis deminutīviem, kā dažās citās ide. valodās.

Grāmatas piektā nodaļa (106.–123. lpp.) veltīta indoeiropiskajām baltu valodu adjektīvu darināšanas iezīmēm – tā ir sava veida iepriekšējo nodaļu kopsavilkums un atkārtojums. Vispirms vēlreiz aplūkoti deverbālie adjektīvi, uzskaitot iespējamus jau no ide. pirmvalodas mantotos adjektīvus, kā arī akcentējot *u*-celma adjektīvu vēlāko produktivitāti lietuviešu valodā. Turpinot atkārtoti akcentēta adjektīvu ciešā saikne ar nominālajiem deminutīviem – gan adjektīviskajiem, gan substantīviskajiem. Neapšaubāmi mantoti ir sufiksi **-nt-* un **-ko-*, kas tālāk paplašināti arī ar citiem sufiksiem vai celma patskaņiem, izveidojot vēl mūdienās valodās sastopamos modeļus. Aplūkojot denominālo un deverbālo adjektīvu darināšanas savstarpējo saikni, autors uzsvēris, ka jāņem vērā divas lietas: 1) verbu un nomenu lielāks tuvums agrākās valodas attīstības fāzēs, 2) mūžīgais darināšanas aplis *verbs* → *nomens* → *verbs*, kā rezultātā reizēm pat grūti noteikt, vai adjektīvs ir atvasināts no verba vai nomena.

Sestajā grāmatas nodaļā (124.–155. lpp.) mēģināts iepriekš aplūkoto vārddarināšanas vēstures materiālu izmantot baltu etnoģenēzes jautājumu risināšanai. Autors to jau darījis vairākās savās agrākās publikācijās. Dažāda vārddarināšanas formantu izplatība baltu valodās var liecināt par atšķirīgiem to rašanās centriem un izplatības areāliem, ko ietekmējuši arī pagātnē esošie etniskie procesi. Atkārtota doma, ka visu triju baltu valodu vārddarināšanas sistēmas diezgan būtiski atšķiras. Reizēm tuvākas ir lietuviešu un latviešu sistēmas, tomēr formantu izplatība ir atšķirīga, piemēram, deminutīvi ar **-eljo-*, **-īļjo-*, **-īno-*, **-ino-*, **-uko-*. Taču samērā daudz ir gadījumu, kuros vārddarināšanas izoglosas saista lietuviešu un prūšu, bet ne latviešu valodu. Tādi ir sufikss **-īno-* kopuma apzīmēšanai (la. **-eino-*, **-oino-*), sufikss **-in-iko-* (la. **-in-eiko-*) darītāju apzīmēšanai, **-iko-* darītāju apzīmēšanai, **-istā* īpašības apzīmēšanai, kā arī vairāki citi formanti. Vairāki sufiksi izplatīti tikai baltu rietumu apgabalos – deminutīvi ar **-al-*, vietvārdi ar **-ing-* (arī *-ang*, *-ung*, *-eng*). Šie fakti liecina par nozīmīgu lietuviešu un prūšu valodu kontaktu, ko pastiprināja vēlākie vēstures notikumi, uz rietumbaltu substrāta veidojoties rietumlietuviešu un dienvidlietuviešu izloksnēm. Integrējoties lietuviešu valodai, nozīmīgu vietu neapšaubāmi ieņēma dienvidaustrumlietuviešu areāls, kas veidoja vēlākās Lietuvas valsts centru. Spēcīgāka saite starp lietuviešu un latviešu valodām fiksējama latviešu augšzemeņu izloksnēs, kas arī vismaz daļēji bija saistīts ar veidojošos baltu cilšu savienību, turklāt te bijis arī pietiekami nozīmīgs lietuviešu elements (sal. Reķēna 1996). Tomēr vēlākās latviešu valodas veidošanā lielāka loma bijusi Vidzemes centrālās daļas latgaļu elementam, ko iespaidoja ļoti ciešie kontakti ar Baltijas somu valodām, tādēļ radās visai nozīmīgas atšķirības starp latviešu un lietuviešu valodām arī vārddarināšanas sistēmā.

Pēdējā apakšnodaļā (139.–155. lpp.) vārddarināšanas vēstures fakti izmantoti baltu, slāvu un ģermāņu savstarpējo saikņu izvērtēšanai. Polemizējot ar

visai pretējiem uzskatiem – slāvu un baltu nomenu sufiksi ievērojami atšķiras : slāviem un baltiem ir daudz kopīgu vārddarināšanas elementu –, autors pasvīturo, ka atšķiras visiezīmīgāko ekskluzīvo inovāciju izplatība. Šeit īpaši analizēti *nomina agentis* ar *-tājo-, *-ējo-, kas baltu valodās ir galvenais līdzeklis darītāju nosaukumu darināšanai, bet slāvu valodās ir pavisam maz izplatīts. Tajās savukārt saglabāts no ide. laikiem mantotais sufikss *-tel-. Pēc autora domām, *-tājo-, *-ējo- izveidojušies baltu areālā, bet vēlāk daļēji pārņemti slāvu valodās. Līdzīgās domās viņš ir arī par sufiksu *-ino- dzīvnieku tēviņu apzīmēšanai, kas plaši izplatīts baltu valodās, bet slāvu valodās zināms tikai viens vārds ar šo sufiksu – *ovnъ ‘auns’. Savukārt pretējs izplatīšanās virziens varētu būt *nomina attributiva* sufiksam *-inīko-, *-ineiko-, jo slāvu valodās vēl redzama saikne ar adjektīviem, kas šo atvasinājumu pamatā, bet baltu valodās tie parādās tikai kā atvasinājumi no substantīviem, jaunākajā laikā arī no verbiem. Daļēji atšķiras vairāki citi abās valodu grupās izplatīti sufiksi – baltu *-ī-bā un slāvu *-i-bā īpašību apzīmēšanai, baltu *-ū-no- un slāvu *-ou-no- īpašības nesēju apzīmēšanai. Šīs īpatnības autoram ir likušas pievienoties savulaik Jāņa Endzelīna izvirzītajai hipotēzei, ka baltu un slāvu valodas ir cēlušās no ļoti tuvām, bet tomēr atšķirīgām ide. izloksnēm, ko vēlāk iespaidojuši ilgstoši un intensīvi savstarpējie kontakti (152. lpp.). Sociālo attiecību attīstību plašākā areālā atspoguļo arī leksēma *teu-tā ‘tauta’, kas izplatīta baltu, ģermāņu, ķeltu, ilīriešu, osku, umbru, bet ne slāvu valodās. Savukārt verbs *uel- ‘valdīt’ saista baltus gan ar ģermāņiem, gan slāviem, gan tālāk ar ķeltiem.

Nevarētu apgalvot, ka nobeiguma daļa pārliecina par Endzelīna hipotēzes galīgumu, tomēr tā neapšaubāmi sniedz labu pārskatu par nominālās vārddarināšanas inovāciju izplatīšanos ide. valodu un dialektu ziemeļaustrumu areālā.

Grāmatas pamatdaļai lietuviešu valodā seko divi plašāki darbi citās valodās. Vispirms ievietots piektās nodaļas par senajām adjektīvu darināšanas īpatnībām baltu valodās tulkojums angļiski „Some Indo-European Features of the Formation of Baltic Adjectives” (156.–180. lpp.) ar pavisam nelielām atšķirībām no oriģināla. Kā pēdējais ir jau izdevumā *Histoire Épistémilogie Langage 26/II* (2004) ievietotais raksts franču valodā „Baltique oriental et baltique occidental, baltique et slave: le problème de leurs relations anciennes du point de vue de la formation des mots” (181.–211. lpp.), kas tāpat ietver abās pēdējās lietuviskajās nodaļās aplūkoto materiālu un viedokļus, tikai mazliet citā izkārtojumā. Abi raksti svešvalodās būs īpaši noderīgi tiem, kam nav pieejams teksts lietuviešu valodā. Vēl grāmatā ir literatūras saraksts un lietuviešu valodas vārdu indekss. Žēl, ka izdevuma sagatavotāji nav parūpējušies par citu valodu vārdu rādītājiem. Īpaši būtu noderejis latviešu un prūšu valodas vārdu saraksts. Nedaudz pietrūcis pacietības vai laika sakārtot literatūras sarakstu, kā arī vienādot norādes tekstā un sarakstā. Tomēr tie ir tikai sīkumi.

Sauļus Ambraza pētījumi par lietuviešu un visu baltu valodu nominālo vārddarināšanu neapšaubāmi ir nozīmīgs solis uz priekšu šajā valodu vēstures pētniecības jomā. Balstoties uz jaunākajām teorētiskajām atziņām, izmantojot praktiski visu pieejamo zinātnisko literatūru, kā arī ieguldot milzīgu darbu materiāla apguvē trīsdesmit gadu garumā, viņš ir atstājis mantojumu, kas būs rokasgrāmatas baltistiem līdzās lielo priekšgājēju kapitālajiem darbiem.

Literatūra

- Ambrazas, Saulius. 1993. *Daiktavardžiu darybos raida. Lietuvių kalbos veiksmazodiniai vediniai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Ambrazas, Saulius. 2000. *Daiktavardžiu darybos raida. Lietuvių kalbos vardazodiniai vediniai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Blinkena, Aina. 2002. Īpašības vārds. *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts. 140–242.
- Mllvgr I = *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*, I. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1959.
- Reķēna, Antoņina. 1996. Dienvidlatgales izlokšņu un lietuviešu valodas paralēles vārddarināšanā. *Baltistica* 31(1). 53–70.
- Saule-Sleine, Mērija. 1961. Adjektīvi ar sufiksu *-isk-* dažos latviešu rakstu sākumperioda tekstos un XVII, XVIII un XIX gs. valodnieciskajos darbos. *Leksikoloģijas un leksikogrāfijas jautājumi*. Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas izdevniecība. 87–118.
- Saule-Sleine, Mērija. 1972. Par sufiksa *-isk-* formu un tā leksiski gramatiskām funkcijām (it sevišķi baltu un slāvu valodās). *Veltījums akadēmiķim Jānim Endzelīnam (1873–1973)*. Rīga: Zinātne. 225–252.
- Soida, Emīlija. 2009. *Vārddarināšana*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Valeckiene, Adelē. 1994. Būdvardžiu daryba. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla. 191–238.
- Vanags, Pēteris. 1988. Baltu *u-*celma adjektīvu liktenis latviešu izloksnēs. *Valodas aktualitātes – 1987*. Rīga: Zinātne. 69–78.

Pēteris Vanags
Latvijas Universitātes
Humanitāro zinātņu fakultāte
Baltu valodniecības katedra
Visvalža iela 4a, LV–1050 Rīga, Latvija
pvanags@latnet.lv

Valodas Austrumlatvijā: pētījuma dati un rezultāti. Rēzekne: Rēzeknes augstskola, 2009. 468 lpp. (*Via Latgalica: humanitāro zinātņu žurnāla pielikums*, 1)¹

Pēdējo gadu laikā vērojama humanitāro zinātņu pētnieku pastiprināta interese par latgalistiku. Šīs jomas pētījumu un publikāciju (piem., LKM 2009; 2010; 2011 u. c.) liels īpatsvars ir veltīts Latgales apgabalā dzīvojošo cilvēku etniskās un lingvistiskās identitātes problēmai, kas nav jauna, taču 21. gadsimta sākumā acīmredzot globalizācijas draudu iespaidā ir guvusi negaidītu, jaunu pavērsienu – tiešā un netiešā veidā tiek virzīts trešās baltu valodas – latgaliešu valodas – jautājums.

Īpašas vēribas vērts ir Rēzeknes Augstskolas izdotā žurnāla *Via Latgalica* pirmā numura pielikums *Valodas Austrumlatvijā: pētījuma dati un rezultāti* (VAPDR 2009) – 2005.–2009. gadā Rēzeknes Augstskolā (sadarbībā ar Milānas-Bikoka Universitāti un Tartu Universitāti) veiktais apjomīgais (468 lappuses), ar bagātīgu kartogrāfisko materiālu ilustrētais sociolingvistikas pētījums, kas apkopo vairāk nekā deviņu tūkstošu aptauju rezultātus (kā apgalvo autori, pēc kvantitatīvajiem rādītājiem tas ir lielākais Eiropā). „Tas ir pirmais pētījums, kas tik visaptveroši atklāj Latgales iedzīvotāju valodu prasmi, lietojuma sfēras, attieksmi pret dažādām valodām un to funkcionalitāti lokālā un valsts mērogā, norāda uz reliģijas, tautības un valodas lomu identitātes paušanā“, visai pamatoti uzsver sastādītāji (VAPDR 2009: 8). Grāmatas nodaļās aprakstīta darba metodika, var iepazīties ar desmit projekta dalībnieku individuālajiem pētījumiem, anketu paraugiem un karšu zīmēšanas tehnoloģiju. Vienā nodaļā, kas vairāk publicistiska, nevis zinātniska, ir atrodami J. Cibuļa raksti par *latgaļu* valodas beztiesiskumu, kā arī pievienoti Ministru prezidentam nosūtītie dokumenti par latgaliešu rakstu valodas saglabāšanu un ieteikumi izglītības, kultūras un valodas politikas veidošanai. Savukārt VAPDR pielikumā ir vērtīgs faktogrāfiskais materiāls (anketu atbilžu apkopojumi tabulās un atbilžu ilustrācijas krāsainās Latgales kartēs), kas ļaus to izmantot arī nākotnes pētījumiem.

Līdz 20. gadsimta beigām baltu valodniecībā ir dominējis viedoklis, ka ir saglabājušās divas dzīvās baltu valodas – latviešu un lietuviešu valoda – un to dialekti, turpretī VAPDR tradicionālās latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgaliskās (jeb nesēliskās) izloknes tiek sauktas par latgaliešu valodu. Dažos rakstos vēl pavid vispārpieņemtais valodas paveida nosaukums *latgaliešu rakstu valoda*,

¹ Lielākā daļa šajā recenzijā izteikto atziņu ir publicēta arī žurnāla „Akadēmiskā Dzīve“ 48. numurā, kur pievērsta uzmanība dažiem jaunākajiem latgaliskās identitātes pētījumiem (skat. Trumpa, Stepīņa 2011/2012: 75–81).

tomēr vārds *rakstu* lielākoties ir vai nu izkritis, vai arī nomainīts uz terminu *literārā* (latgaliešu *literārā valoda*), kas pretendē uz plašāku nozīmi ‘latgaliešu kopvaloda’. Vēl radikālāk ir rīkojies J. Cibuļš (2009: 273–288), latgaliešu valodu dēvējot par latgaļu valodu un uztverot gan valodu, gan etnonīmu par tieši mantotu no senās latgaļu cilts.

Šāds (mazliet svārstīgs) terminu lietojums acīmredzot nav nejaušība, bet apzināta autoru nostāja, kas attīstās, bet pagaidām nav izveidojusies līdz galam. Pirmkārt, tādēļ, ka pēdējā laikā vispārīgās valodniecības praksē zūd stingri kritēriji valodas vai dialekta nošķiršanai, brīvāku viedokli atbalsta gan atsevišķas zinātniskās institūcijas, gan daļa pētnieku (piem., Rēzeknes Augstskola sadarbojas ar Merkatora izglītības centru Nīderlandē, kas pēta Eiropas Savienības reģionālo un minoritāšu valodu lomu ES izglītības struktūrā (Lazdiņa, Martens, Šuplinska 2009: 64–29), ar Krievijas valodniekiem, kas nesen reanimējuši kopš 20. gadsimta 20. gadiem Krievijai raksturīgo latviešu un latgaliešu valodas šķiršanu (piem., skat. Maskavā izdoto A. Breidaka raksta redakciju Брейдак 2006: 193–213; arī Andronovs 2009: 6–16; 2010: 7–14); skat. arī Poznaņas Universitātes profesores Nikoles Nauas nupat izdoto īso latgaliešu valodas gramatiku (Nau 2011) u. c.). Otrkārt, atbalstīt jēdzienu *latgaliešu valoda* atsevišķus pētniekus mudina pilsoniskā pozīcija: norūpējušies par latgaliskā valodas paveida iznīkšanu (šim bažām nenoliedzami ir nopietns pamats), šī paveida glābšanas iespēju viņi saredz, tam piešķirot valodas statusu – valodai būtu lielākas funkcionalitātes un attīstības iespējas. Treškārt, vairāk nekā 250 gadus pastāv latgaliešu rakstu valodas tradīcija, daļēji balstīta uz Dienvidlatgales izlokšņu pamata, 20. gadsimtā sākušies un līdz šim turpinās latgaliešu rakstu valodas kodificēšanas (normēšanas) procesi. Joprojām ir dzīva un attīstās latgaliešu literatūra. Pastāv apzināti latgalisku dzīvesveidu izkopojoša sabiedrības daļa, kas rakstīto valodu nešķir no runātās, tātad uzskata, ka latgaliešu valoda var dzīvot pilnvērtīgu dzīvi. Ceturtkārt, VAPDR publicēto pētījumu rezultāti it kā apstiprina, ka pastāv gan latviskā, gan latgaliskā etniskā un valodiskā identitāte. Pētītajās teritorijās, kurās iekļauts vēsturiskais Latgales apgabals un atsevišķi pagasti ārpus tā, aptaujas rāda, ka par latvieti sevi uzskata 40,7 %, par krievu – 25,9 %, par latgalieti – 27 % respondentu (VAPDR 2009: 331). Dati par valodas lietojumu ļoti atšķiras, dažādās pakāpēs zina (saprot, lasa, runā, raksta): latviski 90,9 %, krieviski – 93,5 %, latgaliski – 62,1 % respondentu (VAPDR 2009: 332). Šie argumenti (īpaši tie, kas saistīti ar pašidentificēšanos) kopumā varētu būt par labu tam, ka latgalisko runas un rakstu valodas paveidu varētu saukt par atsevišķu latgaliešu valodu.

Jebkurā gadījumā jāatzīst, ka pētījumu autori ir veikuši zinātnei vajadzīgu darbu, kurš iedvesmo ne tikai ar saviem apjomiem, bet arī ar tālejošām iecerēm.

Zinātnē diskusiju trūkumu vajadzētu uzskatīt par nevēlamu, patiesību var verificēt, izvērtējot ne vien pozitīvu, bet arī negatīvu viedokli. Jūtot cieņu pret apjomīgā pētījuma VAPDR veicējiem, jāizsaka arī kritiskas piezīmes.

VAPDR rakstos ir vērojams vājš tīri lingvistiskais ideju pamatojums, kopumā ir pilnībā ignorēti līdzšinējie darbi baltu valodniecības jomā, arī latgalistikā. Valodas pētījums bez valodas faktiem, bez to vēstures? Šis apstāklis padara pētījumu VAPDR mazliet deklaratīvu, paliek iespajds, ka autori, nediskutējami ar tradicionālajiem uzskatiem A. Bīlenšteina, J. Endzelīna, V. Rūķes, M. Rudzītes, A. Breidaka u. c. darbos (saskaņā ar tiem latgaliskās izloksnes iekļaujamas latviešu valodas augšzemnieku dialektā), bet tajā pašā laikā viscaur pieminējami terminu *latgaliešu valoda*, kas pirmoreiz tik plaši izskan zinātniskajās aprindās, nejut savu darbu kontekstu un pat nejutās droši savos zinātniskajos uzskatos, aizbildinoties ar to, ka darbs ir sociolingvistisks. Izlasot VAPDR, var manīt, ka izcilais Latgales valodnieks A. Breidaks, kas savās atziņās (piem., Breidaks 2007) bijis vistuvāk lingvistiskai latgaliešu valodas interpretācijai, rēzekniešiem nav pazīstams, vienīgi Tartu Universitātes profesoram K. Pajusalu un J. Cibuļam. Simptomātiski, piemēram, tas, ka J. Endzelīns VAPDR minēts vien divās vietās, raksturots pavirši un gluži noliedzošā kontekstā: „...J. Endzelīna valodniecības skolas piekritēji to [rakstu valodu] dēvē par dialektu.“ (Brīvere 2009: 164) un „...bēdīgi slavens Endzelīna jeb Endzelīna teiciens – runāt par latgaliešu valodu ir lingvistiski nepareizi un politiski bīstami – joprojām dzīvs“ (Cibuļš 2009: 287). Šajā aspektā VAPDR interesanti papildina publicistiskais J. Cibuļa raksts (273.–288. lpp.), kurā daži nievājoši izteicieni aizvieto faktus un grūti iekļaujas zinātniskā darba fonā, piem., par nelatgalisko Latviju: „caru laikos Krievijā tieši latgaļi saukti – lotyšy. Toties pārējie apkārt latgaļu zemēm – čuhņa“; par palīdzības nesniegšanu drukas aizlieguma laikā: „mūsu kaimiņi baltieši .. nepakustināja ne pirkstu.., uzradās pat tādi baltieši – carisma pakalpiņi..“. Kā jau minēts, J. Cibuļš latgaliešus sauc par latgaļiem, etnonīma izvēli pamatojams ar to, ka „nav pierādījumu, kurā vēstures brīdī tad ir beigusies latgaļu kultūra un sākusies viņu kā latviešu tautas sastāvdaļas kultūra“. Nekritiski domājot, balstoties uz faktu trūkumu, nevis uz onomastikas dotumiem, var viegli iesaistīties filoloģisku nomināciju spēlē (kurseniekus saukt par kuršiem utt.). Uzmanības vērts ir vēl viens J. Cibuļa izteiciens: „Latgaliešu valoda tika degradēta par dialektu politisko apsvērumu dēļ.“

Vai tad paši latgalieši tajā periodā, kad viņi vēl nebija ciešos sakaros ar pārējo apgabalu latviešiem, sevi nesauca par latviešiem, bet savu valodu par latviešu valodu? Skat. pirmo latgaliešu (latviešu valodas) gramatiku (Skrinda 1908), pirmos, sākot ar *Gaismu*, latgaliešu preses izdevumus, kas pieejami arī internetā (LNBDB).

Iedziļinoties VAPDR metodikā, faktu klasifikācijā un interpretācijā, pamanāmas vairākas nepilnības, kas varētu atstāt iespaidu uz sociolingvistikas pētījumu rezultātiem.

Pirmkārt, līdz galam nepaskaidrots un nesaprotams ir pētāmo vietu princips. Tas, ka 159 administratīvi teritoriālās vienības pēc līdzīga nacionālā sastāva tiek apvienotas 74 vienībās, varētu būt pareizi, tomēr dažreiz vienā vienībā iekļauti tādi pagasti, kas ir attālināti (nav kopējo robežu) vai arī pieder pie dažādiem vēsturiskajiem Latvijas apgabaliem. Piemēram (skat. Šuplinska 2009: 37–39, 1. tabula), latgaliskā Barkavas pagasta teritorija ir apvienota ar dziļāk Latgalē ietiekušos Varakļānu pagastu, apejot pa vidu esošo Murmastienes pagastu. Savukārt šis pagasts ir apvienots ar Vidzemei piederošo Ošupes pagastu, ignorējot pa vidu esošo Barkavas pagastu un piekļaujot arī nelatgalisko Indrānu pagastu. Ilūkstes pagastam (vēsturiskajai Kurzemei) pievienots ne tikai Subates, Dvietes un Bebrenes, bet arī latgaliskais Līksnas un Vaboles pagasts. Pētītas arī pilnībā ārpus Latgales esošas teritorijas (piem., krievvalodīgā Demene, Kalkūne, Vidzemes Lubāna). Vismaz dienvidu pusē (Pārdaugavā, Sēlijā) pētījumi veikti padomju laikmetā veidoto rajonu robežās. Tātad nav ievērots vēsturiskā Latgales novada robežu princips, kas varēja ietekmēt kopējos rādītājus. Kā liecina recenzijas autoru 2010.–2011. gadā veikto ekspedīciju novērojumi, ārpus Latgales robežām, sākot jau ar pirmajiem kilometriem, ir gandrīz neiespējami atrast vietējos (ne dažādu iemeslu dēļ ieceļojušos) cilvēkus, kas sevi uzskatītu par latgaliešiem, bet ticamība, ka viņi runās latgaliski, arī kādā no sēliskajām augšzemnieku izloksnēm, strauji kritas. Varbūt, ka VAPDR dati par nelatgaliskajiem pagastiem derētu pētījumam par cilvēku migrāciju.

Tomēr pārsteidz diezgan lielais (pēc personīgās pieredzes – gandrīz neticams) VAPDR norādītais latgaliešu un latgaliski runājošo procents atsevišķos pagastos, piemēram, Vidzemes Lubānā, kur atrasti 16,9% cilvēku ar latgalieša identitāti, bet latgaliski prot pat 80,6% aptaujāto (no tiem pilnībā runā 36%, labi runā – 11,5%) (sal. VAPDR 2009: 344, 376, 378). Salīdzinājumam: 2011. gadā Lubānā nedēļu ilgajā deviņu cilvēku ekspedīcijā ar grūtībām atradām tikai dažus vietējos teicējus, kas runāja ar atsevišķām augšzemnieku dialektā īpatnībām. Savukārt VAPDR apvienotajā Ošupes lingvistiskajā teritorijā, kur (ar stabili latgalisko Murmastienes pagastu) latgaliski runājošo jābūt vairāk, rezultāti ir pieticīgāki: tikai 3,3% latgaliešu, latgaliski zina tikai 37% aptaujāto (no tiem pilnībā runā 39%, labi runā – 13,3%). Toties 2011. gadā ekspedīcijās tur diezgan viegli bija atrast gan latgalisko, gan sēlisko izloksņu pārstāvjus. Acīmredzot VAPDR ne vien vietas izvēles, bet arī pati aptauju metodika bijusi nepilnīga.

Galvenais diskusiju punkts – VAPDR aptauju veidošanas principi. Ieskatoties pētījumā apkopotajos anketēšanas rezultātos (41. lpp., 4. tabula),

noskaidrojas diezgan interesanta aina, salīdzinot tos ar oficiālajiem Centrālās statistikas pārvaldes (CSP) datiem. Sastatītas šādas Latgales apgabala lielāko tautību proporcijas 2009. gadā: latvieši – 44% (CSP) un 40,7% (VAPDR); krievi – 39,2% (CSP) un 25,9% (VAPDR); latgalieši – 0 (CSP) un 27% (VAPDR); poļi – 7,1% (CSP) un 1,5% (VAPDR); baltkrievi – 5,4% (CSP) un 3,5% (VAPDR). Ja ticēt VAPDR autoru apgalvojumam, ka respondenti pēc tautības izvēlēti līdzīgās proporcijās, kādas uzrāda CSP dati, šie skaitļi varētu liecināt, ka vairākums no 27% latgaliešu var arī nemaz nebūt tie, kam dzimtā valoda latviešu vai latgaliešu, kā par to savā rakstā nedaudz ieminējusies A. Kļavinska (2009: 151). Minēto latgaliešu procentu varētu veidot šāds CSP oficiāli norādīto tautību provizorisks samazinājums: latviešu – mīnus 3,3%, krievu – mīnus 13,3%, poļu – mīnus 5,6%, baltkrievu – mīnus 1,9%, citu tautību pārstāvju – mīnus 2,9%. Tātad vairāk nekā trīs ceturtdaļas latgaliešu ir slāvu izcelsmes ļaudis. Šo rādītāju varētu pārbaudīt, ja anketās būtu iekļauts jautājums „oficiālā tautība pēc dokumentiem“ (tas netika izdarīts). Cits paņēmieni – ja VAPDR būtu norādīta oficiālā tautību statistika pagastos, varētu vismaz secināt, kādā etniskajā vidē vērojama lielāka oficiālās un neoficiālās identitātes nesakrītība.

Iespējams, pētījuma autori tomēr stingri neievēroja CSP proporcijas. Kā spilgtu piemēru var norādīt faktu, ka Daugavpilī tikai 16,6% aptaujāto sevi uzskata par krievu, 41,8% – latvieti, bet 25,2% – latgalieti (VAPDR 2009: 344). Tas nepavisam neatbilst reālajam etniskajam sastāvam pilsētā. Līdzīga neatbilstība parādās, arī aptaujājot respondentus Rēzeknē (Kļavinska 2009: 152). Atšķirībā no citām anketas pozīcijām, atbildot uz jautājumu par etnisko identitāti („Jūs sevi uzskatāt par..“), nebija norādīta iespēja atzīmēt divus variantus. Pētījuma autori apzināti devuši respondentam vienu vienīgu iespēju. Tā kā jautājums nebija īpaši izvērsts, pastāv varbūtība, ka vārds *latgalietis* tika saprasts nevis kā tautības, bet kā apgabala iedzīvotāja nosaukums, kas pieņemams atšķirīgu tautību pārstāvjiem. Pētījuma rakstos (piem., Pošeiko 2009: 142) parādās ziņas, ka šis ierobežojums tika pārkāpts, respondenti dažreiz norādījuši divas etniskās identitātes – *latvieša* un *latgalieša*. Interesanti, cik daudz tādu gadījumu ir bijis un kam par labu tika pieskaitīta vienīgā atbilde, jo statistikas tabulās varianti neparādās.

Var piebilst, ka, pētījuma autori visus anketu rezultātus apkopojuši vienīgi procentos, nenorādot absolūtos skaitļus. Tie būtu ļāvuši vērot, cik viendabīgs ir materiāls – iespējams, respondenti nav atbildējuši uz visiem anketu jautājumiem.

Kļūst skaidrs, ka īpaši vērtīgi ir nevis vispārinātie un no konteksta atrautie statistikas skaitļi, bet konkrētas anketas. Tās vislabāk varētu atklāt tipisko latgalieša portretu.

VAPDR autoriem nebija reālas iespējas ar anketām pārbaudīt spējas runāt latgaliski, nācās uzticēties norādījumiem par valodas (dialekta) iemaņām.

Jautājumu blokā par valodu zināšanām piedāvāts atzīmēt vairākas atbildes. 62,6% no visiem aptaujātajiem, kas pārzina latgaliešu valodu, šie procenti sadalās atkarībā no zināšanu līmeņa. Var arī pamanīt, ka tradicionāli latgaliskajos pagastos šī valodas paveida pratēju skaits ir procentuāli stipri atšķirīgs. Tomēr var apgalvot, ka minētais procents, ņemot vērā Latgales apgabala etnisko sastāvu, ir diezgan liels.

Vajadzētu izskatīt dažus šī jautājuma aspektus. Vai daudz pozitīvo atbilžu uz jautājumu, piem., „Vai jūs runājat latgaliešu valodā?“, var būt pietiekams pierādījums tam, ka pastāv atsevišķa (neatkarīga no latviešu valodas) latgaliešu valoda? Vai tas būtu zinātniski pamatoti? Vai daudz pozitīvo atbilžu uz paralēlo jautājumu, piem., „Vai jūs runājat latviešu valodā?“, būtu apstiprinošs papildu arguments tam, ka respondenti runā divās valodās? Gan jā – formālās atbildes to rāda, gan nē – jo anketas veidotas pēc nevienādiem un neskaidriem principiem. Interesanti, ka tajās anketās, kas attiecas uz valodu zināšanām, piedāvāta vairāku atbildes variantu iespēja, bet tajās, kas attiecas uz pašidentificēšanos (piem., „Jūs uzskatāt sevi par cilvēku, kurš runā..“) – tikai viena izvēles iespēja, kur atbilde *latviski* un *latgaliski* stingri nošķirta. Sanāk, ka šī nošķiršana jau *a priori* ir paredzēta un nolemta jau pētījuma plānošanas stadijā. Tāpēc būtu interesanti uzzināt, cik daudz respondentu sevi uzskatītu par cilvēku, kas runā gan latgaliski, gan latviski, un cik skaidri viņi šo identitāti šķir? Jautājums ir būtisks, ja tiek virzīta latgaliešu valodas kā atsevišķas valodas ideja, bet VAPDR autori anketās to nav iekļāvuši.

Ar VAPDR rezultātiem ir nācies iepazīties jau 2010. gadā, tie izraisīja lielu interesi, jo šīs recenzijas autori ar kolēģiem ESF projektā *Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes* veic līdzīgu aptauju darbu un mēģina noskaidrot lingvistiskās izloksņu īpatnības Latgales rietumu pierobežā (Līvānu, Krustpils, Madonas, Varakļānu, Lubānas, Rugāju novadā). Lai arī šis pētījums nav gluži sociolingvistisks, tomēr 2011. gadā, atsaucoties uz VAPDR publicētajiem faktiem, ar dažiem jautājumiem tika papildināta mūsu nelielā sociolingvistikas anketa. Blakus tādiem jautājumiem kā „Dzimtā valoda / dialekts, citas valodas / dialekts, ko teicējs: saprot / runā / lasa / raksta“ tika iekļauts arī jautājums „Vai latgaliešu valoda un latviešu valoda ir divas atsevišķas valodas?“.

Lūk, Līvānu, Atašienes, Barkavas, Ošupes un Murmastienes pagastā veikto interviju rezultāti: uz jautājumu par valodu prasmi visi no vairāk nekā 30 perfekti latgaliski runājošiem teicējiem apstiprināja, ka viņi runā divās valodās – latviski un latgaliski (galvenokārt *nepareizā izloksnē*) –, tomēr uz jautājumu „Vai latgaliešu valoda un latviešu valoda ir divas atsevišķas valodas?“ lielākā daļa (apmēram deviņi no desmit) atbildēja noliedzoši, apstiprinot, ka „tas tā nav domāts, tā ir tā pati valoda“ (sarunas par šo tēmu un komentāri ir ierakstīti diktofonā, tie varētu būt labs pamats zinātniskai

diskusijai). Domājams, ja VAPDR anketās šāds jautājums par latgaliešu un latviešu valodas šķiršanu būtu iekļauts, rezultāti atkarībā no etniskās identitātes būtu ārkārtīgi interesanti.

Ir vēl divas būtiskas lietas, diskutējot par identitātes problēmām, kas nav minētas rēzekniešu pētījumā.

Latviešu valodas areālās lingvistikas dotumi rāda, ka latgaliskās izloknes un tām tuvās sēliskās izloknes ir izplatītas tālu uz rietumiem aiz vēsturiskās Latgales robežām. Vismaz vecās paaudzes cilvēku valoda, kas netiek saukta par latgaliešu valodu (piem., *po prostu* Sēlijas Dignājā un Vidzemes Mērienā, malēniešu valoda Vidzemes Jaunlaicēnē), no lingvistiskā viedokļa ir tās pašas latgaliešu (augšzemnieku) valodas turpinājums. Šis apstāklis latgaliešu valodas piekritējiem, kas balstās tikai uz sociolingvistikas pētījumu datiem, izvirza grūti atbildamu jautājumu – kur būtu latgaliešu valodas dialektu robežas? Vai vienīgi iepriekš aptuveni nosprausta pētījumu teritorija (Latgales vēsturiskais apgabals)? Un kā no latgalistikas viedokļa interpretēt šo līdzīgo valodas paveidu – latgaliskā un nelatgaliskā (sēliskā) – kopumu? Uz šo jautājumu tuvākajā nākotnē atbildi varbūt dzirdēsim, tikai, protams, tam nepieciešama arī tīri lingvistiska (fonētiķa, leksikologa, gramatiķa) kompetence.

Visbeidzot vēl viens „sīkums“, kas saistīts ar VAPDR paustajām idejām. Pētījumā aplūkotas reģiona mēroga latgaliskās identitātes pazīmes, bet itin nēmaz nav pievērsta uzmanība tam, ka latgalieša apziņā īstenībā daudz dzīvīgāks ir mazās vietējās identitātes fenomens, ko varētu saukt par *m i k r o l o k ā l o i d e n t i t ā t i j e b m i k r o i d e n t i t ā t i*. Tā izveidojās, pastāvot ne vien lielo vēsturisko apgabalu (Latgales), bet arī kultūrvēsturiskajām (muižu, draudžu, pagastu administratīvajām) robežām, kurās ir atrodama savdabīga pasaule ar īpatnējām identitātes pazīmēm, kas savā ziņā ir pat vairāk primāras salīdzinājumā ar plašo latgalisko identitāti.

Jau minētā projekta *Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes* pētījuma gaitā tika novērots, ka daudzi vietējie vecās (pirmskara) paaudzes iedzīvotāji sevi uzskata par „vārkaviešiem“, „līvāniešiem“, „atašeniešiem“, lai arī jau sen nedzīvo Vārkavas, Līvānu vai Atašienes pagastā (pagastu robežas ir mainījušas, tomēr viņi precīzi atceras, pa kuru grāvi, upīti, mežmalu tā ir gājusi). Turklāt viņiem ir savs normatīvās valodas etalons, ko viņi sauc par *vuorkavīšu, leivonišu* vai *atašuonu volūdu*. Kaut arī šīs paaudzes runātāji sevi uzskata par latgaliešiem, viņi bieži mēdz apgalvot, ka nerunā īstajā latgaliešu (resp. latgaliešu normatīvajā) valodā un – pats interesantākais – daži arī negrasās to mācīties kā trešo valodu (blakus latviešu literārajai un vietējai izloknei). Tātad viņi ir ar dubulto (mikrolokālo latgalisko un latvisko) identitāti. Toties citādākas tendences raksturīgas latgaliski runājošiem jaunās (pēckara) paaudzes pārstāvjiem. Viņiem veco pagastu problēma ir sveša, turklāt migrācijas apstākļos viņu identitātes telpa paplašinājusies. Piesardzīgi var apgalvot, ka tieši mikrolokālās identitātes

zušana var veicināt plašākas reģionālās (Latgales) identitātes pastiprināšanos. Bet tā varētu būt diezgan jauna parādība, nevis no latgaļu cilts laikiem man-tota, kā daži VAPDR autori mēģinājuši apgalvot.

Literatūra

- Andronovs, Aleksejs. 2009. Latgaliešu literārā valoda leksikostatistikas gaismā. *Via Latgalica: Latgalistikys kongresu materiali*, I. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 6–16.
- Andronovs, Aleksejs. 2010. Lingvistiskās un kultūrvēsturiskās informācijas daudzums kā kritērijs valodas un dialekta atšķiršanā. *Via Latgalica: Latgalistikys kongresu materiali*, II. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 7–14.
- Breidaks, Antons. 2007. Латгальский язык// диалект. Darbu izlase, II. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, Daugavpils Universitāte, 450–467.
- Brīvere, Inese. 2009. Valodas lietošanas diskriminācija un stereotipi. *Valodas Austrumlatvijā: pētījuma dati un rezultāti. Via Latgalica: pielikums*, 1. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 158–170.
- Cibuļš, Juris. 2009. Latvieši un latgalieši: viens likums – viena taisnība visiem. *Valodas Austrumlatvijā: pētījuma dati un rezultāti. Via Latgalica: pielikums*, 1. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 273–288.
- Kļavinska, Antra. 2009. Daudzvalodība Austrumlatvijā: Valodu lietojuma sfēras. *Valodas Austrumlatvijā: pētījuma dati un rezultāti. Via Latgalica: pielikums*, 1. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 146–157.
- Lazdiņa, Sanita, Heiko F. Martens, Ilga Šuplinska. 2009. Latgaliešu literāro volūdu izgleiteibā. *Via Latgalica: Latgalistikys kongresu materiali*, I. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 64–72.
- LKM. 2009. = *Via Latgalica: Latgalistikys kongresu materiali*, I. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola.
- LKM. 2010. = *Via Latgalica: Latgalistikys kongresu materiali*, II. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola.
- LKM. 2011. = *Via Latgalica: Latgalistikys kongresu materiali*, III. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola.
- LNBBDB = Latvijas Nacionālās bibliotēkas digitālā bibliotēka. Latgales laikraksti. http://data.lnb.lv/digitala_biblioteka/laikraksti/index3.htm
- Nau, Nicole. 2011. *A short grammar of Latgalian*. Languages of the World. Materials vol. 482. München: Lincom Europa
- Pošeiko, Solvita. 2009. Valodas loma identitātes veidošanā un saglabāšanā. *Valodas Austrumlatvijā: pētījuma dati un rezultāti. Via Latgalica: pielikums*, 1. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 130–145.
- Skrinda, Ontons. 1908. *Latvišu wolūdas gramatika. Латышская грамматика латгальскаго нарѣчя*. С.-Петербургъ.

- Šuplinska, Ilga. 2009. Projektā iesaistītie respondenti. *Valodas Austrumlatvijā: pētījuma dati un rezultāti. Via Latgalica: pielikums*, 1. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 37–43.
- Trumpa, Edmunds, Anna Stepiņa. 2011/ 2012. Dažas piezīmes par jaunākajiem latgaliskās identitātes pētījumiem. *Akadēmiskā Dzīve*, 48, 75–81.
- VAPDR. 2009. = *Valodas Austrumlatvijā: pētījuma dati un rezultāti. Via Latgalica: pielikums*, 1. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola.
- Брейдак, Антон. 2006. Латгальский язык. *Языки мира: балтийские языки*. Москва: Academia, 193–213.

Edmunds Trumpa, Anna Stepiņa
Eiropas Sociālā fonda projekts
Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes – Latvijas lauku iedzīvotāju attīstības stratēģijas un kultūroides pārmaiņas
(2009/0222/1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/087)
Daugavpils Universitāte;
Baltu valodniecības katedra
Humanitāro zinātņu fakultāte
Latvijas Universitāte
Visvalža iela 4a, LV-1050, Latvija
etrumpa@latnet.lv, astepina@inbox.lv

IZDOŠANAS PRINCIPI

1. Izdevuma tematika

Baltu filoloģija (BF) publicē pētnieciskus darbus visās baltu valodniecības jomās. Tiek pieņemti arī raksti par citu tematiku, kas var interesēt baltistus. Gaidīti tiek arī pārskata raksti, kas aplūko pētniecības stāvokli noteiktās baltistikas nozarēs, recenzijas, apskati.

2. Vērtēšana

Visus rakstus, kas iesniegti publicēšanai, izvērtē anonīmi, un tiem jābūt sagatavotiem tā, lai autora identitāte nav atklāta ne tekstā, ne bibliogrāfiskajās norādēs. Manuskriptu lasa vismaz divi vērtētāji, kas iesaka to pieņemt vai noraidīt, savu lēmumu pamatojot.

3. Valoda

BF publicē rakstus latviešu, lietuviešu, angļu un vācu valodā. Autoriem, kuriem raksta valoda nav dzimtā, jā rūpējas, lai viņu manuskripti valodas ziņā būtu sakārtoti jau pirms to iesniegšanas. Pētnieciskajiem rakstiem jāpievieno kopsavilkums angļu valodā (līdz 250 vārdiem), kas atspoguļo satura būtību.

4. Manuskripta forma

Autori ir aicināti iesūtīt redakcijai manuskriptu elektroniski *Word* un *Pdf* formātā, izmantojot *Palemonas* šriftu. Titullapā jānorāda raksta nosaukums, autora pilns vārds un akadēmiskā piederība. Manuskripti ir jāraksta ar divu intervālu lielu atstarpi. Pēc iespējas jāvairās no norādēm parindēs. Tabulas, diagrammas un kartes iesūtāmas atsevišķos failos, tās numurējot un nosaucot. Pielikumi pievienojami manuskripta beigās. Atsaucēm uz pielikumiem jābūt tekstā, norādot to vēlamu izvietojumu. Valodu piemēri rakstāmi kursīviem burtiem, nepieciešamais tulkojums vai skaidrojums – vienpēdiņās (starp apvērstiem komatiem).

5. Atsauces

Atsaucēs tekstā minams autora/redaktora uzvārds, izdošanas gads un vajadzīgās lappuses numurs, piemēram, (Rudzīte 1964: 15). Ja ir atsauces uz vairāk nekā vienu tā paša autora publikāciju vienā gadā, aiz gada skaitļa jāpievieno burti *a*, *b* utt. Iekavās jābūt vai nu pilnai atsaucēi, vai, ņemot vērā kontekstu, tikai gadam un lappusei. Literatūras sarakstā norādāmi tie darbi, uz kuriem autors ir atsaucies tekstā. Literatūras saraksts kārojams alfabētā pēc autoru/redaktoru uzvārdiem, norādot pilnu bibliogrāfisko informāciju. Piemēri:

Monogrāfija vai rakstu krājums:

- Rudzīte, Marta. 1964. *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Stang, Christian S. 1966. *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen*. Oslo, etc.: Universitetsforlaget.
- Bergmane, Anna, Aina Blinkena. 1986. *Latviešu rakstības attīstība. Latviešu literārās valodas vēstures pētījumi*. Rīga: Zinātne.
- Ambrazas, Vytautas (ed.). 1997. *Lithuanian Grammar*. Vilnius: Baltos lankos.
- Blinkena, Aina (red.). 1997. *Savai valodai. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Goda loceklim Rūdolfam Grabim veltīts piemiņas krājums*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis.

Sējums sērijā:

- Schmalstieg, William R. 2000. *The Historical Morphology of the Baltic Verb*. Washington: Institute for the Study of Man. (Journal of Indo-European Studies. Monograph No. 37)

Raksti žurnālos un rakstu krājumos:

- Lagzdiņa, Sarmīte. 1998. Adverbien, Präpositionen oder Halbpräpositionen? *Linguistica Baltica* 7, 151–166.
- Rudzīte, Marta. 1997. Izloksne vietvārdos. Aina Blinkena (red.). *Savai valodai. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Goda loceklim Rūdolfam Grabim veltīts piemiņas krājums*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 247–259.

PUBLICATION POLICY

1. Subject matter

Baltu filoloģija (BF) publishes research studies in all areas of Baltic linguistics. Papers on non-Baltic subjects of interest to Balticists may also be considered. Review articles (longer analytical essays or broad surveys of research in specific areas), book reviews and informative notes are also welcome.

2. Evaluation

All articles submitted for publication are reviewed anonymously and should be presented in such a way that the author's identity is not revealed either in the body of the manuscript nor in bibliographic references. Manuscripts are read by at least two evaluators, who recommend acceptance or rejection, giving specific reasons for their decision.

3. Language

BF publishes contributions in Latvian, Lithuanian, English and German. Authors whose language of contribution is non-native are encouraged to have their manuscript reviewed for language before submission. Each manuscript should be accompanied by an English abstract (max. 250 words), summarizing the conceptual content of the article.

4. Manuscript format

Contributors are requested to send the manuscript in *Word* and *PDF* versions using *Palemonas* font. The title page must contain the title and the author's name and affiliation. Manuscript texts should be double-spaced. Footnotes should be avoided unless absolutely necessary. Tables, diagrams and charts should appear in separate files at the end of the manuscript, numbered consecutively and titled. Reference must be made in the text and approximate position indicated. Language examples in the body of the text should be italicized and when necessary followed by the gloss, which is to be enclosed between single inverted commas.

5. References

References are cited in the text by giving the name of the author/editor, year of publication, and the page reference, e.g. (Rudzīte 1964: 15). If more than one article by the same author from the same year is quoted, *a*, *b*, etc. should follow the year. The context determines whether all of the above information, or all minus the author's name, should be in parentheses. The reference section should include all works referred to in the text and these

works only. They are to be listed in alphabetical order by author/editor, with complete bibliographical details. Examples:

Monograph or edited collection:

Rudzīte, Marta. 1964. *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

Stang, Christian S. 1966. *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen*. Oslo, etc.: Universitetsforlaget.

Bergmane, Anna, Aina Blinkena. 1986. *Latviešu rakstības attīstība. Latviešu literārās valodas vēstures pētījumi*. Rīga: Zinātne.

Ambrazas, Vytautas (ed.). 1997. *Lithuanian Grammar*. Vilnius: Baltos lankos.

Blinkena, Aina (red.). 1997. *Savai valodai. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Goda loceklim Rūdolfam Grabim veltīts piemiņas krājums*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis.

Volume in a series:

Schmalstieg, William R. 2000. *The Historical Morphology of the Baltic Verb*. Washington: Institute for the Study of Man. (Journal of Indo-European Studies. Monograph No. 37)

Articles in journals and collections:

Lagzdīņa, Sarmīte. 1998. Adverbien, Präpositionen oder Halbpräpositionen? *Linguistica Baltica* 7, 151–166.

Rudzīte, Marta. 1997. Izloksne vietvārdos. Aina Blinkena (red.). *Savai valodai. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Goda loceklim Rūdolfam Grabim veltīts piemiņas krājums*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 247–259.

BALTU FILOLOĢIJA
XX (2) 2011
Baltu valodniecības žurnāls
Redaktors Pēteris Vanags

LU Akadēmiskais apgāds
Baznīcas iela 5, Rīga, LV-1010
Tālr. 67034535

Iespiests SIA «Latgales druka»